

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta



# Diplomová práce

2014

Bc. & Bc. Julie Tomsová

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta  
Ústav hospodářských a sociálních dějin

Diplomová práce

**Julie Tomsová**

**„Zdomácnění“ vědecko-technické revoluce  
v Československu: inovace v české kuchyni a  
výživě 50. a 60. let 20. století**

„Domesticating“ the Scientific-Technological Revolution in  
Czechoslovakia: innovation in the Czech Kitchen and Alimentation  
in the 1950s and 1960s

Praha 2014

Vedoucí práce: doc. PhDr. Michal Pullmann, PhD.

## PODĚKOVÁNÍ

V první řadě děkuji vedoucímu své diplomové práce, doc. PhDr. Michalu Pullmannovi, Ph.D., za jeho užitečné rady a trpělivé vedení. Rovněž děkuji zaměstnancům Zemského archivu v Opavě za jejich pomoc při studiu archivního fondu státního podniku Galena. Věnováno in memoriam Sibi.

# PROHLÁŠENÍ

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.“

V Praze dne .....

Podpis.....

## **ANOTACE**

Cílem předkládané diplomové práce je analýza „zdomácnění“ vědecko-technické revoluce a nejvýznamnější proměny alimentárního, tj. potravinového (respektive majícího vztah k výživě), chování české společnosti v 50. a 60. letech 20. století. Zmíněný proces je v této diplomové práci interpretován v kontextu změn režimu a ideologických vzorců v polovině 50. let, které měly napomoci překonat potíže stalinského utopismu – zvýšený důraz na kvalitu životního stylu, rozvoj bytové výstavby, architektury a designu, modernizace vybavení kuchyně a proměna představ o žádoucích životních standardech a jejich významu pro legitimizaci post-stalinského uspořádání.

Podrobněji se v kontextu „zdomácnění“ vědecko-technické revoluce věnuji tématům jako racionalizace a mechanizace práce v domácnosti, důraz na hygienu a výživu, na kvalitu uchovávání a přípravy potravin, na proměnu složení potravin, „objev“ vitaminů, enzymů a minerálů atd., náběhy na konzumní způsob života, rozvoj nauk o vedení domácnosti, obraz ženy a její postavení v rámci domácnosti a další témata.

Předložená práce zkoumá nejen strukturální změny, k nimž docházelo, ale zejména jejich ideologické aspekty – především místa, kde příslib kvalitnějšího života mohl (či nesl intenci) zesilovat působení nových ideologických vzorců. Tato studie dále analyzuje vztah mezi příslibem zkvalitnění životního standardu a představou blízkého přechodu ke komunistické společnosti (souběh nebo diskrepance). Součástí této diplomové práce je rovněž komparace vývoje v Československu se situací v Sovětském svazu a ve Spojených státech amerických.

### **Klíčová slova:**

Československo – 50. léta – 60. léta – dvacáté století – sociální a kulturní dějiny – stravování – výživa – domácnost – kuchyně – vědecko-technická revoluce – Sovětský svaz – Spojené státy americké – studená válka – socialismus – legitimizace

## **SUMMARY**

The aim of the thesis is the analysis of "domestication" of the scientific-technical revolution and the most important alimentary behavior of Czech society in the 1950' and 1960' of the 20th century. In the thesis is this process interpreted in the context of the change of the regime and of the ideological patterns in the mid- 1950', which should help to overcome the difficulties of the Stalinist utopianism – increased emphasis on quality of lifestyle, housing development, architecture and design, modernization of kitchen equipment and the transformation of ideas about desirable social standards and their importance to legitimize post-Stalinist organization.

More specifically, in the context of "domestication" of the scientific-technical revolution, I deal with topics such as the rationalization and mechanization of houseworks, emphasis on hygiene and nutrition, quality of food storage and preparation, the transformation of food composition, the "discovery" of vitamins and enzymes, minerals and etc., haunches on consumerism, developing doctrines of household management, image of woman and her place in the household and other topics.

The present work examines not only the structural changes that have occurred, but their ideological aspects – especially the place where the promise of a better life could (or bore intention) reinforce the effects of new ideological patterns. The study analyzes the relationship between the promise of improving the standard of living and the idea of a close transition to a communist society (parallel or discrepancy). Part of this thesis is also a comparison of the development of the situation in Czechoslovakia, Soviet Union and United States of America.

### **Keywords:**

Czechoslovakia – Fifties – Sixties – Twentieth century – Social and cultural history – alimentation – nutrition – household – kitchen – Scientific-technological revolution – Soviet Union – United States of America – Cold War – socialism – legitimization

# Obsah

<b>1. Úvod .....</b>	<b>10</b>
1.1 Zdomácnění vědecko-technické revoluce .....	10
1.2 Společenský pokrok a vize „lepších zítřků“ .....	11
1.3 Periodizace výzkumu, dobový diskurz a jeho limity .....	13
1.4 Struktura diplomové práce .....	15
<b>2. Politická situace v 50. a 60. letech v Československu .....</b>	<b>17</b>
2.1 Politický vývoj v 50. a 60. letech v Československu .....	17
2.2 Poválečná obnova a reformy v Československu .....	19
2.3 Hospodářský vývoj v 50. a 60. letech v Československu .....	21
2.4 Společenský vývoj v 50. a 60. letech v Československu .....	27
<b>3. „Zdomácnění“ vědecko-technické revoluce v 50. a 60. letech v Československu .....</b>	<b>31</b>
3.1 Charakteristika a periodizace vědecko-technické revoluce .....	31
3.2 Vědecko-technický rozvoj v 50. a 60. letech v Československu .....	32
3.3 Bytový výstavba v 50. a 60. letech v Československu .....	34
3.3.1 Státní bytová politika v poválečném období .....	34
3.3.2 Státní bytová politika v 50. a 60. letech v Československu .....	36
3.3.3 Bytová výstavba v 50. a 60. letech v Československu .....	38
3.4 „Zdomácnění“ vědecko-technické revoluce v 50. a 60. letech v Československu .....	42
3.4.1 Racionalizace a mechanizace práce v domácnosti .....	43
<b>4. Diskurz o výživě v 50. a 60. letech v Československu .....</b>	<b>46</b>
4.1 Periodizace dobového diskurzu o výživě .....	46
4.2 Limity a ideologické souvislosti dobového diskurzu o výživě .....	48
4.2.1 Problematika štíhlé linie a obezity .....	51
4.3 Odborné instituce a vědecká periodika .....	54
4.3.1 Společnost pro racionální výživu lidu .....	54
4.3.1.1 Marie Úlehlová-Tilschová .....	55
4.3.1.2 Vilém Hons .....	57
4.3.1.3 Josef Mašek .....	58
4.3.2 Svaz pro výzkumnictví v průmyslu výživy .....	60
4.3.3 Československá společnost pro gastroenterologii a výživu a Československá společnost Jana Evangelisty Purkyně .....	60
4.3.4 Ústav pro výzkum výživy lidu .....	61
4.3.5 Institut pro racionalizaci výživy .....	63
4.3.6 Další odborné instituce k problematice výživy .....	63
4.3.7 Další prameny a literatura k problematice výživy .....	64
4.4 Politický a ekonomický kontext změn ve výživě .....	66
4.5 Společenský kontext změn ve výživě a vznik konzumní společnosti .....	70
4.6 Limity odborného diskurzu o výživě .....	72
<b>5. Česká kuchyně a racionální výživa .....</b>	<b>76</b>
5.1 Haute cuisine aneb gastronomie nejvyšší úrovně .....	76
5.1.1 Světové výstavy Expo 1958 a Montreal 1967 .....	76

5.1.2	Představitelé haute cuisine v Československu .....	79
5.1.3	Dům potravin v Praze .....	80
5.1.4	Síť obchodů Tuzex .....	82
5.2	Tradiční česká kuchyně .....	82
5.2.1	Postoj odborníků na výživu k tradiční české kuchyni středních vrstev .....	82
5.2.2	Podoba tradiční české kuchyně středních vrstev .....	83
5.2.2.1	Knedlíky a brambory .....	83
5.2.2.2	Omastky a tuky .....	84
5.2.2.3	Maso a masné výrobky .....	85
5.2.2.4	Cukry a cukrovinky .....	86
5.2.2.5	Mléko a mléčné výrobky .....	87
5.2.2.6	Chléb a pečivo .....	88
5.2.2.7	Veje, ryby, luštěniny, rýže a těstoviny .....	90
5.2.2.8	Ovoce a zelenina .....	92
5.2.2.9	Alkoholické a nealkoholické nápoje .....	94
5.2.2.10	Úspěch značky Kofola .....	95
5.2.2.11	Nejoblíbenější položky na českém jídelníčku .....	98
5.2.2.12	Desatero o jídle aneb jak hřešíme proti správné výživě .....	99
5.3	Koncept slovanské lidové kuchyně .....	100
5.4	Moderní trendy ve stravování .....	102
5.4.1	Inovace v české kuchyni .....	102
5.4.2	Nová racionální strava .....	103
5.4.3	Vědecko-technické poznatky v české kuchyni a výživě .....	105
5.4.3.1	Konzervace .....	105
5.4.3.2	Polotovary .....	106
5.4.3.3	Instantní polévky a omáčky .....	106
5.4.3.4	Nové technologie přípravy pokrmů .....	107
5.4.3.5	Nové potraviny .....	107
<b>6.</b>	<b>Sovětský vzor aneb „zdomácnění“ vědecko-technické revoluce v SSSR.....</b>	<b>109</b>
6.1	Mírové soutěžení SSSR a USA v kontextu studené války.....	109
6.2	Tzv. kitchen debate aneb závod o vyšší životní standard .....	111
6.3	Kitchen debate .....	119
6.4	Zdomácnění vědecko-technické revoluce v SSSR .....	122
6.5	Obraz socialistické ženy, domácnosti a kuchyně .....	125
6.6.1	Racionální organizace práce v domácnosti a kuchyni .....	128
6.6.2	Nauka o vedení domácnosti .....	129
6.6.3	Vědecké projektování kuchyně a racionální vedení domácnosti .....	130
<b>7.</b>	<b>Závěr.....</b>	<b>134</b>
<b>8.</b>	<b>Seznam zkratk .....</b>	<b>138</b>
<b>9.</b>	<b>Seznam příloh .....</b>	<b>139</b>
<b>10.</b>	<b>Seznam literatury .....</b>	<b>142</b>
10.1	Primární prameny .....	142



10.1.1	Diskurz o výživě v ČSSR .....	142
10.1.2	Další odborné prameny a prameny bez autorství .....	148
10.2	Sekundární literatura.....	149
10.2.1	Československo .....	149
10.1.2	Sovětský svaz a tzv. studená válka .....	150
10.1.3	Spojené státy americké, Evropa a obecné dějiny .....	151
10.3	Internetové zdroje .....	152
10.3.1	Internetové zdroje diplomové práce .....	152
10.3.2	Internetové zdroje příloh .....	153

# 1 Úvod

## 1.1 Zdomácnění vědecko-technické revoluce

Cílem předkládané diplomové práce je analýza „zdomácnění“ vědecko-technické revoluce a nejvýznamnější proměny alimentárního<sup>1</sup> chování české společnosti v 50. a 60. letech 20. století – například orientace na kvalitu životního stylu, rozvoj bytové výstavby, architektury a designu, racionalizace a mechanizace práce v domácnosti, důraz na hygienu a výživu, důraz na kvalitu uchovávání a přípravy potravin, proměna složení potravy (více masa; zdravá výživa; objev vitaminů, enzymů, minerálů, tuků, cukrů a bílkovin), náběh na konzumní způsob života, rozvoj nauk o vedení domácnosti, vývoj postavení a obrazu ženy ve společnosti (v rámci domácnosti i ve veřejné sféře) a další témata.

V průběhu 20. století věda postupně získávala stále větší slovo při formování požadavků na podobu stravy a problematika racionální výživy lidského organismu a otázka zajištění výživy dostatečného množství a výživové hodnoty pro obyvatelstvo se především po druhé světové válce stala tématem řady vědeckých studií u nás i v zahraničí. Velká důležitost výživové situace obyvatelstva – její politický, hospodářský a společenský kontext – je zřejmá po celé sledované období 50. a 60. let v Československu.<sup>2</sup> V této diplomové práci se budu věnovat právě problematice fungování tzv. vědy o výživě a formulování požadavků příslušných badatelů na změny ve stravování a jejich hodnocení tehdejší situace ve stravování. Rovněž se pokusím zhodnotit, jak úspěšní byli tito odborníci ve snaze o zavedení novinek do praxe. Pokusím se také osvětlit dobové politické a ekonomické limity diskurzu o výživě u nás.

Proces „zdomácnění“ vědecko-technické revoluce interpretuji v kontextu politického, hospodářského a sociálního vývoje v poválečném Československu i ve světě obecně a ideologických změn, které měly od poloviny 50. let 20. století komunistickému režimu pomoci překonat potíže stalinského utopismu a tím ho legitimizovat v očích obyvatel Východního bloku – vidina zkvalitnění celkového životního standardu, tedy včetně zlepšení situace ve výživě, sloužila komunistické státní aparatuře k propagandě a legitimizaci socialistického zřízení, a to skrze představu „lepších zítřků“ a postupného přechodu do

---

<sup>1</sup> Alimentárního, tj. potravinového, resp. majícího vztah k potravě, chování.

<sup>2</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky? Postoje odborníků na výživu k inovacím a tradicím v české stravě v 50. a 60. letech 20. století*. Výzkumné centrum pro dějiny vědy – Scriptorium, Praha 2003, s. 10: „Ukojení hladu patří mezi nejzákladnější lidské potřeby a boj o zajištění dostatečné potravy a o maximalizaci její kvality je průvodcem lidstva odjakživa. Stále větší roli při formulování požadavků na podobu stravy hráli vědci zabývající se otázkami racionální výživy lidského organismu. V našem prostoru v 50. a 60. letech 20. století sice nehrozil bezprostřední nedostatek, ale přesto nepřestala být výživa lidu závažným problémem, i když charakter základních otázek se poměrně značně proměnil.“

kvalitativně lepšího světa s žádoucí životní úrovní. V rámci svého bádání sleduji nejen strukturální změny, k nimž ve sledovaném období docházelo, ale především jejich ideologické aspekty – tedy momenty, kde příslib kvalitnějšího života mohl zesilovat působení ideologických vzorců, a vztah mezi tímto příslibem a představou blízkého přechodu ke komunistické společnosti. Pokusím se rovněž zodpovědět otázku, do jaké míry se na uvedených změnách podílela oficiální politická reprezentace, a zda je sama iniciovala nebo je organizovala.

## 1.2 Společenský pokrok a vize „lepších zítřků“

Po roce 1948 došlo k Československu spolu s komunistickým převratem k přechodu k sovětskému modelu socialismu. Socialistická koncepce tradičně předpokládala vizi šťastné budoucnosti, kterou plné naplnění socialismu mělo nevyhnutelně přinést. Představa cílové epochy šťastného života byla pojímána jako budoucí vyvrcholení dějin. Od 30. let 20. století komunisté upevňovali tento mýtus představou nalezeného ráje v Sovětském svazu. SSSR byl v propagandistické literatuře líčen jako idylická krajina, bez rozporů, obývaná šťastnými a spokojenými lidmi, s vědou dosahující netušených výsledků a byl označován mnoha atributy, např. „divukrásná země“, „ráj pracujících“, „země zítřka“ nebo „země, kde zítra již znamená včera“. Socialistický ráj byl přísně hierarchizovaným místem, kde na nejvyšší příčce stála vize budoucího života v plně rozvinutém komunismu. Nejblíže této představě byl život v tehdejší SSSR a na dalším stupni hodnotové pyramidy byl život v ostatních zemích po válce utvořeného socialistického tábora, tzv. stalinského světa. Sovětský model se tak stal vzorem pro socialistické satelity, které usilovaly o přiblížení sovětskému vzoru a účast na budoucím „šťastném věku“ a mytologické vizi ráje.<sup>3</sup>

S představou nového světa souvisela představa „nového člověka“, neboť dle komunistické představy ráj potřeboval nové lidi nezatížené ideologiemi „starého světa“. Vize šťastné budoucnosti tak byla spojována především s dětmi a mládeží, na kterou byla zaměřena celá řada výchovných a propagandistických kampaní 50. a 60. let 20. století. Úsilí socialistické vědy o vytvoření „nového člověka“ bylo pojímáno jako komplexní a dlouhodobý proces převýchovy obyvatelstva, který bylo nutné zahájit v co nejranějším věku.<sup>4</sup> S budováním socialistického ráje a představou „nového“, fyzicky a psychicky zdatného člověka souvisela velice úzce rovněž problematika racionalizace stravování a zajištění výživy obyvatelstva, na kterou se již po druhé světové válce záhy zaměřila socialistická věda nejen

---

<sup>3</sup> MACURA, Vladimír: *Šťastný věk a jiné studie o socialistické kultuře*. Academia, Praha 2008, s. 17.

<sup>4</sup> MACURA, Vladimír: *Šťastný věk a jiné studie o socialistické kultuře*, s. 27.

v samotném Sovětském svazu, ale i v jeho satelitech, jako například v Československu.<sup>5</sup> „*Socialismus mohou dělat lidé zdraví. Tady je ten politický význam správné výživy.*“<sup>6</sup>

Myšlenka o duševním a tělesném rozvoji člověka jako podmínky pro zvýšení produktivních sil společnosti se objevuje již u teoretiků socialismu a pracuje s předpokladem, že společnost a jednotlivci musí efektivně hospodařit s časem, aby jim zbyl čas a prostředky na aktivity, které pomáhají rozvíjet lidské schopnosti a jejich potenciál. Prodloužení volného času – osvobození lidí od fyzicky namáhavé práce mělo být zajištěno skrze využití vědeckotechnických vynálezů v praxi, v průmyslové výrobě i při organizaci domácích prací (v případech domácností se jednalo zejména o využití elektrospotřebičů a dalších kuchyňských spotřebičů) – znamená více času na vzdělání, kulturní a tělovýchovnou činnost, upevnění rodinného života, zvýšení účasti lidí na společenském životě, obecně zvýšení aktivity lidí a jejich životní úrovně. Rovněž pokroky ve zdravotnictví a zkvalitnění a zlepšení dostupnosti všeobecné zdravotní péče měly prodloužením aktivního věku lidí zvýšit kvalitu jejich života.<sup>7</sup> Podmínkou a přímou součástí rozvoje moderní technologie byl rozvoj informatizace společnosti.<sup>8</sup> „*Sledované období... bylo obdobím hledání, obdobím v mnoha ohledech utopickým, obdobím, naplněným euforií nového začátku, kdy si architekti mohli v praxi vyzkoušet své sociální koncepty a podílet se na formování nového, socialistického člověka...*“<sup>9</sup>

Socialistický stát utvářel organizovaně podmínky pro využití nově nabitého volného času a současně se snažil vytvářet možnosti pro uspokojení mnohostranných potřeb obyvatel – v oblasti školství, kultury, tělovýchovy, cestovního ruchu, dopravy a spojů, obchodu a spotřebního zboží, komunálních služeb atd. Zvyšování kvality spotřebních statků a veřejných služeb, produkce nového zboží a lepší dostupnost běžných předmětů dlouhodobé spotřeby, inovace a technologický pokrok, zvyšování energetické úrovně výživy, zlepšení vybavenosti domácností a další témata se stala v 50. a 60. letech 20. století hlavním společenským požadavkem obyvatel socialistického státu nejen v Československu.<sup>10</sup> Veřejnost volala nejen

---

<sup>5</sup> BRIMER-ORLOVSKÝ, A. M.: *Stav výživy lidu je nejlepším dokladem kulturní úrovně národa*. *Výživa lidu* 8, 1953, č. 5, s. 79: „*Konečně dnes vidíme, jakou velkou pozornost životosprávě svého obyvatelstva věnuje Sovětský svaz, považující racionální výživu za jeden ze základních problémů kultury lidí.*“

<sup>6</sup> HOUSKOVÁ, Hana: *Zelenina v závodním stravování*. *Výživa lidu* 5, 1950, č. 6, s. 128–129.

<sup>7</sup> KALINOVÁ, Lenka a kol.: *Lidský potenciál v podmínkách přestavby*. Svoboda, Praha 1989, s. 18.

<sup>8</sup> Značná část výdajů na výrobu je proto ve vyspělých zemích vynakládána na informace, na výzkum a vývoj, na zprostředkování výsledků poznání a na formování tvůrčích schopností člověka. Člověk jako hlavní hybatel vědeckotechnického pokroku je současně i tvůrcem přeměny vlastních životních podmínek a sebe sama. Tím, že vytváří předpoklady pro změnu své činnosti, získává více času a prostředků pro svůj vlastní rozvoj.

<sup>9</sup> ZADRAŽILOVÁ, Lucie: *K sociologii bydlení v padesátých letech*. In: In: JANOVSKEJ, Igor – KLEINOVÁ, Jana – STRÍTESKÝ, Hynek: *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960*. Národní technické muzeum, Praha 2010, s. 151.

<sup>10</sup> CROWLEY, David – REID, Susan E.: *Style and socialism: Modernity and Material Culture in Post-War Eastern Europe*. Berg, Oxford 2000, s. 1–18.

po kvantitativním nárůstu, ale i po kvantitativní obměně. Navzdory úsilí politického vedení však po celé sledované období panoval u nás zoufalý nedostatek nabídky velké části placených služeb – od dostupnosti samostatného a moderního bydlení<sup>11</sup>, přes kvalitu infrastruktury a komunikace, možnosti rekreace a volnočasových aktivit jako sport a cestování, nabídku textilního a dalšího spotřebního zboží, zejména elektroniky, dostupnost a dlouhou čekající dobu na automobily ad. Podrobněji k problematice proměny spotřeby a náběhu ke konzumní společnosti v Československu viz kapitola 4.5.

Představa domova a opozice „doma“ a „venku“ hraje tradičně významnou roli ve vnímání a zabydlování skutečnosti. Vize domova navozuje dojem stability, důvěrnosti a klidu. Československá poválečná kultura přinesla změnu v dosavadním pojetí domova. Tradiční atributy domova (klid, odpočinek, řád) ustoupily nebo byly banalizovány (zájem o jídlo, úklid). Socialistický domov již není místem klidu a soustředění vzdorujícím destruktivním okolním vlivům, nyní je plně otevřen vnějšímu svět a jeho aktivitám.<sup>12</sup> Následný společenský vývoj přinesl programové otevírání a rozrušování soukromého prostoru domova a paralelní rozvíjení představy velké socialistické vlasti jako společného obydlí všech.<sup>13</sup>

### 1.3 Periodizace výzkumu, dobový diskurz a jeho limity

Téma „zdomácnění“ vědecko-technické revoluce budu zkoumat od poválečného vývoje přes období 50. až do 60. let 20. století. Sledované období vymezují dvěma významnými chronologickými mezníky politického, hospodářského a sociálního vývoje u nás, a to sice koncem války v roce 1945, respektive rokem 1948, kdy v Československu došlo ke komunistickému převratu, a rokem 1968, kdy invaze sovětských vojsk do Československa v srpnu toho roku ukončila krátké období uvolnění režimu. Rovněž jsem si vědoma skutečnosti, že vývoj situace ve výživě ve sledovaném období byl ovlivněn komplexními a dlouhodobými transformačními procesy, které ovlivnily politický, hospodářský a sociální vývoj jak v Československu, tak na mezinárodní scéně.

V první řadě hovořím o masovém procesu transformace a modernizace industrializující se evropské společnosti, který měl kořeny již na přelomu 18. a 19. století a svého naplnění došel v průběhu 20. století. Tento proces postupně přetvářel tradiční zemědělskou společnost na moderní průmyslovou a přinesl hluboké společenské proměny. Představoval přelom

---

<sup>11</sup> Velmi neuspokojivá situace panovala v otázce bydlení. Výstavba nových bytů nebyla schopna pokrýt poptávku mladých rodin po samostatných domácnostech. Více k bytové problematice viz kapitola 3.3.

<sup>12</sup> Více k problematice vztahu socialismu k prostoru včetně soukromého domácího prostoru viz CROWLEY, David – REID, Susan E.: *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. In: CROWLEY, David – REID, Susan E.: *Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. Berg, Oxford 2002, s. 1–22.

<sup>13</sup> MACURA, Vladimír: *Šťastný věk a jiné studie o socialistické kultuře*, s. 74–84.

v obecném životním standardu evropské populace, včetně orientace na kvalitu životního stylu a racionalizaci a mechanizaci práce v domácnosti

Druhý transformační proces, který dle mého názoru významně ovlivnil poválečný společenský vývoj, včetně alimentárního chování, byl způsoben zostřujícím se napětím mezi dvěma světovými tábory, mezi Východem a Západem, mezi SSSR, USA a jejich spojenci. Tzv. studená válka a mírové soupeření dvou ideologicky ostře vymezených bloků vytvářely mezinárodní rámec ovlivňující až předurčující vývoj a život české společnosti. Geopolitická poloha ve střední Evropě, která zaujímal ve velmocenských sporech významné místo, tak předurčila osudy české společnosti. Převážná část československé veřejnosti přijala po druhé světové válce v důsledku nešťastných zkušeností s Mnichovem a nacistickou okupací zahraničněpolitickou orientaci na SSSR jako přirozenou obranu proti budoucímu německému nebezpečí. Začleněním do sovětské sféry vlivu Československo v roce 1948 zahájilo tzv. „společenskou přestavbu“, která co do svého rozsahu, hloubky a velmi krátkého času neměla v národní historii obdoby.<sup>14</sup> Strádání válečných let a následný nedostatek byly v živé paměti obyvatel a proto příslib „šťastných zítřků“ a „hojnosti“, respektive úplné překonání poválečné bídy a zkvalitnění životního standardu bylo v poválečném Československu lákavý příslibem a klíčovým faktorem při legitimizaci převzetí moci komunistickou stranou a následných socialistických reformách.

Do domácího vývoje zasahovala tzv. studená válka jak přímo, tak zejména skrze sovětskou velmocenskou politiku (dobová propaganda hovořila o válečném nebezpečí a „imperialistické hrozbě“). Proměnlivý průběh ideologicko-vojenského konfliktu s tendencemi ke zmírňování napětí hluboce ovlivnil vývoj české společnosti. Třeba zakladatelské období komunistického režimu, respektive zrod a upevnění totalitního systému s mocenským monopolem komunistické strany, a současně patrně nejstrašnější období komunistické vlády u nás mezi lety 1948–1953 se kryje s nejvypjatější fází studené války, kdy svět balancoval na pokraji válečného konfliktu. Toto období v Československu charakterizuje masová nezákonnost, represe a perzekuce.<sup>15</sup> Smrt Stalina (1878–1953) a nástup Nikity S. Chruščova (1894–1971) do funkce prvního tajemníka ÚV KSSS v roce 1953 a jím iniciované reformy z přelomu 50. a 60. let ovlivnily nejen politický, hospodářský a kulturní vývoj Sovětského svazu, ale i jeho spojence, včetně tehdejšího Československa.

---

<sup>14</sup> KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti 1948–1960. Část 1.*, s. 6, 30. Zásadní přeměna československé společnosti v socialistickou proběhla mezi lety 1948 a 1960. Budování základů socialistického režimu vyústilo oficiálním vyhlášením nové ústavy a přejmenováním Československa na Československou socialistickou republiku. Období přestavby lze dále členit na zakladatelské období komunistického režimu (1948–1953), jeho první krizi (1953–1957) a její překonání.

<sup>15</sup> KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti 1948–1960. Část 1.*, s. 89.

Zvolené téma procesu „zdomácnění“ vědecko-technické revoluce v Československu tak umožňuje porovnání s dobovými proměnami alimentárního chování v SSSR a s kontextem těchto změn, respektive mírového soutěžení SSSR a USA na poli dosažení žádoucího životního standardu. Srovnáním vývoje situace ve výživě v SSSR jsem se pokusila zasadit téma do širšího kontextu vývoje v rámci Sovětského bloku v období tzv. studené války. SSSR používal snahu o zavedení vědeckých a technických poznatků do oblasti každodenního života a domácnosti a vizi sociálního pokroku skrze zkvalitnění životního standardu každého socialistického občana režimu jako ideologickou propagandu a nástroj legitimizace socialistického zřízení. Jak již bylo uvedeno, socialistická koncepce spojovala zkvalitnění životního standardu s blízkým přechodem k dokonalé socialistické společnosti. Zdomácnění vědecko-technické revoluce a sociální pokrok se staly ústředním tématem socialistické propagandy v 50. a 60. letech 20. století.<sup>16</sup>

Cílem mého bádání tak bude snaha o zhodnocení podmínek procesu „zdomácnění“ vědecko-technické revoluce v Československu v 50. a 60. letech 20. století, odhalení historických a politických předpokladů pro autenticitu domácího vývoje, a snad i iniciátorů tohoto procesu. Budu se ptát, zda byl i u nás tento transformační proces obdobně silně ideologicky a propagandisticky zbarven? Byl rovněž iniciován a organizován nejvyššími politickými představiteli? Byly úspěchy tohoto procesu využívány k propagandě či legitimizaci politického zřízení? A jak vlastně tento proces u nás probíhal? Na zmíněné otázky se pokusím odpovědět na následujících stranách této diplomové práce.

V této diplomové práci jsem se zabývala výhradně jazykově českou společností a to s ohledem na doporučený rozsah diplomové práce, vymezení badatelského záměru a rovněž dostupnost pramenů. Nebrala jsem v potaz národnostní menšiny žijící ve sledovaném období na československém území, ani kontext samostatné slovenské společnosti v rámci tehdejšího Československa.

## **1.4 Struktura diplomové práce**

Předkládaná diplomová práce je členěna do pěti hlavních kapitol. Dále obsahuje povinné součásti jako je anotace, úvod a závěr, obsah, seznam zkratk, seznam příloh a seznam primárních pramenů a odborné literatury.

---

<sup>16</sup> Tyto změny souvisejí s ideologickým vyčerpáním stalinismu a důsledky politického a hospodářského poválečného kurzu SSSR, který trval až do smrti Stalina v roce 1953. Během následujících let po nástupu Nikity S. Chruščova do funkce 1. tajemníka KSSS došlo k ideologickému posunu a k nahrazení zdiskreditovaného stalinismu za konzumní utopismus. Více k problematice viz kapitola 6.2.

V úvodní kapitole se věnuji charakteristice tématu diplomové práce, periodizaci výzkumu, popisu dobového diskurzu a jeho limitů, základního metodologického rámce a struktury práce. V druhé kapitole se věnuji kontextu změn v české kuchyni a výživě ve sledovaném období. Představuji politický, hospodářský a sociální vývoj v Československu v 50. a 60. letech 20. století. Ve třetí kapitole se věnuji vědecko-technické revoluci a jejímu „zdomácnění“ v Československu. Hlavními sledovanými tématy jsou moderní bytová výstavba, architektura a design, racionalizace a mechanizace práce v domácnosti. Ve čtvrté kapitole charakterizují veřejný diskurz o výživě ve sledovaném období u nás. Vymezuji okruh odborníků, základních institucí, primárních pramenů, hlavních odborných témat a dobových limitů, politických a ekonomických. Představuji obraz tehdejší vědy o výživě. V páté kapitole se věnuji charakterizaci české kuchyně ve sledovaném období a jednotlivým vlivům, které na ni působily – od nejvyšší gastronomie přes kuchyni středních měšťanských vrstev a tradiční lidovou kuchyni po novou racionální stravu. Šestou kapitolu věnuji „zdomácnění“ vědecko-technické revoluce a mírovému soutěžení SSSR a USA v období studené války. Věnuji se zejména tématu tzv. kitchen debate neboli konfrontace amerického a sovětského životního standardu na Americké národní výstavě v Moskvě v roce 1959 a následné intenzivní sovětské kampani slibující lepší bytové a životní podmínky pro sovětskou veřejnost. Závěrečnou kapitolu věnuji shrnutí problematiky legitimizace či delegitimizace socialistického zřízení skrze inovace v kuchyni a výživě a zhodnocení svého výzkumu, přičemž se pokusím vývoj v Československu zasadit do širšího kontextu.



## 2 Politická situace v 50. a 60. letech v Československu

V této kapitole představím v hlavních rysech politický, hospodářský a sociální vývoj v Československu od konce druhé světové války až do tzv. Pražského jara v roce 1968. Politická situace v 50. a 60. letech u nás vytvořila rámec, v jehož kontextu probíhaly sledované proměny životního stylu, a to jak modernizace vybavení domácnosti, tak změny v české kuchyni a výživě. Jedná se tedy o širší kontext „zdomácnění“ vědecko-technické revoluce u nás.

### 2.1 Politický vývoj v 50. a 60. letech v Československu

Po skončení druhé světové války byl na jaře roku 1945 československou a slovenskou komunistickou reprezentací vyhlášen tzv. Košický vládní program, který navrhoval postup při řešení základních politických, hospodářských a sociálních otázek poválečného období. KSČ v čele s Klementem Gottwaldem (1896–1953) ovládla v letech 1945 až 1948 domácí politickou scénu a stala se určující mocí v Československu. K moci se dostala drtivým vítězstvím, v českých zemích i na celostátní úrovni, ve volbách roku 1946, a státním převratem v roce 1948 nastolila komunistickou diktaturu, zlikvidovala parlamentární demokratický systém u nás (odstraněním ostatních nekomunistických stran) a zařadila Československo, deklarované jako lidově-demokratický a jednotný stát dvou rovnoprávných národů, Čechů a Slováků, mezi sovětské satelity.<sup>17</sup> Snaha prezidenta Edvarda Beneše (1884–1948) vybudovat pro Československo pozici tzv. mostu mezi Východem a Západem musela ustoupit stalinské politice usilující o ovládnutí a sovětizaci střední Evropy.<sup>18</sup>

V následujících letech komunistická strana tvrdě pronásledovala odpůrce režimu. Příkladem jsou politické procesy 50. let, ale také tzv. syndrom požírání dětí revoluce, jehož obětí se stali komunisté souzení za smyšlenou protistátní činnost nebo za údajný buržoazní nacionalismus.<sup>19</sup> Zmírnění a obrat od tvrdé linie přinesla až Stalinova smrt v roce 1953, po níž následovalo v polovině 60. let částečné uvolnění režimu, které v Československu vyvrcholilo

---

<sup>17</sup> Více k problematice komunistického převratu z roku 1948 a poúnorových reforem např. viz KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti 1948–1960. Část I.*, s. 34–39.

<sup>18</sup> VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav: *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Libri, Praha 2000, s. 123–158. CAMERON, Rondo: *Stručné ekonomické dějiny světa*. Victoria Publishing, Praha 1996, s. 437.

<sup>19</sup> Např. ekonom Ludvík Frejka, politici Rudolf Slánský, Vladimír Clementis, Gustav Husák a další přední osobnosti tehdejšího politického a veřejného života, kteří byli obžalováni za velezradu, sabotáž či vyzvědačství. Viz SZOBI, Pavel: *Hospodářský vývoj v českých zemích v období 1945–1992*, in: JAKUBEC, Ivan a kol.: *Hospodářský vývoj v českých zemích v období 1848–1992*. Oeconomica, Praha 2008, s. 198–199. Podrobněji k tématu otázky politický procesů v Československu v 50. letech např. KAPLAN, Karel: *K politickým procesům v Československu 1948–1954. Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1994. Dále KAPLAN, Karel – PALEČEK, Pavel: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Barrister & Principal, Praha 2008.

dílčím pokusem o demokratizaci režimu, tzv. Pražským jarem, a odchodem Antonína Novotného (1904–1975) z funkce generálního tajemníka ÚV KSČ. Reformní hnutí v čele s Alexandrem Dubčekem (1921–1992) vyvolávalo obavy Sovětského svazu, který z obavy o zajištění vlastních zájmů a pozic ve střední a východní Evropě přistoupil v srpnu 1968 k vojenské invazi do Československa.<sup>20</sup>

„Počet členů KSČ v poměru k obyvatelstvu byl v Československu vyšší než v okolních zemích“, například v roce 1962 bylo členy komunistické strany 17,8 % obyvatelstva Československa, zatímco v sousedním Polsku jen 7,6 % a v Maďarsku 7,1 % obyvatel.<sup>21</sup> Komunistický režim u nás se tak ve sledovaném období těšil větší podpoře veřejnosti než například v okolních sovětských satelitech. Kromě KSČ byla dalším významným subjektem na naší politické scéně Národní fronta, blok politických stran a společenských organizací pod vedením KSČ – např. Československá strana lidová, Československá strana socialistická, Strana Slobody, Strana slovenskej obrody, nestraníci a příslušníci největších společenských organizací. Život obyvatelstva určovaly také další celospolečenské organizace, jako např. Revoluční odborové hnutí, Socialistický svaz mládeže, Československý svaz žen nebo Svaz protifašistických bojovníků. Komunistická strana opírající se o represivní aparát (Veřejná bezpečnost, Státní bezpečnost, Lidové milice, armáda) tvrdě potlačila jakoukoliv kritiku socialistického režimu, takže většina obyvatelstva se stáhla do oportunního mlčení.<sup>22</sup>

Karel Kaplan, který se studiem sledovaného období zabýval, dospěl k závěru, že komunistický režim v Československu procházel třemi hlubokými vnitřními krizemi. První krize vypukla již v roce 1948 krátce po komunistickém převratu, druhou datuje do let 1953 až 1957, třetí uzavírala sledované období mezi lety 1967 a 1970.<sup>23</sup> Pro tuto práci bude mít zásadní význam krize, která se rozhořela na počátku 50. let a jejíž příčiny lze hledat v politickém, ekonomickém i sociálním vývoji dle linie výstavby socialismu KSČ. „Zpočátku si nový režim udržel poměrně rozsáhlou sociální základnu, zejména mezi dělníky, od přelomu let 1949–1950 se však rychle zužovala. Režim nesplnil většinu slibů, kterými vyvolával naděje a falešné představy, a negativní důsledky jeho politiky byly stále zřejmější a citelněji doléhaly na život společnosti i jednotlivců. Propast mezi proklamacemi ideologií režimu na jedné straně a praxí a skutečným životem na straně druhé narůstala do šíře i hloubky a zužovala

---

<sup>20</sup> O politických, hospodářských a společenských podmínkách budování sociálního státu v Československu viz RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. FF UK, Praha 2010, s. 71–174.

<sup>21</sup> SZOBI, Pavel: *Hospodářský vývoj v českých zemích v období 1945–1992*, s. 253.

<sup>22</sup> Více např. PAVLÍČEK, Václav: *Politické strany po Únoru. Příspěvek k problematice Národní fronty I*. Svobodné slovo, Praha 1966.

<sup>23</sup> KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1948–1953, 2. část. Zakladatelské období komunistického režimu*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1991, s. 13–14.

*sociální základnu moci.*<sup>24</sup> V Československu na počátku 50. let narůstala nespokojenost veřejnosti se sociální situací a občané vládnoucí straně vyčítali především její neschopnost naplnit program a dané sliby, v první řadě zvýšit životní úroveň dělnictva a zajistit si tak jeho politickou podporu. Přičemž „zajištění růstu životní úrovně obyvatelstva... si po Stalinově smrti za svůj prvořadý cíl vytklo i nové sovětské vedení“.<sup>25</sup>

## 2.2 Poválečná obnova a reformy v Československu

K poválečné hospodářské obnově tehdejšího Československa výrazně přispěl mezinárodní poválečný plán obnovy, realizovaný prostřednictvím OSN pro pomoc válkou zničeným spojeneckým zemím.<sup>26</sup> V jeho rámci přijalo Československo v letech 1945 a 1946, zejména z USA, materiál v hodnotě čtvrt miliardy dolarů. V menší míře přijalo dodávky ze SSSR, zejména suroviny, obilí a potraviny. Díky skutečnosti, že „Československé hospodářství neutrpělo válkou takové ztráty jako řada jiných evropských zemí, což umožnilo rychlé obnovení činnosti významných průmyslových podniků“<sup>27</sup> a díky zahraniční pomoci došlo poměrně rychle k zotavení zahraničního obchodu a k částečnému obnovení vazeb z předválečných let. Na nátlak SSSR však Československo muselo odstoupit od již deklarovaného souhlasu s přijetím amerického tzv. Marshallova plánu, který zásadně přispěl k poválečné obnově západní Evropy.<sup>28</sup> Zkušenosti s hospodářskými nezdary, vysokou nezaměstnaností, krizí a stagnací průmyslu i zahraničního obchodu v předmnichovské republice ovlivnily po válce veřejné mínění ve prospěch znárodnění a plánované ekonomiky, neboť panovalo obecné přesvědčení, že pro obnovu válkou zničené ekonomiky jsou státní zásahy nezbytné. Poválečná společnost si byla nejen vědoma nutnosti rozsáhlých hospodářských a sociálních reforem, ale sama po nich volala. V řadě evropských zemí došly tyto tendence naplnění skrze znárodnění klíčových sektorů ekonomiky (dopravy, energetiky,

---

<sup>24</sup> KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1948–1953, 2. část. Zakladatelské období komunistického režimu*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1991, s. 5–6.

<sup>25</sup> PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Praha 2008, s. 11.

<sup>26</sup> UNRRA byla mezinárodní organizací založenou v roce 1943, jejímž cílem bylo plánovat, koordinovat, spravovat nebo zajišťovat pomoc obětem prostřednictvím zajištění dodávek potravin, paliva, oblečení, přístřeší, základních hygienických a zdravotních potřeb atd. Mezi největší finanční přispěvatele patřily USA, Spojené království a Kanada. UNRRA sehrála klíčovou roli při obnově poválečné Evropy a fungovala až do roku 1947, kdy byla zrušena Valným shromážděním OSN. Více informací viz internetový archiv OSN: <https://archives.un.org/content/predecessor-organizations> (dostupné online 1. 7. 2014)

<sup>27</sup> SZOBI, Pavel: *Hospodářský vývoj v českých zemích v období 1945–1992*, s. 199.

<sup>28</sup> Více o Marshallově plánu poválečné obnovy Evropy viz CAMERON, Rondo: *Stručné ekonomické dějiny světa*, s. 428–435. V důsledku zostřujícího se konfliktu mezi USA a SSSR a rostoucí úlohy komunistických stran v politice (zejména v Itálii a Francii) přistoupil ministr zahraničí USA, generál George C. Marshall, jmenovaný prezidentem Henry Trumanem, k vyhlášení tzv. Marshallova plánu, oficiálně Plánu poválečné obnovy (anglicky European Recovery Program) s cílem organizovaně zajistit obnovu válkou zničené Evropy a zajistit zde politickou stabilitu. V důsledku odmítnutí pomoci ze strany SSSR a států sovětského bloku (např. Československo a Finsko nejprve deklarovali zájem zúčastnit se amerického plánu, než museli na nátlak SSSR pomoc odmítnout) byl plán omezený pouze na západní Evropu.

částečně i bankovní) a skrze rozsáhlé sociální reformy (např. rozšíření sociálních jistot a sociálních služeb včetně starobních důchodů, rodinných příspěvků, bezplatné či alespoň částečně dotované zdravotní péče a umožnění širšího přístupu ke vzdělání).<sup>29</sup>

V letech 1945 a 1946 proběhla v Československu konfiskace majetku Němců, Maďarů, zrádců a dalších osob označených za kolaboranty<sup>30</sup>, dále pozemková reforma a znárodnění neboli převedení peněžního a úvěrového systému, klíčových průmyslových podniků, pojišťovnictví, přírodních a energetických zdrojů pod státní kontrolu.<sup>31</sup> Velkým problémem poválečné ekonomiky byla měnová inflace a měnový chaos, který částečně vyřešila měnová reforma z roku 1945, která uzákonila československou korunu jednotnou národní měnou. Vznik poměrně silné národní měny rovněž napomohl rychlejší hospodářské obnově.

Konec příznivého poválečného hospodářského vývoje nastal v roce 1947 v důsledku několika faktorů. V mezinárodní rovině došlo k ukončení pomoci ze strany OSN a začaly se objevovat první známky hospodářského embarga a následky neúčasti na Marshallově plánu. Obtíže v zahraničním obchodu byly způsobeny nedostatkem prostředků na nákup surovin a strojů na výrobu exportního zboží a problémy s odbytem zboží. Původní zahraničně-politická koncepce dovozu ze Západu a vývozu na Východ nedošla naplnění. Postupně se prosazovala hospodářská orientace na Východ. Následkem velkého sucha byla značná neúroda v roce 1947, která spolu s poklesem výroby v důsledku pozemkové reformy způsobila značné problémy v zásobování. K zajištění výživy obyvatelstva bylo nutné zvýšit dovoz obilí, masa a dalších surovin. V průmyslovém sektoru došlo k cílenému utlumení výroby v tradičním textilním, konfekčním a kožedělném průmyslu (důsledkem požadavku přednostního rozvoje těžkého průmyslu a následných rozsáhlých investic do tohoto odvětví). Státní sociální politika a vysoký podíl sociální složky mzdy vedl k drahé pracovní síle. Tato skutečnost neodpovídala stavu a možnostem výroby a narušila konkurenceschopnost řady podniků.<sup>32</sup>

Situaci částečně stabilizoval podpis československo-sovětské hospodářské dohody pro léta 1948–1952, který měl však za následek omezení československého obchodu se západem a počátek hospodářské orientace Československa na sovětský blok. V roce 1949 se Československo stalo zakládajícím členem RVHP, jejímž cílem byla absolutní hospodářská soběstačnost Východního bloku. *„Navenek byla RVHP orientována na koordinaci*

---

<sup>29</sup> Více o poválečné rekonstrukci viz např. CAMERON, Rondo: *Stručné ekonomické dějiny světa.*, s. 426–428.

<sup>30</sup> RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu*, s. 440.

<sup>31</sup> SZOBI, Pavel: Hospodářský vývoj v českých zemích v období 1945–1992, s. 200–201: *„Znárodnění se týkalo klíčového a velkého průmyslu, potravinářského průmyslu, akciových bank a pojišťoven. V průmyslu se vztahovalo na všechny podniky v klíčových oborech a jinde na velké podniky s více než 150–500 zaměstnanci. Plně znárodněny byly především doly, samostatné elektrárny, plynárny, hutě, válcovny, zbrojovky, cementárny, celulózky a důležité obory chemického průmyslu... V březnu roku 1947 ve znárodněných podnicích pracovalo 61 % zaměstnanců průmyslu, jejich výrobní kapacita byla rovna téměř dvou třetinám československého průmyslu.“*

<sup>32</sup> KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti 1948–1960. Část 1.*, s. 27–29.

*hospodářského rozvoje komunistických zemí a na podporu efektivnější dělby práce mezi nimi, ovšem ve skutečnosti ji sovětský svaz využíval k tomu, aby posilnil ekonomickou závislost svých satelitů na sobě. Místo, aby se rozvíjel systém mnohostranného obchodování, jak se dělo v západní Evropě, uskutečňovala se většina obchodní výměny v rámci RVHP na dvoustranném základě.*<sup>33</sup> RVHP založená z iniciativy SSSR tak měla za cíl propojení ekonomik východoevropských satelitů. Základními členy RVHP se kromě Československa stala Albánie, Bulharsko, Rumunsko, Maďarsko, Polsko a NDR. Nutným předpokladem pro hospodářskou spolupráci sovětských satelitů byla přestavba infrastruktury a mezistátní spolupráce, výměna zkušeností, technické pomoci, dodávek surovin, potravin a přístrojů mezi jejími členy. Neméně významným cílem bylo politicky a hospodářsky oslabit roli USA v Evropě a nahradit ji rozšířením myšlenky socialismu. Rozhodující slovo měl v radě SSSR, který určoval konkrétní náplň plánu.

### **2.3 Hospodářský vývoj v 50. a 60. letech v Československu**

Komunistický státní převrat v únoru 1948 zavedl hospodářství centralizované, militarizované a zpolitizované, které mělo být řízené byrokraty jmenovanými komunistickou stranou, tzv. příkazovou ekonomiku nebo centrálně řízené hospodářství (v budovatelském období komunistického režimu však československé hospodářství ještě nebylo řízeno byrokraty jako v následujícím období 60. a 70. let, ale spíše příslušníky dělnické třídy, viz níže). Centrálně plánované hospodářství se vyznačovalo převahou státního a družstevního vlastnictví a aktivními zásahy státu do řízení ekonomiky (skrže centrální plánování, včetně tvorby cen, plánování investic a alokace zdrojů), úloha trhu byla naopak potlačena nebo zcela eliminována a vlivem dalších znárodnovacích zákonů soukromý sektor do roku 1960 prakticky zanikl. Dle hlavního principu socialistické ekonomiky *„bezprostředním cílem společenské socialistické výroby je maximální uspokojení stále rostoucích potřeb celé společnosti nepřetržitým a rychlým rozvojem socialistické výroby“*.<sup>34</sup> Snaha o vyrovnání rozdílů v příjmech obyvatelstva dle vzoru SSSR a ostatních sovětských satelitů však vedla k drastickému snížení životní úrovně většiny populace. Úsilí o sociální rovnost skrže znárodnění průmyslu, likvidaci soukromého vlastnictví a zrovnoprávnění možnosti získat vzdělání vedlo ke vzniku nové společenské elity, opírající se nikoli o soukromé vlastnictví, ale o společenská privilegia (více k sociální problematice v následující kapitole).

---

<sup>33</sup> CAMERON, Rondo: *Stručné ekonomické dějiny světa*, s. 438.

<sup>34</sup> RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětské sociálního státu*, s. 112.

Ministerstvo průmyslu bylo s cílem větší efektivity centrální správy rozděleno do dvanácti nových ministerstev, na nižších stupních vznikly hlavní správy a generální ředitelství pro přímé řízení a plánování všech státních podniků. Řídícím orgánem plánování se stala Ústřední plánovací komise, což vedlo k omezení autonomního rozhodování vedení podniků a k seznamům priorit ve výrobě, diktovaných vládou. Ústředním politickým a hospodářským činitelem se stal ÚV KSČ. V sociální ekonomice vymizela přirozená soutěživost v důsledku nedostatku spotřebního zboží a plánovaný výkon bylo nutné vynutit převzetím přísného sovětského pracovního zákonodárství, včetně nekompromisních opatření pro zachování pracovní disciplíny, zrušení svobodné volby povolání a pracoviště a dalších státních zásahů. *„Přísná reglementace a kontrola pracovního procesu doplňovala vynikajícím způsobem intence komunistického vedení, které směřovalo k totálnímu podrobení člověka pro uskutečnění komunistických cílů.“*<sup>35</sup>

V roce 1949 deklaroval Klement Gottwald na IX. sjezdu KSČ generální linii výstavby komunismu, která zahrnovala úsilí o vytvoření vlastní a režimu oddané inteligence z dělnických řad namísto převýchovy inteligence reprezentující předchozí režim.<sup>36</sup> Následoval masivní nástup dělníků do funkcí veřejného života, do státních aparátů, zahraniční služby, hospodářských, stranických a společenských organizací. Tento vývoj doprovázela značná sociální mobilita, a to jak vzestupná, tak sestupná. Vedoucí funkce ve státní správě, ve vedení podniků či v ozbrojených složkách obsazovali po roce 1948 příslušníci dělnické vrstvy. *„Oficiální dokumenty a vládnoucí ideologie deklarovaly existující režim jako moc dělnické třídy a její vedoucí roli v něm... dělnická třída je nositelem společenského pokroku a úsilí o socialistické uspořádání společnosti.“*<sup>37</sup> Dělnická třída tak byla v dobové ideologii chápána jako hlavní sociální opora komunistického režimu, která hrála vedoucí roli v jeho budovatelském úsilí. Vzhledem k nedostatečné, v mnoha případech žádné, profesní kvalifikaci se však takto personálně zajištěná byrokratická správa ukázala jako neefektivní.

Již v roce 1950 a 1951 se objevily závažné hospodářské obtíže a problémy s plněním první pětiletky, na léta 1949–1953, a došlo k revizi plánu. Problémy vznikaly zejména v důsledku likvidace politických, vědeckých, kulturních a hospodářských elit, znárodnování, úpadku zemědělství, obrovských investic do těžkého průmyslu a nepružného mezinárodního obchodu ve východním bloku, trvalého nedostatku pracovních sil, deformace v důsledku systému „výroby pro výrobu“ a hromadění nadnormativních zásob u národních podniků. Československo čelilo závažným hospodářským problémům, obtíže se projevíly rovněž

---

<sup>35</sup> SZOBI, Pavel: Hospodářský vývoj v českých zemích v období 1945–1992, s. 207.

<sup>36</sup> Dělnický původ měli i Klement Gottwald, Antonín Zápotocký a Antonín Novotný.

<sup>37</sup> KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti 1948–1960. Část I.*, s. 125–126.

v zásobování, vázlo především zásobování chlebem a moukou. Komunisté si s těmito problémy nevěděli rady a za původce ve své propagandě označovali tzv. škůdce a kapitalistické spekulanty, přičemž hesla o „škůdcích výstavby nového řádu“ plnila úlohu ventilu sociálního napětí.<sup>38</sup>

Na začátku 50. let fungoval stále ještě přidělový systém na potraviny, šaty a průmyslové výrobky a zoufalý nedostatek tohoto zboží<sup>39</sup> vedl k razantním změnám v plánu pětiletky a k přesunu investic z těžkého průmyslu do spotřební výroby a zemědělství. Předpokládaného postupného rozšiřování volného prodeje zboží a zrušení přidělového systému však bylo dosaženo až v závislosti na měnové reformě z roku 1953. Důvodem k této reformě byl kromě vleklých inflačních problémů táhnoucích se již od válečného období také požadavek SSSR, aby Československo vystoupilo z Mezinárodního měnového fondu a koruna přestala být vázána na dolar. Reforma zrušila přidělový systém, posílila korunu a připoutala ji k rublu, stabilizovala hospodářskou situaci, avšak většinu obyvatel připravila o úspory, a oslabila tak popularitu komunistické strany a zpochybnila vizi budování socialismu u širokých vrstev obyvatel.<sup>40</sup>

Začátkem 50. let vyvolávala komunistická politika rostoucí nepříznivý ohlas v různých vrstvách společnosti.<sup>41</sup> Na venkově se například šířily odmítavé reakce vůči soudním procesům s rolníky za vykonstruované politické a zásobovací prohřešky. Rozporuplné bylo i hodnocení veřejnosti vykonstruovaných politických procesů z počátku 50. let. Negativní postoj obyvatelstva vyvolával rovněž pokles životní úrovně v letech 1951–1953, k němuž přispěly rozsáhlé investice do těžkého průmyslu a rostoucí náklady na zbrojení (tuto restrukturalizaci ekonomiky a z toho plynoucí stagnaci životní úrovně je třeba chápat v kontextu eskalace tzv. studené války). K nespokojenosti veřejnosti přispěla i nedostupnost potravin a spotřebního zboží na trhu, způsobená ať již fyzickým nedostatkem zboží, cenovou nedostupností nebo všudypřítomnými frontami. Výše zmíněné důvody vedly ke zklamání naděje v plnění ideálů očekávaných od nové moci. Krize důvěry v komunistický režim a jeho schopnost zajistit obyvatelům dostatečnou životní úroveň se šířila i do dalších skupin obyvatel, a to i těch, které v roce 1948 režim podporovaly (tedy převážně dělnictvo, které tradičně podporovalo vizi socialismu i za cenu přechodných obětí).<sup>42</sup>

---

<sup>38</sup> PERNES, Jiří: *Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, s. 6. Velice výstižným příkladem této ideologické propagandy byla kauza mandelinky bramborové, viz MACURA, Vladimír: *Šťastný věk*, s. 61–73.

<sup>39</sup> PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, s. 610.

<sup>40</sup> JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*. Svítání, Ostrava 1992.

<sup>41</sup> Tento trend byl v rozporu s předchozím vývojem, kdy byly sebemenší kritické názory ztotožňovány s kritikou režimu nebo dokonce protistátní činností. Za kritická stanoviska byli v budovatelském období komunismu u nás vylučováni ze strany, propouštěni ze zaměstnání nebo dokonce zatýkáni také komunisté.

<sup>42</sup> PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, s. 602–610.

V tomto kontextu působila československá měnová reforma z roku 1953 jako rozbuška a tvrdost jejích podmínek způsobila naší veřejnosti značný šok. V mnoha závodech po celé zemi vypukly stávky, které v několika případech přerostly v demonstrace v centru měst. Reforma kromě znehodnocení skromných úspor občanů sjednotila dosavadní dvojí trh (volný trh a trh založený na přidělovém systému) a způsobila tak značný nárůst životních nákladů.<sup>43</sup> „*Peněžní reforma tak vedla ke zchudnutí většiny obyvatelstva a její psychologické důsledky nepolevovaly ani v době, kdy již životní standard překročil stav před vyhlášením reformy.*“<sup>44</sup> Východiskem z krize se mělo stát lepší zásobování a uspokojování potřeb obyvatelstva. V roce 1953 byly za tímto účelem zahájeny hospodářské a sociální reformy, které v první řadě vedly k přesunu prostředků do výroby spotřebního zboží a do zemědělství. „*Na první místo se dostala politika zastavení růstu životních nákladů hromadným snižováním maloobchodních cen (podobné opatření se uplatnilo i v Sovětském svazu). Dalším trvalejším řešením mělo být zvyšování pracovních příjmů... pro nejbližší léta se počítalo s přestavbou nemocenského pojištění, důchodového zabezpečení, s pomocí rodinám s více dětmi a s rozvojem bytové výstavby. Nejvýraznějším nástrojem politického uklidnění bylo především každoroční snižování cen, k němuž došlo v době politického napětí v Polsku a v Maďarsku v roce 1956 dokonce dvakrát...*“<sup>45</sup> Bezprostředním následkem těchto reforem tak bylo hromadné snížení maloobchodních cen, ke kterému došlo již v říjnu 1953 a podruhé v dubnu 1954. V říjnu 1953 byly rovněž vyplaceny mimořádné příplatky příjemcům sociálních dávek.<sup>46</sup>

Vládnoucí komunistická moc v Československu vyvodila poučení z příčin sociální krize a v pozdějším období nepřipustila opakovaný vznik konfliktů s dělnictvem takových rozměrů, které by se pro ni mohly stát hrozbou. Sociálním nepokojům se snažila předcházet větším důrazem na zásobování, zajištění základních potřeb obyvatelstva a zvýšení hmotné úrovně jeho životních podmínek. Když v roce 1956 propukly konflikty v Maďarsku a Polsku, byla již vlna sociálního odporu v Československu potlačena.<sup>47</sup> A tak se stalo, že „... *kritický rok 1956 zastihl Československo na rozdíl od ostatních zemí sovětského bloku v očekávání lepších životních podmínek. Proto také nemělo odhalení XX. sjezdu KSSS a diskuse ke kultu osobnosti v kulturních a společenských institucích takový ohlas v dělnických kolektivech, aby je burcovaly k odporu.*“<sup>48</sup> V období po roce 1953 tak bylo v centru zájmu vládní politiky

---

<sup>43</sup> Přídělové listky pro těžce pracující představovaly značné přilepšení ke mzdě, neboť jejich držitelé mohli nakupovat některé potraviny a zboží za mnohem nižší ceny než při nákupu na volném trhu.

<sup>44</sup> PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, s. 607.

<sup>45</sup> KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Academia, Praha 2007, s. 205.

<sup>46</sup> PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, s. 607

<sup>47</sup> Více k problematice BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Prostor, Praha 2001.

<sup>48</sup> KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v v čase socialistického experimentu*, s. 206.



zajištění základních životních potřeb dělnictva a teprve po jeho uspokojení se pozornost zaměřila na kvalitativní zlepšování ostatních stránek životní úrovně – např. zlepšení pracovních podmínek a způsobu života, problematika bydlení, rozvoj osobních služeb a zlepšení podmínek pro trávení volného času.

Druhá pětiletka vyhlášená na roky 1954–1958 čelila obtížné hospodářské situaci a nutnosti reformy hospodářského řízení. Po vyřešení problému inflace a přidělového systému se projeví další komplikace centrálního hospodářství, především neschopnost správně odhadnout výrobní potřeby státních podniků, čehož tyto podniky využívaly, nadhodnocovaly své potřeby a docházelo k rozsáhlému plýtvání. Prokázala se i neschopnost centrálních institucí předvídat potřeby společnosti. Jedním z bodů jednání celostátní konference KSČ v roce 1956 proto byla otázka reformy hospodářského zřízení. „*Komunistické vedení reagovalo vyhlášením decentralizace pravomoci z centrálních institucí na nižší články řízení, v ekonomice na podniky.*“<sup>49</sup> Vznikly podklady pro tzv. Rozsypalovu reformu<sup>50</sup>, která byla postupně realizována v letech 1956–1960. Primárním úkolem byla decentralizace ústředního řízení a odstranění hlavních správ na ministerstvech. Podniky byly slučovány do Výrobně hospodářských jednotek nebo vedoucích podniků, které řídily menší pobočky. Snaha o sjednocení řízení rozvoje daného oboru se prosadila zejména ve strojírenství a spotřebním průmyslu. Ministerstva se již neměla zabývat přímou správou podniků, ale měla pouze vytvářet dlouhodobé a střednědobé plány pro jednotlivé obory. Nová soustava řízení položila důraz na perspektivní, dlouhodobé plánování, snížila počet ukazatelů centrálně určených podnikům a celkově omezila závaznost plánu. Jeho základním ukazatelem se stal odbyt místo dosavadní hrubé výroby. Tzv. Rozsypalova reforma uvolnila centralistický systém a nasměrovala československé hospodářství směrem k tržnímu. Reforma bohužel byla v roce 1961 odvolána a došlo k návratu k centrálně řízené ekonomice.<sup>51</sup>

V důsledku nedostatků a následného zrušení Rozsypalovy reformy a některých mezinárodních i domácích faktorů došlo k totálnímu zhroucení plánu třetí pětiletky na léta 1961–1965 a objevily se vůbec poprvé od roku 1948 diskuse o úloze trhu v socialistické společnosti, jejíž dobudování bylo v roce 1960 oficiálně vyhlášenou novou ústavou a Československo bylo přejmenováno na Československou socialistickou republiku (zkráceně ČSSR). „*Na začátku šedesátých let se obyvatelům v porovnání s válečnými a padesátými lety dařilo lépe, osobní spotřeba stoupala, sociální a nemocenské pojištění bylo jedno*

---

<sup>49</sup> KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy 1968*. Doplněk, Brno 2000, s. 263.

<sup>50</sup> Kurt Rozsypal (1916–2013) byl český ekonom, člen Národohospodářské komise československé sociální demokracie, autor první československé ekonomické reformy. Řadu let působil na VŠE. Byl členem KSČ.

<sup>51</sup> SZOBI, Pavel: *Hospodářský vývoj v českých zemích v období 1945–1992*, s. 209–210.

*z nejkompexnějších v Evropě. Obnova úspor již obyvatelstvu umožňovala nakupovat zboží dlouhodobé spotřeby a objevily se prvky československé chalupářské subkultury. Celkově režim těžil z nezájmu veřejnosti o politické dění.*<sup>52</sup>

Přetrvávání hospodářských problémů a zhoršující se stav na počátku 60. let znovu otevřel otázku o efektivnosti centrálního hospodářství. Uvolňování ideologických bariér vedlo ekonomické prognostiky v čele s Otou Šikem<sup>53</sup> k úvahám o spojení působení trhu s prostředím socialistického plánování. Reformní plány přibližovaly československé hospodářské zřízení tržnímu mechanismu, nenastolily však otázku privatizace. Počítaly s obnovením tržních vztahů v rozhodování podniků, naopak vlastnické dispoziční právo státu mělo být významně omezeno a podniky se měly připodobnit samostatně rozhodujícím tržním subjektům. „*Na přelomu let 1963/1964 se koncepce ekonomického řízení, spojení plánu a trhu, natolik politicky prosadila, že se stala základem pro zpracování nového řídicího systému.*“<sup>54</sup> Zpočátku se reformní snahy těšily podpoře ÚV KSČ i prezidenta Antonína Novotného<sup>55</sup>, který se však později proti zavádění plánovaných změn postavil a stal se překážkou základních hospodářských reforem v rámci tzv. Pražského jara.<sup>56</sup>

Čtvrtá pětiletka na léta 1966–1970 přinesla druhý pokus o ekonomickou reformu, tzv. Šikovu ekonomickou reformu (1965/66–1968). V letech 1966 a 1967 lze v hospodářském vývoji sledovat několik pozitivních znaků, například růst národního důchodu, produkce spotřebního zboží a míry osobní spotřeby, dílčí obnova soukromého podnikání a přerušování úzkých vazeb vedení závodů na centrální instituce. Významným impulzem této reformy bylo odstranění Antonína Novotného z politického vedení a nastolení nového stranického aparátu v čele s Alexandrem Dubčekem. Slibný vývoj nicméně ukončila invaze vojsk tzv. Varšavské smlouvy v srpnu 1968 do Československa. Následně byla v roce 1969 hospodářská reforma prohlášena za neslučitelnou se socialistickým hospodářstvím. Ústavní zákon o československé federaci z roku 1968 vytvořil z unitární Československé socialistické republiky federaci dvou států na národnostním principu, Československou federativní republiku – jejíž součástí byla Česká socialistická republika a Slovenská socialistická republika, přičemž v obou republikách hrála vedoucí úlohu komunistická strana. Programovým prohlášením normalizační politiky pookupačního období se stalo Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti, které KSČ

---

<sup>52</sup> SZOBI, Pavel: *Hospodářský vývoj v českých zemích v období 1945–1992*, s. 210–211.

<sup>53</sup> Ota Šik (1919–2004) byl československý ekonom. Působil na VŠE, v letech 1962–1969 byl ředitelem Ekonomického ústavu ČSAV, v roce 1968 se stal místopředsedou vlády ČSSR a současně jedním z hlavních autorů druhé ekonomické reformy v Československu.

<sup>54</sup> KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy 1968*, s. 276.

<sup>55</sup> Novotný nový systém řízení – centrální řízení ekonomiky s využitím trhu a ekonomických nástrojů, prezentoval v roce 1964 v Moskvě Chruščovovi, který nastoupený směr schválil a navrhované změny podpořil.

<sup>56</sup> KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy 1968*, s. 277–286.

schválila na mimořádném sjezdu, a které deklarovalo konec ekonomických experimentů a návrat k centrálně plánovanému hospodářství.<sup>57</sup>

Mezi tradiční hospodářské problémy Východního bloku patřil nedostatek pružnosti v plánování, nevhodné využívání přírodních zdrojů a nedostatek pozornosti ke spotřebnímu zboží. Rychlý technologický rozvoj na západě navíc zřetelně odhaloval selhání komunistického systému, který byt' se vydával za průkopníka technologického pokroku, jeho jednotlivé státy neuměly převést výsledky vědeckého výzkumu do výrobní praxe. Jednou z důležitých příčin byla izolovanost vědeckých činností a malé využití počítačů a robotů. „*Díky blokování pravdivých informací o Západě a šíření dezinformací o vykořisťování a absolutním zbídačování žila většina sovětských lidí dlouho v přesvědčení, že se blíží doba, kdy nejvyšší životní úroveň bude v Sovětském svazu.*“<sup>58</sup> Stejně jako v SSSR existoval i v ostatních socialistických zemích propracovaný sociální a zdravotní systém, bezplatná lékařská péče, levné bydlení a spotřební zboží. Avšak nízké ceny bydlení a spotřebního zboží byly zpravidla vykoupeny také jejich nízkou kvalitou. V mnoha bytech chyběly koupelny, kuchyně a další vybavení, na západě tehdy už zcela běžné, a na spotřební zboží museli obyvatelé socialistických zemí dlouho čekat.

## 2.4 Společenský vývoj v 50. a 60. letech v Československu

Sociální politika československého státu se po roce 1948 soustředila především na otázky sociální – např. rozšíření sociálních jistot a sociálních služeb<sup>59</sup>, zajištění všeobecné bezplatné, nebo alespoň částečně dotované, zdravotní péče, umožnění širšího přístupu ke vzdělávání, rozvoj školství, vzdělávání, kultury a volnočasových aktivit. Neméně významným tématem byla bytová problematika, především úsilí o překonání zoufalého nedostatku volných bytů, zejména pak bytů odpovídajících moderním nárokům.

Změny v pojetí sociální politiky ovlivnily i vědecký výzkum u nás. Již v roce 1948 se na sociální otázku zaměřilo několik výzkumných institucí. Při ministerstvu sociální péče (v této době stál v jeho čele Zdeněk Nejedlý, pozdější první prezident ČSAV, více k vývoji československé vědy ve sledovaném období viz kapitola 3.2) existoval studijní a plánovací odbor, sociální problematikou se zabývala i řada dalších výzkumných ústavů a vycházely rovněž časopisy zaměřené na tuto tematiku. Odborníci z Československého výzkumného ústavu práce připravovali sociální plán a navrhovali dokonce zřídit výzkumný sociální ústav.

---

<sup>57</sup> SZOBI, Pavel: Hospodářský vývoj v českých zemích v období 1945–1992, s. 212–213.

<sup>58</sup> SZOBI, Pavel: Hospodářský vývoj v českých zemích v období 1945–1992, s. 219.

<sup>59</sup> Více k problematice sociálního zabezpečení např. RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětzace sociálního státu*, s. 112.

Základním programovým prohlášením nové sociální politiky se stal dokument ministerstva sociální péče ze srpna 1948 nazvaný *Československá sociální politika*. Na základě analýzy a srovnání situace s vyspělými zeměmi definoval základní požadavky sociální politiky v nových podmínkách; především požadavek diferencované péče o obyvatelstvo podle věku, pohlaví a regionů, postavení v zaměstnání, příjmových skupin a dalších hledisek.<sup>60</sup>

V důsledku hospodářské politiky – následkem kolektivizace zemědělství, znárodnění podnikání, zvyšování výroby, investiční průmyslovou i bytovou výstavbou a s tím spojeným růstem pracovních příležitostí – se společenská struktura obyvatelstva výrazně obměnila. Proměnu společenské struktury vyvolaly sociální vzestupy a pády, lidé s vysokoškolským a středoškolským vzděláním byli nuceni vykonávat nekvalifikovaná zaměstnání, zatímco dělnická vrstva se dostávala do vedoucích pozicí. Sociální přesuny, nucená změna zaměstnání a důsledky hospodářské politiky vedly v mnoha případech ke změně zaměstnání či bydliště a k souběžnému nárůstu městské populace. Do své cílové podoby tento proces dospěl kolem roku 1960, kdy se česká společenská struktura stabilizovala ve své „socialistické podobě“.<sup>61</sup> Vedoucí představitelé komunistické strany deklarovali vznik nové třídní společnosti a dosažení materiálně-technické základny ekonomiky, vybudování základů socialismu.<sup>62</sup>

Po krizi komunistického režimu v roce 1953 věnoval režim více pozornosti sociální a rodinné politice. Výrazně se zvýšily přídatky na děti ve větších rodinách a finanční pomoc v mateřství, placená mateřská dovolená byla prodloužena, přičemž osamělým matkám byl příspěvek vyplácen po delší období. V roce 1951 byla zavedena povinná osmiletá školní docházka<sup>63</sup> a v roce 1960 bylo schváleno bezplatné přidělování učebnic a školních pomůcek. Další sociální státní podporou byly slevy a dotace na dětské ošacení, školní stravování nebo ubytování studentů. Průměrný starobní důchod se pohyboval mezi 50 až 60 % průměrné hrubé měsíční mzdy a nárok na penzi vznikal mužům v 60 letech a ženám podle počtu dětí v 53 až 56 letech. Na základě zákona o placené dovolené z roku 1959 činila jednotná řádná dovolená 14 dní a postupně se prodlužovala na 21 dní, po 15 odpracovaných letech na 28 dní. Vztahy mezi zaměstnanci a zaměstnavatelem upravoval zákoník práce z roku 1965.<sup>64</sup>

Mzdová politika státu byla určována pro většinu pracujícího obyvatelstva rovnostářsky, což vedlo ke zmenšení platových rozdílů zaměstnanců socialistického sektoru. „*Příjmy*

---

<sup>60</sup> PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*. Doplněk, Brno 2009, s. 593.

<sup>61</sup> KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti 1948–1960. Část 1.*, s. 24, 118. Přehled o proměnách profesní struktury ve sledovaném období rovněž viz RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětzace sociálního státu*, s. 159.

<sup>62</sup> PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*. Doplněk, Brno 2009, s. 250.

<sup>63</sup> PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, s. 595.

<sup>64</sup> K vývoji sociální problematiky ve sledovaném období více viz SZOBI, Pavel: *Hospodářský vývoj v českých zemích v období 1945–1992*, s. 251–259. Ad státní sociální výdaje viz RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětzace sociálního státu*, s.115–119. K vývoji rodinné problematiky tamtéž s. 335–369.

většiny zaměstnanců se pohybovaly kolem průměrných mezd a platů. Stíraly se rozdíly mezi příjmy kvalifikovaných a nekvalifikovaných pracovníků, mezi mzdami dělníků a inteligence, kdy v odměňování byla zvýhodňována manuální práce nad duševní.“<sup>65</sup> Tento trend měl však velice nepříznivý dopad na hospodářství. Nápravu měla částečně přinést mzdová opatření z roku 1959, která počítala s výraznou diferenciací mezd a platů podle kvalifikace, vzdělání a délky praxe. Vedle mzdové politiky se direktivně řešila také otázka maloobchodních cen. Po měnové reformě došlo mezi lety 1953 a 1960 k jejich hromadnému snížení u průmyslového zboží a potravin, zlepšila se rovněž dostupnost tohoto zboží. Byť tato dostupnost byla pouze relativní v porovnání například se západním Německem, kde dělník na kupované zboží musel pracovat méně hodin než československý dělník. Pro ilustraci: zatímco dělník v SRN musel pracovat 133 hodin, aby si mohl zakoupit televizní přijímač, jeho československý soused až 470 hodin.<sup>66</sup> Snižování cen a životních nákladů provázal pomalý růst nominálních mezd. S rostoucími příjmy se měnila i struktura osobní spotřeby. Za potraviny a nápoje, včetně veřejného stravování, vynakládaly domácnosti kolem 40 % celkových výdajů. Mezi nejvýznamnější položky osobní spotřeby patřily v tomto pořadí textil a obuv, maso, veřejné stravování, pekárenské výrobky, tuky, nájemné a komunální služby, mléčné produkty, potřeby pro domácnost, cukr, kulturní a sportovní potřeby, doprava a spoje, ovoce a nápoje. V naturálních jednotkách stoupala spotřeba masa, tuků, pečiva, rýže, zeleniny, ovoce a nealkoholických nápojů, piva a vína. Naopak se snižovala spotřeba mléčných výrobků, chleba a brambor.<sup>67</sup>

V oblasti sociálního vývoje, života rodiny a volného času je významným momentem usnesení vlády o postupném přechodu z šestidenního na pětidenní pracovní týden, které vstoupilo v platnost 29. září 1968. Plány na tento přechod se připravovaly již od 50. let a v průběhu 60. let docházelo k postupnému zavádění volných sobot. Přechod na pětidenní pracovní týden uskutečnil na počátku 70. let také SSSR a NDR.<sup>68</sup> V roce 1956, poprvé od roku 1918, byla zkrácena zákonná délka pracovní doby ze 48 na 46 hodin týdně.<sup>69</sup>

Z hlediska sociální politiky státu byl rovněž významný zákon o národním pojištění z roku 1948, který upravoval předpisy pro nemocenské a důchodové pojištění, a zahrnoval zaměstnance, osoby samostatně výdělečně činné (rolníky, drobné živnostníky, aj.), důchodce a nezaměstnané. Podstatou zákona o národním pojištění byla „*přeměna samosprávného*

---

<sup>65</sup> KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti 1948–1960. Část 1.*, s. 123.

<sup>66</sup> Obdobně signifikantní je srovnání mzdových relací vzhledem ke vzdělání a ohodnocení práce žen v poměru k platům mužů v Československu a vyspělých kapitalistických zemích. Viz SZOBI, Pavel: *Hospodářský vývoj v českých zemích v období 1945–1992*, s. 254. Ke srovnání mezd v ČSFR a SRN rovněž RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětské sociálního státu*, s. 128.

<sup>67</sup> PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, s. 615.

<sup>68</sup> SZOBI, Pavel: *Hospodářský vývoj v českých zemích v období 1945–1992*, s. 256.

<sup>69</sup> PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, s. 613.

*systemu sociálního pojištění na zabezpečovací systém přímo řízený státní správou a financovaný ze státního rozpočtu*“.<sup>70</sup> Dříve jednotné národní pojištění bylo rozděleno na nemocenskou a důchodovou část. Reforma nemocenského pojištění a důchodového zabezpečení z roku 1957 sjednotila zásady pro penzijní zabezpečení a odstranila tak definitivně pozůstatky předchozích pojišťovacích systémů.<sup>71</sup>

System socialistického zdravotnictví byl dobudován na přelomu let 1951 a 1952, kdy byl přijat zákon o jednotné preventivní a léčebné péči, který společně se zavedením národního pojištění završil proces sjednocování a centralizace zdravotnické péče (dle sovětského vzoru došlo ke sjednocení prevence a léčby a rovněž k zajištění výkonu péče dle obvodního principu). Ústředním plánovacím a kontrolním orgánem se stal Ústav národního zdraví, zřízený v roce 1948. Koncepti jednotného zdravotnictví převzal později i zákon o péči o zdraví lidu z roku 1966. „*Bezplatnost a v zásadě všeobecná dostupnost lékařské péče patřily k velmi populárním prvkům sociální politiky po roce 1948 a napomáhaly legitimizaci komunistické diktatury v očích obyvatelstva.*“<sup>72</sup> Bezplatná zdravotní péče byla zajištěna prakticky všem občanům s výjimkou práceschopných osob bez trvalého zaměstnání.<sup>73</sup> V krajích a větších městech byly zřizovány ústavy národního zdraví a se sítí obvodních a odborných lékařů, při velkých závodech vznikaly polikliniky a nemocnice.<sup>74</sup>

Zajištění všeobecně dostupné zdravotnické péče a systém národního nemocenského pojištění nepochybně patří k nejúspěšnějším oblastem lidově demokratické sociální politiky. Stinnou stránkou státní zdravotní péče však bylo nedostatečné technické vybavení a nízké tempo modernizace, což vedlo k prodlužování diagnostické a léčebné procedury, a zhoršovalo tak stav československého zdravotnictví. Platy zaměstnanců zdravotnického sektoru byly jen o málo vyšší než celostátní průměr, i z toho důvodu bujelo úplatkářství a protekce.<sup>75</sup>

---

<sup>70</sup> PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, s. 595.

<sup>71</sup> RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu*, s. 95.

<sup>72</sup> RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu*, s. 322.

<sup>73</sup> MAŘÍK, Jaromír – SVÁTEK, Petr – ŠRAML, Petr: *Zdravotní péče, nemocenské pojištění a sociální zabezpečení zaměstnanců*. Práce, Praha 1960, s. 8.

<sup>74</sup> PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, s. 595.

<sup>75</sup> Více k problematice vývoje zdravotní péče u nás ve sledovaném období např. viz RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu*, s. 308–335.

### 3 „Zdomácnění“ vědecko-technické revoluce v 50. a 60. let v Československu

#### 3.1 Charakteristika a periodizace vědecko-technické revoluce

V této kapitole se zabývám tzv. vědecko-technickou revolucí, též průmyslovou revolucí neboli industrializací, v širším kontextu masovým procesem transformace a modernizace industrializující se evropské společnosti. Tento fenomén, který měl kořeny již v 18. století, došel svého naplnění v průběhu 20. století a postupně proměnil evropskou společnost z převážně zemědělské na průmyslovou (tj. z agrární na industriální). Transformační proces přinesl hluboké společenské proměny a představoval přelom v obecném životním standardu evropské populace, včetně orientace na kvalitu životního stylu a racionalizaci a mechanizaci práce v domácnosti.

Pokud chápeme národní hospodářství jako souhrn tří sektorů – zemědělství, průmysl a služby – potom lze industrializaci považovat za strukturální změnu, při níž dochází k proměně podílu jednotlivých sektorů na národním hospodářství a rovněž ke změně struktury zaměstnanosti, neboli k proměně podílu zaměstnaných v jednotlivých sektorech (tj. nárůst počtu zaměstnanců v průmyslu a službách a naopak pokles v sektoru zemědělství). Charakteristický je rovněž kvantitativní nárůst průmyslové výroby, který byl způsoben proměnou technologie zpracování látek (strojní výroba) a novou organizací provozu (tovární systém). „*Osvobozen od omezení, které s sebou přinesly využívání vodní síly a starý dopravní systém pro výběr míst průmyslových závodů, se v industrializaci prosadil trend ke koncentraci průmyslu na místech s odpovídajícími zásobami surovin a dobrou infrastrukturou.*“<sup>76</sup> Významným rysem vědecko-technické revoluce se tak stal proces urbanizace, vznik průmyslových měst a aglomerací. Součástí industrializace byl rovněž vznik a rozvoj moderní techniky, respektive celá řada technických inovací, které následovaly v rychlém tempu a dosud nevídaném rozsahu – od výrobní a dopravní techniky přes ruční techniku až k moderním přístrojům a elektrospotřebičům ve 20. století.

Průběh vědecko-technické revoluce lze rozdělit na tři vývojové etapy. První etapa vědecko-technické revoluce proběhla v 18. století a souvisela s vynálezem parního stroje. Na přelomu 19. a 20. století došlo spolu s objevem elektrického proudu k druhé fázi vědecko-technické revoluce, která byla prozatím završena fází třetí, předznamenanou rozvojem informačních technologií na konci 20. století.

---

<sup>76</sup> PAULINYI, Ákoš: *Průmyslová revoluce. O původu moderní techniky*. ISV, Praha 2002, s. 21.

Počátky vědecko-technické revoluce jsou spojeny s vynálezem parního stroje a industrializací neboli zprůmyslněním, jehož kořeny lze hledat v Anglii v 18. století. Nedlouho po Anglii došlo k industrializaci ve Francii, Německu a USA. Do konce 19. století se s výjimkou Balkánu a Ruska industrializovala většina Evropy. V Rusku byla industrializace (v marxistické historiografii interpretovaná jako přechod od feudální ke kapitalistické sociálně-ekonomické formaci<sup>77</sup>) zahájena až ve 30. letech za Stalinovy vlády. Po druhé světové válce nastal v obou soupeřících táborech – jak v SSSR, tak v USA – a u jejich spojenců značný průmyslový rozvoj. Poslední výraznou vlnu industrializace bylo možné sledovat v 80. letech v Malajsii, na Taiwanu a v Jižní Koreji. Od 90. let až k přelomu letopočtu probíhá díky postupným změnám režimu průmyslový rozvoj především v Číně.<sup>78</sup>

### 3.2 Vědecko-technický rozvoj v 50. a 60. letech v Československu

„Před druhou světovou válkou patřilo Československo k deseti vyspělým průmyslovým státům Evropy, většina průmyslu se nacházela v českých zemích.“<sup>79</sup> Po druhé světové válce však byly domácí vědy a výzkum značně roztržštěné a nekoordinované a z toho důvodu byla u nás postupně budována rozsáhlá vědecko-výzkumná základna. Její přesná podoba byla definována v zákoně z roku 1953 a tvořily ji ČSAV, SAV, vědecká pracoviště vysokých škol, výzkumné a vývojové organizace řízené ústředními orgány nebo spadající pod výrobní hospodářské jednotky, zkušební a kontrolní ústavy v podnicích. Počet zaměstnanců v odvětví vědy, výzkumu a vývoje vzrostl v letech 1948–1968 ze 17,5 tisíc pracovníků na 161, 6 tisíc. Většina pracovníků plnila úkoly pro průmysl a právě do této oblasti plynula převážná část státních finančních prostředků na rozvoj vědy a techniky. Již v roce 1946 byl Státní úřad plánování, především jeho poradní orgán Státní výzkumná rada, pověřen úkolem sestavit dlouhodobé plány pro výzkum (výběr klíčových témat), včetně organizační struktury vědecko-výzkumné základny i personálního a materiálního zajištění. Vědecko-výzkumná základna tak byla státem podporována, organizována a její činnost koordinována. Hlavní směry výzkumu byly definovány v roce 1947 a preferovanými obory se stala chemie, biologie, výživa, zemědělství, zdravotnictví, elektrotechnika a strojírenství.<sup>80</sup> V 50. a 60. letech byla také vytvořena institucionální základna pro vznik několika nových vědních oborů,

---

<sup>77</sup> STRUMILIN, Stanislav Gustavovič: *Promyšlenyj perevorot v Rossii*. Gos. izdat. polit. liertury, Moskva 1944.

<sup>78</sup> Více k dějinám průmyslové revoluce např. viz PAULINYI, Ákoš: *Průmyslová revoluce*.

<sup>79</sup> KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti 1948–1960. Část I.*, s. 26.

<sup>80</sup> PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, s. 410–411. Více k dějinám vědecko-technické revoluce v Československu např. viz JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk: *Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Karolinum, Praha 2006.



přičemž mezi nejznámější a nejvýznamnější patřil výzkum fyziky a atomového jádra a využívání jaderné energie pro potřeby národního hospodářství.<sup>81</sup>

Požadavek na založení akademie věd jako nejvyššího centra vědeckého výzkumu u nás se objevil už v roce 1946, nicméně faktické přípravy probíhaly až v letech 1948–1953. ČSAV byla zřízena v říjnu roku 1952 a prezidentem se stal Zdeněk Nejedlý (1878–1962); po jeho smrti v roce 1962 se této funkce ujal dosavadní vědecký sekretář a náměstek prezidenta František Štorm. Dle zákona z roku 1953 stála ČSAV v čele vědecko-výzkumné základny jako nejvyšší vědecká instituce v Československu s řídicí, vrcholnou a koordinační úlohou.<sup>82</sup> Popularizační činnost měla v kompetencích Společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, jejímž úkolem bylo působit na výchovu lidí v duchu marxismu. Vědecké a technické poznatky propagovaly od roku 1955 zakládané Vědeckotechnické společnosti při ČSAV.<sup>83</sup>

Realizovaná koncepce ČSAV navazovala na tradici předchozích organizací (např. Masarykovy akademie práce nebo samostatných ústavů jako Slovanský, Orientální či Archeologický), z nichž spolu s pracovníky převzala i řešené úkoly. Zatímco během první republiky byly pěstovány a podporovány mezinárodní vědecké styky a domácí instituce se dokonce staly součástí Mezinárodní unie akademií a Mezinárodní rady badatelské, po roce 1948 došlo k přerušení těchto kontaktů. Omezené kontakty s vědeckými představiteli západních zemí a nedostatek deviz se projevily při opatřování vědeckých přístrojů. Přisun západní odborné literatury a studijní pobyty vědců v zahraničí rovněž narážely na ideologické překážky.<sup>84</sup> Uvolnění izolace československé vědy nastalo až koncem 50. let v souvislosti se zmírňováním mezinárodního napětí. Vedle již rozvinutých styků se SSSR byly prohloubeny kontakty s vědeckými pracovišti v Polsku, NDR, Maďarsku a dalších zemích RVHP. Stoupal počet výjezdů československých vědců do zahraničí, včetně západních států.<sup>85</sup>

Jako doklad uvolnění poměrů a příznivější postoj k mezinárodní vědecké spolupráci lze uvést např. oficiální postoj československé politické reprezentace k udělování Nobelovy ceny. Dříve odsuzovaný propagandistický nástroj buržoazie byl v případě Jaroslava Heyrovského, který v roce 1959 získal Nobelovu cenu v oboru chemie za vybudování oboru polarografie a sestrojení polarografu, vnímán a proklamován jako jednoznačný a významný úspěch

---

<sup>81</sup> V Řeži u Prahy byl zřízen Ústav jaderného výzkumu, kde byl ve spolupráci se SSSR prováděn experimentální výzkum, a v Československu tak vznikla, z hlediska světového vývoje poměrně brzy, kvalitní výzkumná základna jednoho z nejprogresivnějších oborů druhé poloviny 20. století. Více např. KUBÍN, Miroslav a kol.: *Rozvoj energetiky v Československu*. ČEZ, Praha 1989, s. 149.

<sup>82</sup> Více k historii ČSAV např. na webu akademie: [www.avcr.cz/o\\_avcr/historie](http://www.avcr.cz/o_avcr/historie) (dostupné online 1. 7. 2014).

<sup>83</sup> PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, s. 414.

<sup>84</sup> BERAN, Jiří: Perspektivy a dobová i dějinná omezení ČSAV v období jejího vzniku. In: *Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference. (Praha, 18. - 19. listopadu 1998)*. Karolinum, Praha 1999, s. 121–137.

<sup>85</sup> PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, s. 416.

československé vědy. Obdobně byl hodnocen i objev hydrogelových, měkkých kontaktních čoček a sestrojení přístroje na jejich výrobu Otto Wichterlem v 60. letech.<sup>86</sup>

Závažným problémem vědecko-technického rozvoje v 50. a 60. letech v Československu byl příliš široký záběr vědecko-výzkumné činnosti. „*Menší země nemohou absorbovat a rozvíjet vědecko-technický pokrok v celé jeho šíři a dynamičnosti, a proto mají životní zájem o mezinárodní spolupráci. V podmínkách studené války a při opoždování efektivní vědecko-technické spolupráce zemí RVHP, zejména na mezipodnikové úrovni, existoval uvnitř republiky trvalý tlak na rozšiřování škály řešených úkolů, ale často bylo se značnými náklady a s časovým skluzem „objevováno již objevené“.*“<sup>87</sup> Administrativně direktivní soustava řízení národního hospodářství navíc postrádala schopnost uvádět plynule výsledky vědeckého výzkumu do praxe. Pro podniky, zejména při dlouhodobě zajištěném odbytu, bylo nezdědkou výhodnější zachovat status quo než aplikovat inovace a technicky modernizovat svoji výrobu, což je vždy nutně spojeno s určitou mírou rizika.<sup>88</sup>

### 3.3 Bytová výstavba v 50. a 60. letech v Československu

#### 3.3.1 Státní bytová politika v poválečném období

V období po druhé světové válce byl v politice KSČ charakteristický značný důraz na sociální funkci bydlení jednotlivců a rodin a nutnost centrálního řízení bytové politiky. Bytová politika KSČ usilovala o slučitelnost konceptu bydlení jako nezadatelného sociálního práva člověka s nutností tvorby zisku z bytového fondu, který by zajistil jeho obnovu a rozvoj. Poměrně vstřícná byla tato bytová koncepce i k právům a majetku malých a středních živnostníků a podnikatelů. Změna a obrat k tvrdému kurzu stalinské politiky nastal v Československu až v 50. letech. Státní bytová politika se soustředila na tři hlavní faktory: akcentování sociální funkce bydlení, regulaci nájemného a trvalý nedostatek bytů.

Nedostatek bytů a jejich slabá vybavenost byly po druhé světové válce celoevropským problémem, a to i navzdory úbytku obyvatel. Výchozí situace kvality bytového fondu navíc nebyla ve 30. letech nijak valná.<sup>89</sup> Odstranit poválečné škody a zvrátit trend dlouhodobého malého objemu bytové výstavby se pokusil zákon o stavební obnově z roku 1946, který

---

<sup>86</sup> V roce 1966 si Wichterle nechal patentovat objev měkkých kontaktních čoček v USA. Podepsal licenční smlouvu s akciovou společností Flexible Contact Lens Corporation, jejíž sublicenční partner, společnost Bausch & Lomb, patří dodnes mezi nejvýznamnější výrobce kontaktních čoček.

<sup>87</sup> PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, s. 415.

<sup>88</sup> K problematice též JAKUBEC, Ivan: Proměny techniky v Československu 1945–1960. In: JANOVSKEJ, Igor – KLEINOVÁ, Jana – STRÍTESKÝ, Hynek: *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960*. Národní technické muzeum, Praha 2010, s. 13–19.

<sup>89</sup> RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětské sociálního státu*, s. 453.

upravoval státní podporu výstavby, postup a pravomoci veřejných orgánů při odstraňování sutin pobořených domů, opravu poškozených budov nebo jejich nahrazení novostavbami. Ve vztahu k vlastníkům byl zákon v některých ohledech poměrně vstřícný. Ve stejném roce byl přijat zákon regulující využívání bytového fondu, který svěřoval do rukou národního výboru značné pravomoci.<sup>90</sup> Národní bytová politika, především způsob přidělování bytů, který nevyhnutelně vedl k růstu korupce, byla terčem značné kritiky. Navzdory odpůrcům národní bytové politiky byl však v roce 1948 přijat zákon, který převzal mnoho ustanovení ze zákona předchozího, případně je ještě zpřísnoval.

V roce 1950 vznikl nový systém správy bytového fondu, který spadl pod národní výbory. Na základě zákona o organizaci bytového majetku a Fondu bytového hospodářství vznikly tzv. komunální bytové podniky. Jednalo se o novou centralizovanou formu státního podnikání v kompetenci národních výborů. Obecným smyslem komunálních podniků bylo zabezpečení poskytování služeb, které dosud zajišťovaly v lokálním měřítku zrušené živnosti. Experiment v podobě centralizace správy bytového majetku i financování investic skončil nezdarem v roce 1953, kdy byly fond a komunální bytové podniky zrušeny.<sup>91</sup>

Ukazatel	ČSR	České země	Slovensko
Obydlené obytné domy v tis.	2113	1500	613
Obydlené byty v tis.	3475	2676	799
Průměrný počet obývaných místností na 1 byt	2,2	2,3	2,0
Průměrná obývaná plocha 1 bytu v m <sup>2</sup>	38,4	39,2	35,9
Průměrný počet obyvatel na 1 byt	3,24	3,01	4,01
% obydlých domů s jediným bytem	73,5	69,3	83,6
% obydlých domů s obytnou plochou do 39 m <sup>2</sup>	43,5	39,7	52,7
Vybavenost z celkového počtu obydlých obytných domů v %			
Elektřinou	82,8	92,9	58,2
Vodovodem	29,9	39,2	7,1
Kanalizací	12,3	15,8	3,9
Plynem	4,6	6,2	0,8
Ústředním topením	1,3	1,7	0,4
Elektřinou a vodovodem	16,1	21,5	2,3
Elektřinou, vodovodem, kanalizací a ústř. topením	0,4	0,5	0,2
Žádné z uvedeného vybavení	16,7	6,4	41,6

Pramen: SR 1957, s. 175–177. Zčásti výpočty z absolutních údajů.

Příloha 1 – Bytový fond podle sčítání domů a bytů z 1. března 1950.

<sup>90</sup> Zákon stanovil vlastníkům ohlašovací povinnost v případě uvolnění některých z jejich bytových jednotek. Národní výbor měl pravomoc přikázat do nich nového nájemníka. Zákon rovněž vymezoval kategorii nadměrných bytů (přepočten založen na principu kolik hlav, tolik místností, přičemž kuchyně se nepočítala). V případě, že jednotlivec nebo rodina užívali nadměrný byt, mohl jim Národní výbor do nadbytečných prostor umístit podnájemníka.

<sup>91</sup> K vývoji státní bytové problematiky od poválečných let do začátku 50. let u nás více viz RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětzace sociálního státu*, s. 435–446.

Konkrétní údaje k bytové situaci na počátku 50. let lze získat z prvního poválečného sčítání obytných domů a bytů z března 1950. Přiložená tabulka (viz příloha 1) poskytuje detailní informace o počtu a vybavenosti domů a bytů. Ze souhrnných celostátních údajů plyne, že nejrozšířenějším typem bylo bydlení v domech s jedním bytem a s obytnou plochou do 40 m<sup>2</sup>. V krajských městech převažovaly byty s jednou nebo dvěma obytnými místnostmi, často jen s obytnou kuchyní. Vybavenost bytů byla s výjimkou elektřiny velmi skromná. Bytové domy byly jen zřídka vybaveny ústředním topením a rozvodem plynu. Neuspokojivé bylo i napojení domů na vodovodní a kanalizační síť. Rozdílná úroveň panovala rovněž ve vybavení bytů koupelnou a splachovací toaletou, přičemž situace byla výrazně lepší v Praze a krajských městech. Obecně lze říct, že v kvalitě bydlení existovaly znatelné rozdíly mezi většími městy a venkovskými oblastmi, a rovněž mezi situací v Česku a na Slovensku. V soukromém vlastnictví bylo 90 % domů a ostatní patřily většinou do veřejného sektoru.<sup>92</sup>

V průběhu 50. let došlo k vyvlastnění soukromých činžovních domů, na likvidaci malých stavebních firem a řemeslných živností, které zajišťovaly pravidelnou údržbu domů. Tato odpovědnost přešla na obvodní bytovou správu, jejíž nepřilíživý aparát centrální řízení bytové politiky nezvládal, a stav bytového fondu tak rychle upadal. Mezi hlavní ekonomické příčiny neuspokojivé bytové situace a špatného stavu bytového družstva patří důraz politiky KSČ na sociální funkci bydlení, regulace nájemného a trvalý nedostatek bytů. Po celé sledované období bylo možné, aby soukromník vlastnil činžovní dům a vybíral nájemné od nájemníků užívajících tyto byty. Doloženo je však jen několik případů, jedná se spíše o výjimky než pravidlo. Dispoziční práva těchto majitelů byla rovněž silně omezená. Údržba takových domů proto byla pro jejich majitele finančně značně nákladná.<sup>93</sup>

### 3.3.2 Státní bytová politika v 50. a 60. letech v Československu

V období první pětiletky byly v Československu státní investice do bytové výstavby upozaděny ve prospěch preferovaného těžkého průmyslu. Teprve po měnové reformě a po politické, hospodářské a sociální krizi komunistického režimu v Československu v roce 1953 přistoupila KSČ k aktivnější sociální a bytové politice. „*Nový přístup k bytové výstavbě spadá do kontextu snahy o rychlé zlepšování sociálních podmínek obyvatelstva, čímž se měl obnovit společenský konsenzus otřesený právě měnovou reformou. Zároveň docházelo v SSSR po smrti Stalina k politickým změnám, kdy jeho nástupci přistupovali k akcentování spotřeby*

---

<sup>92</sup> PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, s. 611.

<sup>93</sup> RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětské sociálního státu*, s. 436.

obyvatelstva a jeho životní úroveň vstřícněji.“<sup>94</sup> Nástup Nikity S. Chruščova vedl v Sovětském svazu k většímu důrazu na životní úroveň obyvatelstva a uspokojení jeho spotřebních nároků (o vývoji v SSSR více viz kapitola 6.2), tento ideologický, politický a hospodářský vliv se odrazil i na sovětských satelitech včetně Československa. Ve svém hodnocení hospodářsko-politické situace v Československu vyhlásila KSČ nutnost omezení výrobních investic a potřebu jejich částečného přesunu do bytové výstavby.

Nová bytová politika byla zakotvena v zákoně o bytové výstavbě, udržování a správě bytového majetku a jejich financování z prosince roku 1953. Zákon řešil nedostatečnou koordinaci v základních otázkách hospodaření, odpovědnosti za správu, údržby a výstavby bytového majetku v jednotlivých sektorech. Dle znění zákona mohli bytovou výstavbu provádět socialistické právnické osoby, zejména národní podniky místního průmyslu a komunálního hospodářství, pro ubytování svých zaměstnanců; národní výbory a bytová družstva pro ubytování ostatních pracujících; výstavbu rodinných domů mohou provádět i jednotlivci individuálně. Zákonem byly rovněž zrušeny již zmíněné komunální bytové podniky. Správa bytového majetku byla v kompetenci národních výborů, které ji v jednotlivých městech delegovaly na místní bytové správy a jim pořízené domovní správy. Spojovacím článkem mezi domovní správou a nájemníky byl domovní důvěrník, nástroj sociální kontroly obyvatelstva. Hospodaření s byty upravoval zákon z roku 1956, který zrušil a nahradil zákon z roku 1948. Smyslem této novely byla důsledná centralizace bytové péče v rukách národních výborů. Alespoň částečně vyjmuty z jejich kompetence byly jen byty podnikové, družstevní, vojenské nebo byty ministerstva vnitra. Zákon dále upravoval způsob přidělování bytů a kompetence národních výborů v této otázce. V letech 1945–1956 byl též formován systém regulace nájemného, který měl u nás kořeny již v období první republiky. Státní orgány byly pověřeny přísnou kontrolou využívání bytového fondu, např. bojem proti užívání nadměrných bytů. Ekonomický nátlak pověřených státních institucí však nebyl dostatečně efektivní, aby donutil dotyčné nájemníky k opuštění bytu. Státní bytový fond tak vlivem neschopnosti správců tohoto fondu získat potřebné prostředky pro jeho obnovu – nedostatečné zdroje pro obnovu bytového fondu, které se z regulovaného nájemného akumulují, musí být dorovnávány z jiných zdrojů, obvykle státních nebo soukromého vlastníka<sup>95</sup> – nezadržitelně chátral.<sup>96</sup>

---

<sup>94</sup> RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu*, s. 445.

<sup>95</sup> Počet soukromých vlastníků činžovních domů se v 50. letech výrazně zredukoval.

<sup>96</sup> RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu*, s. 446–451.

### 3.3.3 Bytová výstavba v 50. a 60. letech v Československu

Nová bytová výstavba byla koncentrována do několika průmyslových regionů, výstavba rodinných domů probíhala již méně koordinovaně, a to především na Slovensku a ve východní části Moravy.

První pětiletý plán předpokládal výstavbu přibližně 150 000 nových bytů. Počet nebyl specifikován přesně, plán jen sliboval postavit byty za téměř 40 miliard Kčs o celkové rozloze 9,7 milionu m<sup>2</sup>. Během celého prvního pětiletého období bylo předáno celkem 131 000 bytů k užívání občanům. Dalších 46 100 bytů bylo vybudováno svépomocí. Obecně lze říct, že v období první poloviny 50. let došlo k vyostření bytové problematiky, přičemž jednou z klíčových příčin byly masivní investice do těžkého průmyslu a upřednostňování zbrojního průmyslu. Přehled bytů odevzdaných do užívání v letech 1948–1957 viz příloha.

Tabulka č. 43: Byty odevzdané do užívání v letech 1948–1957

	Celkem	Z toho výstavba ministerstev a správních orgánů	Z toho individuální výstavba	Průměrná obytná plocha bytu	české země	Slovensko
1948	21 683	11 883	9 800	53,2	10 017	10 666
1949	29 076	19 576	9 500	54,2	15 978	13 098
1950	38 238	29 138	9 100	51,9	22 684	15 554
1951	30 924	22 324	8 600	48,2	18 970	11 954
1952	39 250	30 350	8 900	41,6	21 079	18 171
1953	38 957	29 657	9 300	40,3	23 631	15 326
1954	38 193	27 793	10 400	39,4	21 109	17 084
1955	50 591	35 592	14 999	39,3	31 860	18 731
1956	63 677	33 169	30 359	39,6	32 325	31 352
1957	64 275	32 814	31 165	40,3	31 487	32 788

Zdroj: Demografická příručka, Praha 1959, s. 78

Příloha 2 – Byty odevzdané do užívání v letech 1948–1957.

K proměně tohoto trendu došlo až po roce 1953, v druhé polovině 50. let z výše uvedených důvodů. „Zatímco v první polovině padesátých let byla individuální bytová výstavba vnímána jako jakési nutné zlo a reziduum minulých časů, protože socialistický sektor nebyl schopen dostatečně uspokojovat potřeby obyvatelstva, v druhé polovině dekády se stává integrální součástí, s níž se v bytové výstavbě počítá a kterou se snaží vhodnými prostředky podporovat.“<sup>97</sup> Na konci 50. let lze rozlišit čtyři základní typy bytové výstavby: komunální, podnikovou, družstevní a individuální. Postupně byla snižována obytná plocha bytů, preferovány byly byty o jedné až dvou místnostech. Příčinou tohoto trendu byla snaha řešit

<sup>97</sup> RÁKOSNÍK, Jakub: *Sověťizace sociálního státu*, s. 457.

trvalý nedostatek bytů, kterému byly podřízeny všechny ostatní potřeby. V průběhu 50. a 60. let kontinuálně klesaly také průměrné náklady na vybudování jedné bytové jednotky. Hlavním hodnotícím kritériem se stala funkčnost, zatímco estetická, společenská a psychická stránka věci hrála vedlejší roli. Snaha o maximalizaci funkčnosti bytové jednotky vedla později v 70. letech k extrémnímu vyjádření v rozlehlých šedivých sídlištních komplexech.

V roce 1959 byl přijat ambiciózní plán bytové výstavby, který počítal s vybudováním 1,2 milionu bytů, čímž mělo být do roku 1970 zajištěno samostatné bydlení pro všechny rodiny, které o to měly zájem. Nejrozsáhlejší formou bytové výstavby se stala družstevní bytová výstavba zahájená v druhé polovině 60. let. Smyslem tohoto opatření bylo zapojit občany do řešení vlastní bytové situace finanční a pracovní spoluúčastí<sup>98</sup> a poskytnout jim tak možnost rychlejšího získání bytu. Stavební bytová družstva zřizovali buď zaměstnanci socialistických organizací, nebo sdružení zájemců v obcích. Národní výbory poskytovaly družstvům podporu přidělováním pozemků, technickou pomocí a stavebním materiálem z místních zdrojů. Členové družstev získávali daňové úlevy, dědické právo k bytu a možnost směny bez souhlasu národních výborů. Rozšířila se také podniková výstavba bytů a nové byty budované z prostředků JZD. V 60. letech se u nás rozšířil fenomén chalupářství, díky kterému bylo přestavěno a zachráněno množství venkovských domů.

Ačkoli nebyl ambiciózní plán bytové výstavby v 60. letech naplněn – „*V rozporu se všemi propagandistickými materiály, které čísla o počtech nově dostavěných bytů hojně využívaly za jeden z hlavních důkazů péče strany a vlády o rychlý růst životní úrovně obyvatelstva, se z kvantitativního hlediska situace jeví opačně. Ota Šik to ostatně v roce 1968 vyjádřil zcela jasně, když prohlásil, že v padesátých letech byla jen jedna jediná země v Evropě, kde se zhoršilo vybavení s byty, a tou bylo Československo*“<sup>99</sup>, přispěla státní podpora, zejména prostřednictvím systému bytových družstev, ke zlepšení bytové situace v Československu (viz přehled bytové výstavby v letech 1948–1968 v tabulce níže).<sup>100</sup>

---

<sup>98</sup> Členové družstev se mohli rozhodnout, zda bude výstavba probíhat převážně dodavatelským způsobem nebo levněji svépomocí.

<sup>99</sup> RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětzace sociálního státu*, s. 463.

<sup>100</sup> PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, s. 616–617.

Byty	1948	1949–53	1954–55	1956–60	1961–65	1966–68
Získané novou výstavbou	21 683	35 289	43 492	62 806	81 712	80 465
z toho na Slovensku v %	49,2	42,0	40,7	42,0	39,7	37,3
Z úhrnu připadá na byty v %:						
komunální	54,8	62,9	70,8	57,5	36,7	19,3
družstevní	-	-	-	3,2	27,7	54,7
podnikové včetně JZD	-	-	-	2,0	6,2	1,7
v individuální výstavbě	45,2	37,1	29,2	37,3	29,4	24,3
Obytná plocha bytu v m <sup>2</sup>	53,2	46,8	39,5	39,7	40,4	42,2
Úbytek bytů	-	-	10 385 <sup>a</sup>	12 849	15 574	25 639

<sup>a</sup> Rok 1955.  
Pramen: HSR, s. 185, 376, 872, 881. U obytné plochy a podílů v % výpočty z ročních údajů. Vymezení „obytné plochy“ je na str. 610.

**Příloha 3** – Bytové výstavba v letech 1948–1968 (roční průměry).

Vezmeme-li v úvahu výchozí situaci kvality a úrovně bydlení ve 30. letech a následky, které na bytovém majetku zanechala druhá světová válka, byl vzestup kvality bydlení v 50. a 60. letech v Československu navzdory překážkám způsobeným povahou vládnoucího politického režimu skutečně poměrně rychlý. Dle statistických údajů pro období 1945–1960<sup>101</sup> vykazují výrazný vzestup životního standardu v oblasti bydlení již údaje pro rok 1950, ještě patrnější modernizace je nicméně patrné z dat pro rok 1958. V roce 1950 bylo 97,2 % bytů ze státního bytového fondu vybaveno elektřinou, 41,4 % koupelnou (4,4 % společnou koupelnou), 54,7 % záchodem, 44,1 % plynem. Z údajů pro rok 1958 vyplývá, že již plných 100 % bytů bylo elektrifikovaných, s koupelnou a záchodem, 63,7 % bylo vybaveno plynovodem a 71,9 % ústředním topením.<sup>102</sup>

V porovnání se západními státy sice nevykazovala bytová výstavba v 50. až 60. letech 20. století v Československu žádných oslnivých výsledků, dokonce nevynikala ani v rámci Východního bloku (viz příloha 4)<sup>103</sup>, přesto však bylo ve sledovaném období dosaženo solidní úrovně bydlení. Mezi nejčastější trvalé problémy nicméně patřil nedostatek bytů, jejich přeplněnost a nedostatečná vybavenost.

Státní politika bytové výstavby se proto ve sledovaném období soustředila především na zefektivnění a zlevnění stavby, mj. užíváním typizovaných budov, které mělo přinést v krátkém časovém horizontu velké množství nových bytů. Mezi její úspěchy patří zejména

<sup>101</sup> CIHELSKÝ, Lubomír: *15 budovatelských let – Stručný statistický přehled 1945–1960*. Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1960, s. 204.

<sup>102</sup> RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětzace sociálního státu*, s. 454.

<sup>103</sup> RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětzace sociálního státu*, s. 465.



teoretické práce na poli výzkumu ve standardizaci, normalizaci a prefabrikaci bytové výstavby, která připravila půdu pro nástup panelové výstavby na přelomu 60. a 70. let. „Panelové domy byly v Československu totiž hromadně nasazeny v době, kdy byl tento systém v západní Evropě již pomalu pro řadu nevýhod opuštěn.“<sup>104</sup>

Panelové domy jsou domy vybudované z prefabrikovaných panelů, resp. se jedná o konstrukční stěnový systém z prefabrikovaných panelů. První panelové domy se v Evropě začaly budovat po první světové válce v Nizozemsku, Německu, Francii a ve skandinávských zemích. Stavba panelových domů měla zajistit rychlé a levné bydlení evropské populaci a vyřešit poválečný nedostatek bydlení. V západních zemích byla panelová sídliště určena především pro nižší sociální vrstvy a velmi často byla budována na okrajích měst a v příměstských oblastech. Jejich hlavní rozvoj probíhal v období do 70. let. Největší oblibě se panelová výstavba těšila v zemích Východního bloku, kde byly panelové domy budovány od přelomu 50. a 60. let až do konce 90. let téměř ve všech jeho zemích. Nová technologie výstavby, která nahradila výstavbu cihlových domů, měla pokrýt rostoucí poptávku po bytech způsobenou přílivem venkovského obyvatelstva do města prudkým rozvojem urbanismu. Nová sídliště, často vybudovaná na zelené louce byla ideologizována jako nové idylické socialistické bydlení s vlastním hygienickým zázemím a dostupnými inženýrskými sítěmi. Uniformní, standardizovaná a šablonizovaná panelová sídliště se tak stala jednou z ikon komunistického režimu.<sup>105</sup>

Výstavba panelových sídlišť v Československu byla plánována v několika etapách, které v několika případech nebyly nikdy nebo alespoň zcela realizovány. Velká pozornost byla věnována sídlištím hospodářsky nebo politicky strategického významu, např. hornická sídliště ostravsko-karvinského regionu (Ostrava, Havířov), severočeské hnědouhelné pánve, karlovarský region (sídlíště Habartov, Horní Slavkov, Ostrov, Okrouhlá), příp. hornické sídliště Dubňany. Panelová sídliště byla též vybudována např. na Kladně, v Rudém Letovu v Odolené Vodě, v Lysé nad Labem (armádní sídliště), v Kolíně a na řadě dalších míst. V Praze byla panelová výstavba, alespoň na počátku sledovaného období poměrně skromná. Sídlíště vznikala na Žižkově, v Krči, na Solidaritě, na Bořislavce a ve Vršovicích. Teprve až ve druhé polovině 50. let byla zahájena výstavba větších sídlištních celků – panelové sídliště na Pankráci, na Petřinách, na Červeném vrchu, na Zahradním Městě, ve Strašnicích a Malešicích. Typizovaná výstavba se neomezila pouze na individuální formy bydlení,

---

<sup>104</sup> NOVOTNÝ, Michal: *Bytová výstavba v padesátých letech*. In: : JANOVSKEÝ, Igor – KLEINOVÁ, Jana – STRÍTESKÝ, Hynek: *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960*. Národní technické muzeum, Praha 2010, s. 142.

<sup>105</sup> Více k panelové výstavbě u nás viz PECHAR, Josef: *Československá architektura 1945–1977*. Odeon, Praha 1979.

unifikované budovy byly využity i pro kolektivní formy bydlení, zejména studentské koleje nebo svobodárny.<sup>106</sup>

Tabulka č. 46: Srovnání úrovně bydlení kolem roku 1960 v ČSR a ve vybraných zemích

Stát	Rok sčítání	Prům. počet místností na byt	Prům. počet osob na jeden byt	Prům. počet osob na jednu místnost	Prům. počet bytů na 1000 obyvatel	Prům. počet místností na 1000 obyvatel
Belgie	1961	4,8	3,0	0,62	335	1605
Francie	1962	3,1	3,1	1,01	322	992
Nizozemí	1960	5,2	3,9	0,76	225	1314
Maďarsko	1960	2,4	3,5	1,42	287	702
NSR	1960	4,1	3,5	0,88	282	1142
Rakousko	1961	3,5	3,2	0,91	316	1101
Řecko	1961	2,8	4,1	1,45	244	692
SSSR	1960	2,8	4,2	1,50	237	665
Španělsko	1960	4,2	3,9	0,93	255	1072
Švédsko	1960	3,4	2,8	0,83	352	1206
V. Británie	1961	4,6	3,2	0,68	316	1465
ČSSR	1960	2,7	3,6	1,30	280	767

Zdroj: Franěk, Jiří: *Financování bydlení v ČSSR a v zahraničí*, Praha 1969, s. 9.

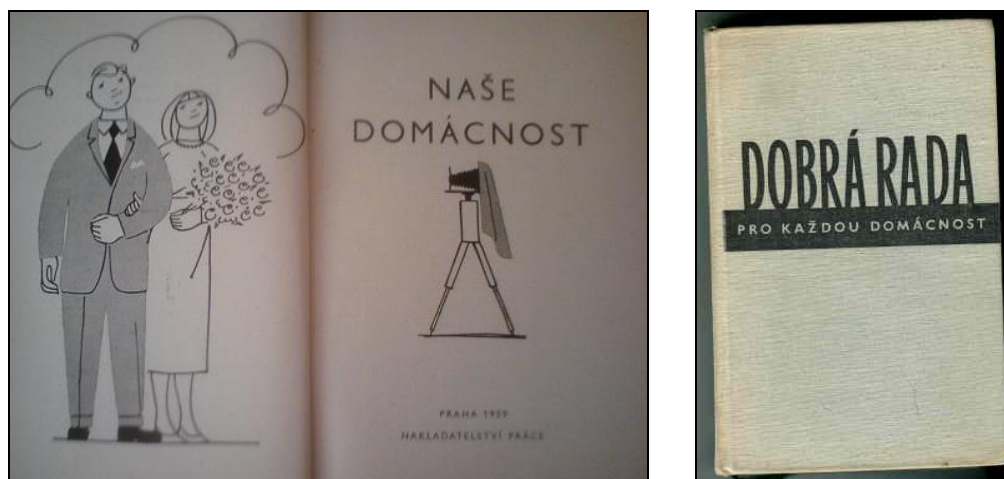
Příloha 4 – Srovnání úrovně bydlení kolem roku 1960 v ČSR a ve vybraných zemích.

### 3.4 „Zdomácnění“ vědecko-technické revoluce v 50. a 60. letech v Československu

„V našich nových společenských vztazích se změnilo i postavení ženy, která má dnes stejnou možnost k uplatnění svých schopností jako muž. Změnil se také význam vědy a techniky, jejichž pokrok přináší nové poznatky, výrobky, metody a možnosti. To vše má zásadní vliv na celý způsob života, život rodiny i na vedení domácnosti... chceme-li držet krok, musíme pracovat racionálně a seznamovat se neustále se vším novým, čím náš život obohacuje věda a technika.“<sup>107</sup> Těmito slovy začíná publikace *Naše domácnost*, která nabízela československým čtenářům, především ženám v domácnosti, ucelené poznatky v oboru bydlení, výživy, provozu a údržby domácností.

<sup>106</sup> NOVOTNÝ, Michal: *Bytová výstavba v padesátých letech*, 135.

<sup>107</sup> BRÍZOVÁ, Joza – KRCHOVÁ, Božena: *Naše domácnost*. Práce, Praha 1958, s. 7.



**Příloha 5** – Přebal a titulní list knihy *Naše domácnost*.

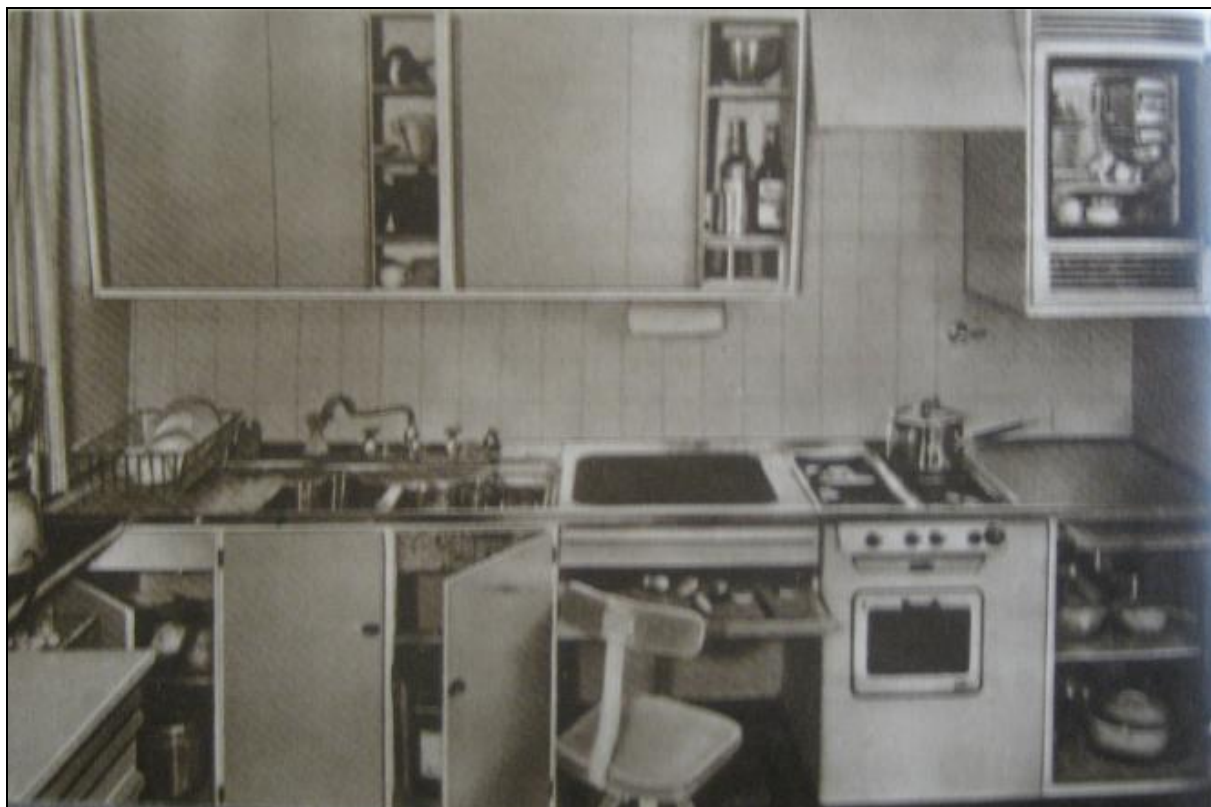
„Je důležité nejen pro hospodaření jednotlivce, ale i s celostátního hlediska, aby domácnost byla účelně zařízena i vedena.“<sup>108</sup> K efektivnější organizaci práce v kuchyni měly přispívat vědecké vynálezy, technické stroje a chemické postupy. Správný výrobní postup, zacházení s přístroji a jejich účelná údržba měly prodloužit životnost těchto výrobků. Vedle hospodářských zájmů státních byla dle propagačních hesel hlavním smyslem racionalizace práce v domácnosti snaha o zvýšení životní úrovně obyvatel. Autorky publikace byly dlouholetými členkami Ústavu pro domácí hospodaření Ústředí československých hospodyň (později Československého svazu žen) a autorkami řady odborných článků v ženských časopisech. Na základě jejich příručky v následujících podkapitolách představím několik zásad a pokynů k racionálnímu vedení domácnosti.

### **3.4.1 Racionalizace a mechanizace práce v domácnosti**

Tehdejší odborný diskurz se snažil postihnout veškeré aspekty spojené s vedením domácnosti a s prací v kuchyni a upravit je dle moderních požadavků racionální organizace. Odborníci se zabývali mnoha tématy, např. dispozicemi a vybavením domácností, provozem a údržbou bytu, přípravou stravy a stolováním, oblékáním, výbavou a údržbou šatstva, tedy organizací vedení domácnosti obecně. Niže připojuji přehled se specifikací funkce jednotlivých místností v domácnosti a návod na účelné využívání těchto prostor a účelné spojování pracovních úkonů.<sup>109</sup>

<sup>108</sup> BŘÍZOVÁ, Jozá – KRCHOVÁ, Božena: *Naše domácnost*. Práce, Praha 1958, s. 7.

<sup>109</sup> BŘÍZOVÁ, Jozá – KRCHOVÁ, Božena: *Naše domácnost*. Práce, Praha 1958, s. 18.



**Příloha 6** – Model moderní účelně zařízené kuchyně s plynovým sporákem a závěsnou chladničkou.

### **Kuchyně**

Hlavní funkce	příprava stravy – vaření, skladování suchých zásob, kuchyňského nádobí, chladnička
Připojené úkony	podávání jídla, uložení stolního nádobí a pomůcek, žehlení, šití, pracovní ženy
Za jistých podmínek	praní, pracovní místo muže, společná rekreace
Nevhodné	čištění šatstva a obuvi, spaní dětí, kojenců

### **Obývací pokoj**

Hlavní funkce	podávání jídla, stolování, uložení stolního nádobí a pomůcek
Připojené úkony	společná rekreace, ukládání nádobí, knih apod.
Za jistých podmínek	odpočinek, rezervní lůžka, ukládání osobních potřeb
Nevhodné	spaní

### **Ložnice**

Hlavní funkce	spaní
Připojené úkony	odpočinek, ukládání osobních potřeb
Za jistých podmínek	pracovní dospělých, dětský kout
Nevhodné	společná rekreace

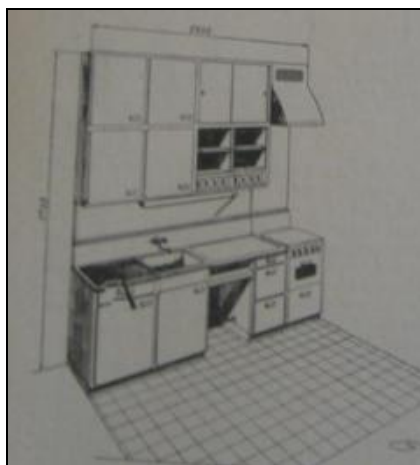
## **Koupelna**

Hlavní funkce	umývání, koupání, osobní toaleta, uložení hygienických a toaletních potřeb
Připojené úkony	praní, uložení špinavého prádla, uložení nočního prádla ve dne
Nevhodné	čištění šatstva, ukládání věcí

## **Předsín**

Hlavní funkce	odkládání a ukládání svrchního šatstva a bot
Připojené úkony	ukládání úklidových pomůcek, sportovních potřeb, šatstva a prádla, špinavého prádla, chladnička

V rámci problematiky dispozic a vybavení bytu se odborníci soustředili na členění bytu, jeho vybavení nábytkem a moderními technickými vymoženostmi – ústřední topení, plyn a elektřina, teplá voda (a vlastní koupelna), elektrospotřebiče pro údržbu domácnosti a kuchyňské práce, televizor a další drobné přístroje. Velmi významná byla především vybavenost kuchyně jako ústředního prostoru v bytě. Ve sledovaném období se stala velice oblíbenou tzv. sektorová kuchyně (s pracovní plochou členěnou dle pořadí jednotlivých úkonů při přípravě pokrmu), která odpovídala požadavkům racionalizace a úspory práce. Nedílnou součástí zařízení domácnosti byla péče o kulturu bydlení a estetická složka.



**Příloha 7** – Tzv. sektorová kuchyně.

V souvislosti s provozem a údržbou bytu se odborníci zaměřili na úklid, ukládání předmětů, správné větrání, boj proti domácím škůdcům, údržbu a drobné opravy v domácnosti, malování bytu atd. Velká diskuse se točila kolem přípravy pokrmů, jejich uchovávání a pravidel slušného stolování.

## 4 Diskurz o výživě v 50. a 60. letech v Československu

### 4.1 Periodizace dobového diskurzu o výživě

Ve sledovaném období jsme svědky velmi výrazné, byť pozvolné změny v oblasti výživy obyvatelstva, která pochopitelně významně ovlivňovala odborné diskuse o racionalizaci stravy. Od poválečné bídy ztělesněné lístkovým hospodářstvím sledujeme postupný přechod k poměrně vysoké konzumní úrovni konce 60. let. Tento přechod však nebyl plynulý ani jednoznačný; po celé sledované období se československé hospodářství potýkalo s řadou problémů, které jak ještě bude v této kapitole zmíněno, poznamenaly charakter zásobovací a vyživovací situace u nás. Přelomové mezníky tohoto vývoje se však velmi špatně identifikují a mají silně diskutabilní charakter.

V roce 1951 zahájil v Praze svoji činnost Ústav pro výzkum výživy lidu, jehož primárním cílem bylo zlepšení situace v oblasti výživy. Již na počátku téhož roku však došlo ke zhoršení v zásobování, například byly zavedeny již odstraněné lístky na chleba, mouku, pečivo a těstoviny. Hlavní příčina zhoršené situace v zásobování<sup>110</sup> se hledala v plýtvání uvedenými potravinami, jak ve městě (v domácnostech, veřejném stravování i pohostinství), tak na vesnici (zkrmování domácím zvířectvem, drůbeží a prasaty), obviňováni však byli i „podvrtní živlové“ usilující o rozklad socialistického zřízení.<sup>111</sup> Zásadní obrat přineslo až zrušení přidělového hospodářství v roce 1953, přestože tato změna zcela neodstranila nedostatky v zásobování, zejména dostupnost masných produktů.<sup>112</sup>

---

<sup>110</sup> Problémy se zásobováním dokonce ve svém novoročním projevu zmínil dokonce Klement Gottwald. Pasáž z jeho projevu byla citována ve *Výživě lidu* 6, 1951, č. 1, s. 10: „Jeden zjev je tu však nezdravý, a to neobyčejný vzrůst prodeje chleba a mouky. Značné procento z něho připadá na venkov. Znamená to, že mnozí rolníci kupují chléb a mouku, a vlastní obilí, kterým se dříve sami zásobovali, zkrmují. Kromě toho se i ve městech velmi plýtvá chlebem a moukou... S touto neehospodárností třeba velmi rozhodně a rychle skoncovat na venkově i ve městech. Neodpovědné, ba přímo hříšné vykrmování dobytky obilím a chlebem a lehkomyšlné plýtvání chlebem i moukou nesmí ohrožovat naše zásobování!“

<sup>111</sup> ZEMAN, František Karel: *Dobře hospodařit – lépe žít*. *Výživa lidu* 6, 1951, č. 3, s. 49–50: „Plýtvání a zkrmování doprovází totiž již po několik měsíců nákupní horečka, hromadné vykupování pohotových zásob mouky, mlýnských výrobků a těstovin. Toto skupování vyvolávají u nás reakční živly, podporované štvanicemi zahraničních zrádců a nepřátel, jednak aby způsobilý na našem vnitřním trhu nepravdivosti a poruchy, kterými má být zkalena radostná budovatelská nálada našich pracujících, jednak aby nahromadily v soukromých domácnostech a různých doupatech spekuláční zásoby na dobu války, kterou reakční rozvrtníci jednak čekají a které se zároveň bojí. Spekuláční zásoby tvořené skupováním, zejména mouky, jsou rezervou skrytých a na svou příležitost číhajících šmelinářů, kteří se už těší, že lid bude mít bídu a oni nadbytek a že lacino koupěnou mouku budou za šmelinářské ceny prodávat tak, jak to dělali za válek minulých... Není to, jak tomu obvykle bývá, opatření z nedostatku zboží, jde tu o obranu trhu před rozvrtníky, jde tu o zmaření a zkržení jejich nepřátelských plánů proti republice a jejímu hospodářství, proti zásobování a výživě pracujícího lidu. Nepřítel stupňuje svůj zločinný nápor, lid a jeho vláda mu čelí výjimečnými opatřeními... Při tom je nutné zdůraznit, že tento boj proti nepříteli republiky a lidu i zabezpečení zásobování a výživy všech pracujících až do nové sklizně nám opět umožňuje bohatá a stálá, spolehlivá pomoc spojence nejnějsšího – Sovětského svazu.“

<sup>112</sup> Jako pramen pro spotřebu masa na osobu ve sledovaném období lze použít údaje ze *Statistické ročenky republiky Československé* (pro roky 1945–1959), resp. *Československé socialistické republiky* (pro roky 1959–1960), která zachycuje základní ukazatele rozvoje národního hospodářství, území a podnebí, obyvatelstva a jeho pohybu, pracovní otázky, výstavbu, průmysl, stavebnictví, zemědělství, lesnictví, dopravy a spojů, komunálního a bytového hospodářství, obchodu, spotřeby a ceny, školství, zdravotnictví, sociálního zabezpečení, kultury, tělesné výchovy, národního důchodu a financí. O oficiálním

Rozhodující proměnu a obrat k většímu zájmu o životní úroveň obyvatelstva nicméně přinesla celému sovětskému bloku až Stalinova smrt a nástup Chruščova k moci v roce 1953. Téhož roku byl obnoven<sup>113</sup> Ústav pro výzkum výživy ľudu v Bratislavě a založen Ústřední ústav zdravotnické osvěty v Praze a Slovenský ústav zdravotnické osvěty v Bratislavě.

V následujících letech došlo k několika výrazným změnám ve spotřebě potravin, o nichž dále v textu pohovořím podrobněji, a do diskuse o výživě se mnohem aktivněji zapojili odborníci na tuto problematiku.<sup>114</sup> V letech 1955–1960 docházelo k postupnému celosvětovému růstu produkce potravin a současně ke zpomalování kvantitativního růstu spotřeby a k přeorientování společnosti na kvalitativně vyšší potraviny.<sup>115</sup> Za mezník v tomto vývoji bývá považován rok 1956, kdy došlo k proměně politické scény a ke zvýšení zájmu politických špiček o životní úroveň obyvatelstva, případně rok 1958, kdy bylo vydáno *Usnesení vlády o opatřeních k racionalizaci výživy obyvatelstva*.<sup>116</sup>

*„Konec 50. a začátek 60. let charakterizuje poměrně prudký kvalitativní růst spotřeby a zároveň velmi optimistická nálada a víra, že strava v lidově demokratickém a později socialistickém státě se stane stravou budoucnosti, která bude příkladem pro výživu v ostatních státech. Prudce roste také důvěra v možnosti přírodních a technických věd v oblasti stravy.“*<sup>117</sup> O to neočekávanější byly problémy, které přinesla krize v hospodářské a zemědělské výrobě, a které zejména v letech 1962 a 1963 významně ovlivnily vývoj spotřeby potravin, především masa, mléka a mléčných výrobků. V únoru 1965 bylo vydáno další *Usnesení vlády o opatřeních k racionalizaci výživy obyvatelstva*<sup>118</sup>, avšak jeho praktický dopad nepřinesl slibovaná očekávání a do konce sledovaného období nebyla schválena jeho novelizace.<sup>119</sup>

Léta 1968–1971 představují přelom v historii výživy. *„Normalizačními změnami je mj. podlomen vliv technokratů, kteří se snažili vybudovat nový socialistický systém výživy. Nová moc se snažila získat podporu širokých vrstev vyhověním tradičním představám o konzumním*

---

postoji ústředních orgánů k problematice ve výživě rovněž ZEMAN, František Karel: *Snížením cen k blahobytu pracujících lidí*. *Výživa lidu* 9, 1954, č. 4, s. 49–51.

<sup>113</sup> Návrh na zřízení *Štátného vedeckého ústavu pro výživu ľudu a dietetiku* byl schválen již roku 1945. Pod vedením Imricha Sečanského fungoval ústav až do roku 1952, kdy zanikl a byl nahrazen *Ústavem pre výzkum výživy ľudu* v čele s Andrejem Bučkem. Více o vývoji vědy o výživě na Slovensku např. BUČKO, Andrej: *Vývoj vedy o výživě na Slovensku po roku 1945*. *Výživa lidu* 15, 1960, č. 5, s. 66–68.

<sup>114</sup> MAŠEK, Josef: *Péče o výživový fond národa*. *Výživa lidu* 19, 1964, č. 2, s. 17.

<sup>115</sup> ZÁPOTOCKÝ, Václav: *Spotřeba potravin v ČSSR a ve světě*. *Výživa lidu* 19, 1964, č. 1, s. 1.

<sup>116</sup> MAŠEK, Josef: *Usnesení vlády o opatřeních k racionalizaci výživy obyvatelstva*. *Výživa lidu* 20, 1965, č. 3, s. 33. Více o tehdejší situaci ve výživě např. MELKES, Vladimír: *K problémům struktury naší výživy*. *Výživa lidu* 21, 1966, č. 6, s. 85.

<sup>117</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 24.

<sup>118</sup> MAŠEK, Josef: *Usnesení vlády o opatřeních k racionalizaci výživy obyvatelstva*, s. 33–35.

<sup>119</sup> Přesto tento okamžik Josef Mašek označuje za další přelomový mezník ve vývoji SRV a problematiky o výživě obecně. Viz MAŠEK, Josef: *Čtvrtstoletí vývoje a činnosti našeho časopisu*. *Výživa lidu* 24, 1969, č. 12, s. 181. K otázkám zajištění racionální výživy obyvatelstva v ČSSR rovněž SOLNAŘOVÁ, Božena – HRUBÝ, Jiří: *Výživa jako ekonomický problém*. Praha 1967, s. 263.

*blahobytu a k nějakým zdravotnickým experimentům s veřejností zaujala spíše odstup.*<sup>120</sup> Došlo rovněž ke změnám na institucionální úrovni, v roce 1970 například zanikl samostatný Ústav pro výzkum výživy lidu, který byl přičleněn k Institutu klinické a experimentální medicíny. Zde se však již dostáváme za rámec sledovaného období.

## 4.2 Limity a ideologické souvislosti dobového diskurzu o výživě

Odborný diskurz v oblasti výživy ve sledovaném období byl vymezen několika limity. Především se zdůrazňoval značný význam výživy pro společnost, pro její zdraví a zprostředkovaně tak i pro její ekonomické možnosti. Výživa byla vnímána jako prevence proti vysoké nemocnosti a předčasnému stárnutí a samozřejmě jako prostředek ke zvýšení produktivity práce.<sup>121</sup> V zájmu odborníků byla také kritika stávající situace ve stravování, která sloužila k legitimizaci rozvoje jejich činnosti. Odborníci se zaměřili především na uplatnění tzv. nového životního stylu (založeného na respektování zdravotních potřeb)<sup>122</sup> i v oblasti stravování a na změnu společenských forem přijímání potravy, objevil se rovněž požadavek úplného přesunutí odpovědnosti stravování z jednotlivce na společnost<sup>123</sup>.

Obecně lze říci, že politický a ideologický vývoj ve sledovaném období – „*vize vědci řízené společnosti, kde racionálně dirigovaná výživa měla mít významné místo*“<sup>124</sup> – umožnil odborníkům na výživu, především lékařům, ovlivňovat stravování mas obyvatelstva v míře, jaké byla do tehdejší doby nepředstavitelná. O hospodářských limitech při uplatnění požadavků racionální stravy v praxi budu hovořit v následující kapitole.

Problematika výživy nebyla tolik zatížena citáty z klasiků marxismu-leninismu jako jiné oblasti, naopak bylo pro autory prací, kde se podobné citace vyžadovaly, zřejmě nesnadné najít vhodné výroky Karla Marxe (1818–1883) nebo Vladimíra Iljiče Lenina (1870–1924).<sup>125</sup>

---

<sup>120</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 25.

<sup>121</sup> OŠANCOVÁ, Kateřina: *Mění se směry spotřeby potravin*. *Výživa lidu* 19, 1964, č. 2, s. 22: „*Má-li se výživa uplatňovat ve vzrůstající míře jako činitel, který ovlivňuje zdraví a práce schopnost národa, je třeba sledovat zákonitosti vývoje spotřeby potravin a usměrňovat tento vývoj, aby odpovídal soudobým znalostem o správné výživě.*“

<sup>122</sup> Usnesení pracovní konference SRV ve Františkových lázních, *Výživa lidu* 5, 1950, č. 10, s. 215: „*Ve výživě se také projevoval nejzřetelnější třídní ráz staré kapitalistické společnosti, kdežto socialistické zřízení umožňuje tu plně respektování biologických hledisek. Potraviny přestávají být předmětem zisku a stávají se prostředkem k tomu, aby nový socialistický člověk by zdravý a plně výkonný. Teprve za těchto předpokladů může sloužit celku a býti šťasten.*“

<sup>123</sup> Problematika kolektivního stravování v souvislosti s racionalizací výživy byla pro československé ústřední politické orgány a odborníky v oblasti výživy významná po celé sledované období. Její zpracování by si však vyžádalo hlubší analýzu, která přesahuje rámec zadání této diplomové práce. O značném významu kolektivního stravování např. viz MAŠEK, Josef a kol.: *Člověk, společnost a výživa*. Orbis, Praha 1971, s. 250.

<sup>124</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 29. Tato vize byla úzce spojována se socialismem, přesto lze v dobovém kontextu najít odkazy na studie zabývající se racionalizací výživy pocházející z kapitalistických zemí, např. ze Skandinávie.

<sup>125</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 26. Dle autora „*zoufalou a víceméně neúspěšnou snahu najít u V. I. Lenina nějaký hlubší zájem o stravu obyvatelstva*“ dokumentuje článků v časopise *Ze vzpomínek na V. I. Lenina*. *Výživa lidu* 15, 1960, č. 4, s. 53. Obdobný dojem na čtenáře působí i následující článek, viz MAŠEK, Josef: *Padesát let výzkumu výživy v SSSR*. *Výživa lidu* 22, 1967, č. 11, s. 169.



Pro propagaci vyšší spotřeby živočišných bílkovin (masa) se nejčastěji využívaly výroky Friedricha Engelse (1820–1895)<sup>126</sup> a k propagaci konzumerismu obvykle citáty Stalina<sup>127</sup>. V českém prostředí byl hojně citován rovněž sovětský politik Anastas Ivanovič Mikojan (1895–1978)<sup>128</sup>.

Zejména mezi představiteli tradicionalistické skupiny autorů věnujících se racionální výživě byly využívány rovněž odkazy na Bibli. Například Božena Solnařová citovala Bibli v souvislosti s diskusí o chlebu a spojila historii chleba s historií třídních bojů a citáty z Bible.<sup>129</sup>

Překvapivě zřídka se v odborném diskurzu o výživě objevovala populární rétorická figura vrcholné fáze studené války, tedy kritika buržoazních teorií. Spíše autoři hovořili o nezájmu buržoazních vědců o výživu obecně a jejich neschopnosti proniknout hlouběji do problematiky.<sup>130</sup> Objevuje se u nich rovněž tendence negativní jevy spojovat s jinými zeměmi, především kapitalistickými.<sup>131</sup>

Jedním z nástrojů manipulace s výživou obyvatelstva byly cenové intervence ze strany státu v podobě prémie pro výrobce žádaných produktů, zvýhodňování maloobchodních cen nebo umělé regulace cen potravin (například propagace cenově výhodné potravin, jejíž

---

<sup>126</sup> Díla *Dialektika přírody* nebo *Původ rodiny* byly využívány v souvislosti s důrazem na význam masité stravy jako podmínky pro další rozvoj civilizace. Viz MAŠEK, Josef: *O významu letošní pracovní konference SRV*. *Výživa lidu* 5, 1950, č. 10, s. 213: „Masitá strava obsahuje totiž v téměř hotovém stavu nejdůležitější látky, jichž tělo potřebuje ke své výměně látek. Zkrátila zažívání a trávení ostatních vegetativních pochodů v těle, odpovídajících životu rostlin a získala tak pro tělo více času a více chuti pro oživení vlastního živočišného života. A čím více se takto vytvářející člověk vzdaloval od rostlin, tím více se také povznášel nad zvíře.“ Dále např. viz BRIMER-ORLOVSKÝ, A. M.: *Stav výživy lidu je nejlepším dokladem kulturní úrovně národa*, s. 78. Autor zde klade do souvislosti evoluční vývoj člověka s jeho výživou („Se stavem výživy je přímo spojena produktivita práce a sociální poměry pracujících a proto se problém výživy stává základním politicko-ekonomickým faktorem v socialistické společnosti.“) a užívá citátu z Engelseva díla *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. V jiném článku autor v textu cituje Engelsevo dílo *Úloha práce v polidštění opic* a opět je zde zmíněna souvislost evoluce, tentokrát živočišných druhů, s výživou, respektive s možnostmi a schopnostmi obstarávat si pestrá strava. Viz NEDVĚD, Miloš: *Výživa*. *Výživa lidu* 8, 1953, č. 5, s. 72. Využíváno bylo i dramatické líčení bídy proletářů z Engelseva spisu *Postavení dělnické třídy v Anglii a příslušné pasáže z Marxova Kapitálu*, viz MAŠEK, Josef: *Zásady správné výživy a stravování našich pracujících*. *Výživa lidu* 17, 1962, č. 1, s. 19: „Typický jevem je tu skutečnost, že ti, kteří nejvíce pracují, jsou na tom s výživou nejhůře, což je v příkrém rozporu s jejich zvýšeným fyziologickým nárokem na potravu.“

<sup>127</sup> SOLNÍČKOVÁ, Zdeňka: *Výživa ve státě spějícím k socialismu*. *Výživa lidu* 7, 1952, č. 11, s. 154–157. Autorka, viceministryně potravinářského průmyslu definuje jeden z hlavních požadavků „základního ekonomického zákona socialismu“ jako „zabezpečení maximálního uspokojení neustále rostoucích materiálních a kulturních potřeb celé společnosti pomocí nepřetržitého růstu a zdokonalování socialistické výroby na základě nejvyšší techniky“ a objev, že „cílem socialistického způsobu výroby je nikoli zisk, nýbrž uspokojení potřeb pracujícího člověka“.

<sup>128</sup> Ve 30. a 40. letech ve funkci sovětského komisaře, nejprve potravinářského průmyslu a poté zahraničního a vnitřního obchodu. V českém prostředí citován např. pasáž z jeho projevu na XIX. sjezdu KSSS, viz SOLNÍČKOVÁ, Zdenka: *Potřeby a zájmy pracujících zákonem potravinářskému průmyslu*. *Výživa lidu* 8, 1953, č. 1, s. 3: „Nejen vyrábět potraviny ve velkém množství, ale zhotovit výrobky takové, aby měly vysokou kvalitu a životnost, lákavý vzhled a příjemnou vůni. Tak, aby vyvolávaly a povzbuzovaly chuť, aby lidé měli z jídla skutečný požitek.“ Citován rovněž např. viz SOLNÍČKOVÁ, Zdeňka: *Výživa ve státě spějícím k socialismu*, s. 154.

<sup>129</sup> SOLNÁŘOVÁ, Božena: *Nahlížíme do dějin chleba*. *Výživa lidu* 5, 1950, č. 2, s. 32: „Historie chleba je spjata s historií civilizace... Historie chleba je také historií zápasů ve všech jejích formách, je to historie třídních bojů a vývoje výrobního způsobu od kmenových a dynastických zápolení až do sociálních zápasů dnešní doby... Je to historie lidského štěstí, lidských strastí, historie blahobytu požehnaných krajů i historie hladomorů, historie naděje a zoufalství, historie pýchy i pokory, jež nachází náboženský výraz v prosbách Pisma „živ mě pokrmem vedle potřeby mé“... a „nás denní chléb dej nám dnes“

<sup>130</sup> MAŠEK, Josef: *O významu letošní pracovní konference SRV*, s. 212.

<sup>131</sup> SOLNÁŘOVÁ, Božena: *Malá úvaha o propagaci správné výživy*. *Výživa lidu* 21, 1966, č. 9, s. 145; PRUGAR, Jaroslav: *Žito versus pšenice*. *Výživa lidu* 21, 1966, č. 2, s. 30.

spotřeba měla být zvýšena).<sup>132</sup> Prosazování racionalizace výživy pomocí umělé regulace cen potravin bylo odborníky na výživu prosazováno i v případech, kdy byly tyto cenové úpravy v rozporu se zákony nabídky a poptávky trhu.<sup>133</sup>

Veřejné stravování se mělo stát hlavním zdrojem pozitivního ovlivňování stravy širokých vrstev obyvatelstva.<sup>134</sup> Jedním z hlavních úkolů se jevila snaha o vytvoření výživových norem, které by řídily spotřebu potravin.<sup>135</sup> Zejména v 60. letech byl zdůrazňován i vliv výživy na psychickou pohodu člověka, přičemž racionalizace stravy se měla stát jedním z nástrojů zvládnání rostoucí stresové zátěže obyvatelstva.<sup>136</sup>

Zajímavou postavu dobového diskurzu o výživě ve sledovaném období v Československu představoval Jaroslav Šíma, který zejména na počátku 50. let publikoval několik silně ideologicky ovlivněných studií o problematice výživy. Spotřební zvyklosti označoval za masové návyky určené výrobními a především třídními poměry. Osvobození od těchto škodlivých návyků považoval za součást celkového osvobozovacího procesu lidstva z třídní nesvobody a vázanosti. Nelze ho proto dosáhnout pouze vzdělávací a informační kampaní, respektive „poučováním a moralizováním“, ale „*Je třeba, abychom především postihli a změnili ekonomické, třídní kořeny a potom, za nových materiálních předpokladů, má teprve poučení a vysvětlení praktickou účinnost a význam.*“<sup>137</sup> Osvobození od masových návyků (spotřebních zvyklostí) kladl do souvislosti s osvobozovacím bojem tříd, národů a žen. Využíval poznatky leninsko-mičurinské vědy a v souvislosti s proměnou spotřeby hovořil o dialektickém skoku v dějinách. Ve svých článcích rovněž ostře kritizoval výživovou situaci v kapitalistických zemích, viz „*Proto např. za kapitalistických ekonomických podmínek nemá protialkoholní propaganda vážných nadějí.*“ nebo „*Jak odborníci již vícekrát ukázali, nedostatek bílkovin ve výživě širokých vrstev je v kapitalistickém světě takřka obecný.*“<sup>138</sup> Případně „*Ve výživě se za kapitalismu zrcadlí hluboce rozpor mezi kapitálem a prací a mezi imperialisty a vykořisťovanými národy.*“<sup>139</sup> Racionalizaci stravování považoval za součást budování socialismu a pozitivně hodnotil „*veliký sociálně ekonomický přínos,*

---

<sup>132</sup> HRUBÁ, Marie: *Zamyšlení nad propagací správné výživy*. Výživa lidu 11, 1956, č. 10, s. 142. Autorka zde velice přesně vystihla ústřední problém snah o racionalizaci výživy a propagaci určitého typu potravin: „*vhodná cenová kalkulace je základním předpokladem každé propagace*“. Jako příklad uvádí vysokou cenu konzervovaných hotových pokrmů. Dále k problematice např. MAŠEK, Josef: *Člověk, společnost a výživa*, s. 317, 375. Jako příklad uvádí snahu o snížení spotřeby obilovin, kterému měl napomoci zlevnění masa a masných výrobků. K problematice rovněž SOLNAŘOVÁ, Božena – HRUBÝ, Jiří: *Výživa jako ekonomický problém*. Svoboda, Praha 1967.

<sup>133</sup> HROMÁDKO, Josef: *Užitečné hodnoty potravin a vývoj jejich maloobchodních cen*. Výživa lidu 24, 1969, č. 2, s. 29; HRUBÝ, Jiří: *K otázce cen potravin*. Výživa lidu 20, 1965, č. 12, s. 195–197; SOLNAŘOVÁ, Božena – HRUBÝ, Jiří: *Výživa jako ekonomický problém*, s. 269.

<sup>134</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 30.

<sup>135</sup> HRUBÁ, Marie: *Patnáct let výzkumu ve výživě i v potravinářství*, s. 68–69.

<sup>136</sup> HRUBÁ, Marie: *Krátké zamyšlení nad velkým problémem*. Výživa lidu 22, 1967, č. 8, s. 129–130.

<sup>137</sup> ŠÍMA, Jaroslav: *Spotřební zvyky ve výživě z hlediska sociálně ekonomického*. Výživa lidu 5, 1950, č. 4, s. 73.

<sup>138</sup> ŠÍMA, Jaroslav: *Spotřební zvyky ve výživě z hlediska sociálně ekonomického*, s. 73.

<sup>139</sup> ŠÍMA, Jaroslav: *Spotřební zvyky ve výživě z hlediska sociálně ekonomického*, s. 74.

*který proměna stylu naší výživy může a bude mít pro celé naše hospodářství a s ním i pro ostatní národní život.*<sup>140</sup> Šíma však byl se svou ideologicky vyostřenou rétorikou a argumentací ve sledovaném období mezi československými odborníky spíše výjimkou, o čemž svědčí i dobová kritika jeho článků a výzva redaktorů časopisu *Výživa lidu* ke čtenářům, aby obsah a závěry Šimových studií byly brány s rezervou.<sup>141</sup>

#### 4.2.1 Problematika štíhlé linie a obezity

Zajímavé je, že v průběhu sledovaného období se veřejný odborný diskurz prakticky nevěnoval problematice štíhlé linie a obezity. V poválečném období bídy a nedostatku nebyla kila navíc závažným problémem, místo předpisů na hubnoucí diety se tak objevovaly spíše diety výkrmné. Vysoké ceny potravin na volném trhu udržovaly průměrnou váhu obyvatelstva na poměrně nízké úrovni. Problematika nadváhy tehdy nebyla aktuálním společenským tématem. Situace se začala měnit po definitivním odstranění lístkového systému v roce 1953 a překonání následné zásobovací krize. Průměrná spotřeba na osobu a den rostla a již na počátku 60. let se u nás obezita jevila jako závažný společenský problém.<sup>142</sup>

Příčiny lze kromě dědičných onemocnění spatřovat v tehdejší celkové změně životního stylu, především v omezení pohybu a fyzické práce, v lepší dostupnosti potravin a jejich nevhodné skladbě (vysoký podíl tuků a sacharidů v potravě). Velkou roli hrála zejména značná obliba tučných jídel u československé společnosti, kterou někteří odborníci vysvětlovali dlouhodobou chudobou národa v předchozím válečném období. Problém obezity byl tak v naší odborné literatuře často pojímán jako „choroba chudých“. Nezřídka byl také spojován se staršími ženami: *„Potřeba šetřiti na jídle vhání často stárnoucí ženy do náruče obezity a s tím spojené karence vitaminů, neboť se nutně uchylují k levné stravě z pečiva a slabě obarvené, ale oslazené kávy.*<sup>143</sup> Nadměrnou tloušťkou však bylo postiženo i velké procento mužů a lidí v důchodovém věku, přibývalo rovněž případů obezity u dětí.

Vládnoucí představitelé, kteří ovlivňovali cenovou politiku potravin u nás, však vnímali konzumaci masa a masných produktů stále v rovině zastaralých představ předindustriálního období, kdy byl veleben značný přínos masa pro lidskou výživu. K obratu došlo až na konci

---

<sup>140</sup> ŠÍMA, Jaroslav: *Spotřební zvyky ve výživě z hlediska sociálně ekonomického*, s. 77.

<sup>141</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 28–29. Podrobněji viz ŠÍMA, Jaroslav: *Poslední vývoj spotřeby potravin v cizině a u nás*. *Výživa lidu* 5, 1950, č. 3, s. 56–58.

<sup>142</sup> K tématu obezity u nás viz FRANC, Martin: *Tloustnout znamená stárnout. Hubnutí a politika v Československu 50. a 60. let 20. století*. *Dějiny a současnost* 27, 2005, č. 7, s. 34–37; rovněž RATH, Ratmír: *Otylost a její následky*. *Výživa lidu* 22, 1967, č. 5, s. 70–71.

<sup>143</sup> MAŠEK, Josef: *Člověk, společnost a výživa*, s. 158.

sledovaného období spolu s proměnou spotřebních zvyklostí a nabídky na trhu.<sup>144</sup> Příčina rostoucí obezity ve společnosti tak byla spatřována spíše ve vysokém podílu sacharidů v potravě, především v podobě moučných pokrmů. Obiloviny muselo Československo na rozdíl od cukru dovážet (navzdory protestům odborníků na výživu byly ceny řady potravin obsahujících vysoký podíl sacharidů a tuků – mouka a moučné výrobky, cukr, tučné maso – značně dotovány, úsilí o snížení spotřeby cukru tak naráželo na hospodářské zájmy domácích výrobců, jejichž odpor nedokázali českoslovenští vědci překonat) a tak se symbolem nezdravého jídla vedoucího k obezitě stal houskový kynutý knedlík považovaný za potravinu bez jakékoliv biologické hodnoty. Z tuků odborníci nejvíce odsuzovali sádlo, zatímco máslo a rostlinný olej byly upřednostňovány.

Odborníci ve sledovaném období upozorňovali na význam racionální a vyvážené stravy, diferencované podle pracovního zařazení, věku, pohlaví nebo zdravotního stavu. Ústřední roli v propagaci racionální výživy a zdravého životního stylu po roce 1953 u nás sehrály tři pražské ústavy: Ústřední ústav zdravotnické osvěty, Ústav pro výzkum výživy lidu a Ústav kosmetiky. Ústředním heslem, které se objevovalo na plakátech, letáčích a dalších nosičích bylo: „*Tloustnout znamená stárnout*“. Kampaň bojující proti obezitě se na počátku sledovaného období soustředila především na prosazování racionální a vyvážené stravy. K problematice přistupovala ze zdravotnického hlediska. Estetický aspekt zůstával dlouho v pozadí a až druhá polovina sledovaného období přinesla změnu tohoto trendu, období pozvolné otevírání světu a přejímání nových estetických a módních představ. Československá společnost, zejména mladé dívky, podléhala postupně západnímu trendu štíhlé linie, který byl u nás šířen prostřednictvím západních ženských časopisů. Velkou oblibu si získaly různé zaručené diety<sup>145</sup> a návody na odtučnění.

Ideál štíhlé linie však v 50. letech mohl představovat ideologický problém. Obraz zdravé, dokonale upravené a přirozeným půvabem oplývající kapitalistické ženy byl sovětskými ideology silně kritizován, nároky na funkci ženy v domácnosti a ve veřejném prostoru se totiž na Východě a na Západě výrazně lišily. Tuto skutečnost dobře ilustruje článek z poloviny 50. let, kde autorka kritizuje stravování mladých děvčat a jejich snahy o štíhlou linii, přičemž současně kritizuje poměry na Západě, kde „*přitažlivý zevnějšek je pro ženu jednou z mála možností sociálního vzestupu a životního úspěchu*“.<sup>146</sup> Rostoucí počet výskytu případů obezity u populace tak vlastně dokládal úspěchy při budování socialismu,

---

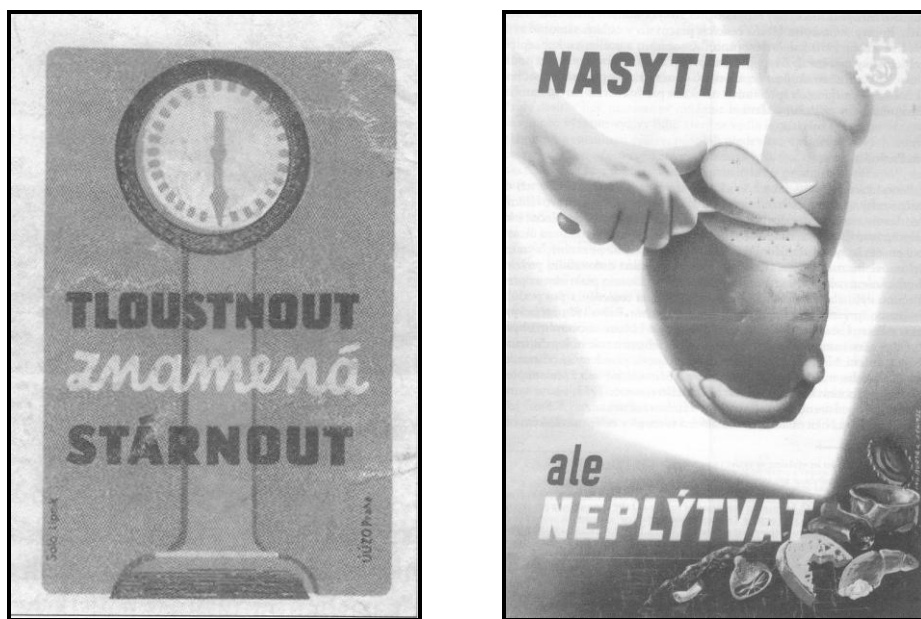
<sup>144</sup> FRANC, Martin: *Tloustnout znamená stárnout*, s. 34.

<sup>145</sup> Zřejmě největší popularitu si u nás získala tzv. hollywoodská dieta, založená především na vysoké spotřebě vajících a citrusových plodů. Někdy byla též nazývána grapefruitová dieta. V USA se rozšířila již ve 30. letech.

<sup>146</sup> SOLNÁŘOVÁ, Božena: *Výživa československé mládeže*. Výživa lidu, 1955, č. 4, s. 17–19.

nejen odklonem od západního kulturního a módního trendu, ale i naplněním onoho příslibu budoucích lepších zítřků, období hojnosti, v tomto případě plného stolu a břicha. Více o odlišném obrazu ženy v SSSR a USA viz kapitoly 6.2 a 6.5.

Boj odborníků proti obezitě u nás však navzdory své intenzitě, poměrně širokému ohlasu kampaně u veřejnosti a proměně estetických představ ve společnosti, ve sledovaném období nedosáhl žádného významného úspěchu. „*Konzumní styl života, který si společnost stále více osvojovala, se ukázal jako téměř neporazitelný protivník.*“<sup>147</sup>



**Příloha č. 8** – Etiketa na zápalky s heslem „*Tloustnout znamená stárnout*“.

**Příloha č. 9** – „*Nasytit, ale neplýtvat*“. Propagační plakát ministerstva informací a osvěty z února 1951. Kampaň měla zmírnit obtíže spojené s problémy v zásobování chlebem a dalšími základními surovinami, stejně jako potíže spojené se znovuzavedením potravinových lístků.

---

<sup>147</sup> FRANC, Martin: *Tloustnout znamená stárnout*, s. 37.

### 4.3 Odborné instituce a vědecká periodika

Pro racionální stravování měla zásadní význam otázka praktické aplikace výsledků vědeckého výzkumu, spojená se snahou o změnu nevyhovujících stravovacích návyků populace. Problematice racionalizace výživy se ve sledovaném období věnovalo několik skupin odborníků. Ačkoli každá skupina prosazovala do značné míry odlišný přístup, v mnoha případech byly tyto skupiny ať již personálně, nebo názorově propojeny. Primárními prameny pro výzkum veřejné podoby dobového diskurzu jsou prameny tištěné.

#### 4.3.1 Společnost pro racionální výživu lidu

V roce 1945 byla založena Společnost pro racionální výživu (SRV), instituce zprostředkující širším vrstvám informace o racionální výživě, která od ledna 1946 vydávala časopis *Výživa lidu*, hlavní pramen pro poznání odborného diskurzu o výživě v 50. a 60. letech 20. století v Československu. SRV měla charakter dobrovolnické organizace s několika sty členy (odborníci a pracovníci v oboru lidské výživy), ale ve sledovaném období šlo o instituci silně ovlivněnou státem, původně v působnosti ministerstva výživy a po jeho zrušení ministerstva vnitřního obchodu. Na konci 40. let vzniklo při SRV oddělení pro výzkum a studium spotřeby, později začleněné do Výzkumného ústavu potravinářského průmyslu, resp. do Výzkumného ústavu vnitřního obchodu.<sup>148</sup> V roce 1955 vznikla pobočka SRV na Slovensku, která od následujícího vydávala časopis *Výživa a zdravie*.

Prvotním úkolem SRV bylo zajištění dostupné a, vzhledem k poválečné situaci nedostatku, co nejlepší možné výživy obyvatelstva. Po zajištění dostatečné úrovně výživy obyvatelstva se program instituce soustředil na odborné vyhodnocování a šíření poznatků o racionální lidské výživě. SRV navázala spolupráci s potravinářským průmyslem a obchodem, se státními institucemi, vysokými školami a výzkumnými ústavy na celorepublikové úrovni. Organizovala valné hromady, sjezdy a tematické konference, její pracovníci byli publikačně velmi činní, a to ať již v dílech jak pro odbornou, tak pro laickou veřejnost.

Mimořádný význam pro formování odborného diskurzu o výživě v poválečném Československu měl měsíčník *Výživa lidu*<sup>149</sup>, který vydávala Společnost pro racionální výživu<sup>150</sup>, a který veřejnosti prezentoval názory, především pražských, odborníků v oblasti výživy. Předními osobnostmi časopisu byli ve sledovaném období publicistka a etnografka

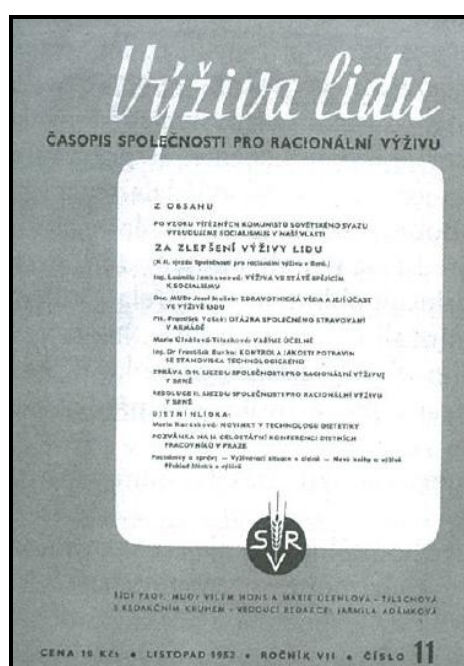
---

<sup>148</sup> MAŠEK, Josef: *O našem výzkumu výživy*. *Výživa lidu* 6, 1951, č. 1, s. 5.

<sup>149</sup> První číslo časopisu *Výživa lidu* vyšlo v lednu 1946.

<sup>150</sup> „Společnost pro racionální výživu, jejímž úkolem jest podporovat, šířit a studovat zásady správné výživy.“

Marie Úlehlová-Tilschová (1896–1978, viz kapitola 4.3.1.1) a fyziolog Vilém Hons (1890–1969, viz kapitola 4.3.1.2). Navzdory tomu, že jejich odborný zájem a zaměření byly značně rozdílné, napsali společně několik knižních publikací. Zatímco Úlehlová-Tilschová představovala propagátorku slovanských lidových tradic ve stravování, Hons zdůrazňoval význam správné kombinace tří typů potravin – potravin živících (sloužících k výživě těla, tedy bílkovin), sytících (dodávajících energii) a ochranných (vitaminů a nerostných látek)<sup>151</sup>. Více k jejich koncepcím racionální stravy viz kapitola 5.3 a 5.4. Další významnou osobností dobového diskurzu o výživě byl lékař Josef Mašek (1908–1994, viz kapitola 4.3.1.3), dlouholetý předseda SRV a zakladatel Ústavu pro výzkum výživy lidu (viz kapitola 4.3.4).



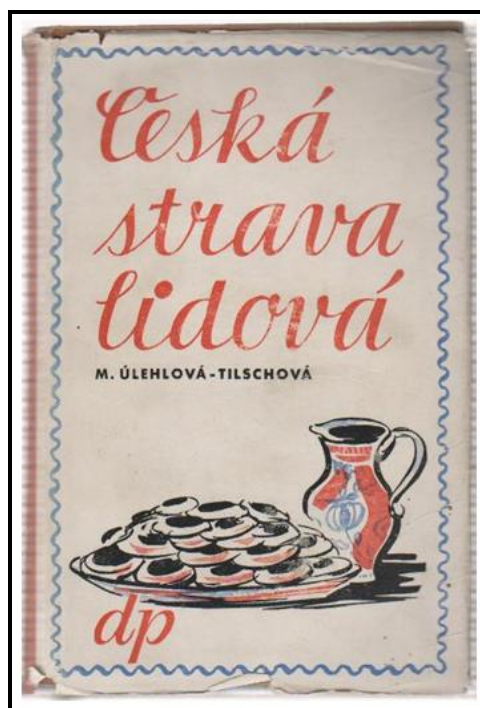
Příloha 10 – Obálky časopisu Výživa lidu z let 1952 a 1957.

#### 4.3.1.1 Marie Úlehlová-Tilschová

Publicistka a etnografka (Anna) Marie Úlehlová-Tilschová byla dcerou spisovatelky Anny Marie Tilschové a profesora Právnické fakulty UK v Praze Emanuela Tilsche. Absolventka dívčího gymnázia Minerva (1914) a studia přírodních věd na UK (1918–1920) se ve 20. a 30. letech zúčastnila několika studijních cest do Anglie, SSSR a Švýcarska. V letech 1928–1938 působila na Slovensku, kde byl její manžel Miloš Úlehla (1890–1965) ve

<sup>151</sup> Jednotlivé potraviny mohly být současně např. živící i ochranné a byly ceněny podle toho, zda obsahovaly jeden nebo více faktorů.

funkci okresního náčelníka a kde se odborně věnovala slovanské gastronomii. Po celý zbytek života pak byla horlivou propagátorkou slovanských lidových tradic ve stravování.



**Příloha č. 11** – Marie Úlehlová-Tilschová kolem roku 1970.

**Příloha č. 12** – Obálka knihy *Česká strava lidová* z roku 1945, která poskytla odborný základ pro koncepci racionálního stravování, které preferovalo tzv. lidovou stravu.

Spolupracovala s několika deníky a periodiky – například *Lidové noviny* (do roku 1933 zde pravidelně publikovala týdenní jídelníčky), *Svobodné noviny* (vedoucí rubriky *Žena a její svět*), *Květy*, *Zdravie ľudu*. Od roku 1945 byla členkou představenstva SRV, v celém sledovaném období stála v čele časopisu *Výživa lidu*, nejprve s Vilémem Honsem, později sama. Přednášela v rozhlase a publikovala řadu odborných i populárních studií, v nichž propagovala zdravou výživu – například *Moderní kuchařka* (1930)<sup>152</sup>, *Jak a čím se žít* (1935 a 1937)<sup>153</sup>, *Výživa ve světle věku* (1944)<sup>154</sup>, *Česká strava lidová* (1945)<sup>155</sup>, *Vitaminy v potravě* (1947)<sup>156</sup>, *Rok v naší kuchyni* (1949)<sup>157</sup>; 2. vydání vyšlo pod názvem *Rok v české kuchyni*, 1957 a 1959<sup>158</sup>), *Výživou ke zdraví* (1952)<sup>159</sup> nebo *Chuťový místopis* (1970)<sup>160</sup>. Ve svých

<sup>152</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Moderní kuchařka: systém racionálního vaření*. Československý kompas, Praha 1930.

<sup>153</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Jak a čím se žít – zdravá výživa dneška*. Družstevní práce, Praha 1935 a 1937.

<sup>154</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Výživa ve světle věků*. Česká grafická unie, Praha 1944.

<sup>155</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Česká strava lidová*. Družstevní práce, Praha 1945.

<sup>156</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Vitaminy v potravě*. Dělnické nakladatelství, Praha 1947.

<sup>157</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Rok v naší kuchyni*. Brázda, Praha 1949.

<sup>158</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Rok v české kuchyni*, Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1957 a 1959.

<sup>159</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Výživou ke zdraví*. Státní zdravotnický úřad, Praha 1952.



odborných pracích se věnovala i dalším tématům jako ekonomizaci nákladů na výživu, hygieně a sanitaci, vaření pro nemocné a podobně. Společně s Vilémem Honsem publikovala příručku o zdravých stravovacích návycích *Výživa a potrava* (1951)<sup>161</sup>. Překládala rovněž studie z angličtiny a francouzštiny.<sup>162</sup>

#### 4.3.1.2 Vilém Hons

Lékař a fyziolog Vilém Hons byl studentem profesora Františka Mareše (1857–1942)<sup>163</sup>, významného českého fyziologa, filozofa a nacionalistického politika. V letech 1914–1930 působil ve Fyziologickém ústavu UK a mezi lety 1915 a 1918 působil jako lékař na ruské a italské frontě. Ve 20. letech podnikl studijní cestu do USA. Po habilitaci v roce 1928 se stal na dva roky prozatímním vedoucím Fyziologického ústavu UK v Praze a poté v letech 1930–1938 působil jako přednosta Fyziologického ústavu Univerzity Komenského v Bratislavě. V roce 1930 byl jmenován profesorem normální fyziologie a v letech 1936–1937 zastával funkci děkana Lékařské fakulty Univerzity Komenského v Praze. Mezi lety 1939 až 1945 působil ve funkci přednosta oddělení pro výživu Státního zdravotního ústavu v Praze, po roce 1945 zastával funkci ředitele této instituce. Hons rovněž spolupracoval s ministerstvem školství v otázkách lékařských fakult a lékařského studia. Od roku 1957 byl externím členem katedry patologické fyziologie Lékařské fakulty hygienické UK.

Společně s Marií Úlehlovou-Tilschovou stál řadu let ve vedení časopisu *Výživa lidu*. Podobně jako jeho spolupracovnice publikoval řadu odborných i populárních studií propagujících zdravou výživu – například *Význam vitaminů pro životosprávu v jídle* (1926)<sup>164</sup>, *Výživnost a hygiena potravin* (1944)<sup>165</sup>, *Správnou výživou ke zdraví a zvýšené výkonnosti*

---

<sup>160</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Chutový místopis: československý místopis dobrého jídla pití*. Avicenum, Praha 1970.

<sup>161</sup> HONS, Vilém, ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Výživa a potrava*. Zdravotnické nakladatelství, Praha 1951.

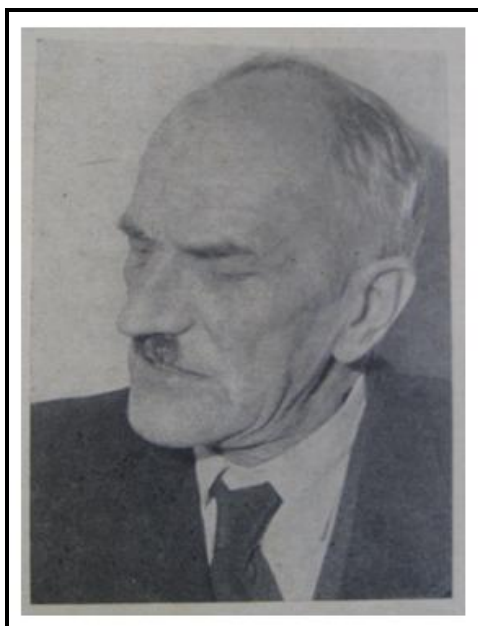
<sup>162</sup> FRANC, s. 15. Více o osobnosti a životě Marie Úlehlové Tilschové viz TOMEŠ, Josef: *Český biografický slovník XX. století*. III. díl (Q–Ž). Paseka, Praha 1999, s. 396; KAIZL, Ladislav: *M. Úlehlová-Tilschová – 60 let*. *Výživa lidu* 11, 1956, č. 6, s. 84–85; HONS, Vilém: *K životnímu jubileu M. Úlehlové-Tilschové*. *Výživa lidu* 11, 1956, č. 7, s. 102–103; od téhož autora *K vzácnému životnímu jubileu M. Úlehlové-Tilschové*. *Výživa lidu* 21, 1966, č. 7, s. 103; ADAMEC, Čeněk: *Významné jubileum nositelky Řádu práce M. Úlehlové-Tilschové*. *Výživa lidu* 21, 1966, č. 7, s. 104.

<sup>163</sup> Český fyziolog, filozof a nacionalistický filozof František Mareš působil na Lékařské fakultě UK, od roku 1882 jako asistent, od roku 1886 jako docent, v letech 1890–1895 jako mimořádný a od roku 1895 jako řádný profesor fyziologie. V letech 1895–1928 zastával funkci přednosta jejího fyziologického ústavu. V letech 1913–1914 a 1920–1921 byl zvolen do funkce rektora UK. Ve svém odborném zaměření se věnoval především otázce látkové výměny, svalové činnosti, neurofyziologii a činnosti jater a ledvin. Významná je rovněž jeho politická činnost, v níž se klonil ke krajnímu konzervatismu a radikálnímu československému nacionalismu. Více např. viz TOMEŠ, Josef: *Český biografický slovník XX. století*. II. díl (K–P). Paseka, Praha 1999, s. 333.

<sup>164</sup> HONS, Vilém: *Význam vitaminů pro životosprávu v jídle*. František Odkolek, Praha 1926.

<sup>165</sup> HONS, Vilém: *Výživnost a hygiena potravin – zdravotní průvodce s tabulkami pro velké kuchyně i domácnost*. Orbis, Praha 1944.

(1950)<sup>166</sup>, *Tabule výživy* (1954)<sup>167</sup>. Společně s Marií Úlehlovou-Tilschovou publikovali příručky o zdravých stravovacích návycích *Výživa a potrava* (1951)<sup>168</sup> a *Správná výživa a stravování* (1961)<sup>169</sup>. Honsova odborná, publikační i popularizační činnost byla rozsáhlá a jeho dílo položilo základy české vědy o výživě.<sup>170</sup> Ovlivňoval nejen odborný diskurz vědy o výživě, úzce spolupracoval rovněž s nejvyššími ústředními orgány zabývajícími se problematikou stravování a skrze svoji popularizační a propagátorskou činnost pomáhal formovat stravovací návyky široké masy československé veřejnosti.<sup>171</sup>



**Příloha č. 13 a 14** – Vilém Hons (vlevo). Josef Mašek v roce 1958 (vpravo).

#### 4.3.1.3 Josef Mašek

Lékař a jeden z předních českých internistů-gastroenterologů Josef Mašek promoval v roce 1932 na Propedeutické klinice Lékařské fakulty UK v Praze, kde následně pracoval jako asistent svého profesora, významného českého internisty Bohumila Prusíka. V roce 1938 podnikl studijní cestu do Paříže a v roce 1941 se stal členem Spolku českých lékařů. Za

<sup>166</sup> HONS, Vilém: *Správnou výživou ke zdraví a zvýšené výkonnosti – otázky a odpovědi*. Orbis, Praha 1950. (Tuto příručku vydalo ministerstvo informací a osvěty.)

<sup>167</sup> HONS, Vilém: *Tabule výživy*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1954. (Příručka byla zpracována ve spolupráci s ministerstvem školství, věd a umění, ministerstvem informací a osvěty, ministerstvem potravinového průmyslu, SRV a Výzkumným ústavem pedagogickým J. A. Komenského v Praze.)

<sup>168</sup> HONS, Vilém, ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Výživa a potrava*. Zdravotnické nakladatelství, Praha 1951.

<sup>169</sup> HONS, Vilém, ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Správná výživa a stravování*. Vydavatelství obchodu, Praha 1961.

<sup>170</sup> POUPA, Otakar: *Minulost, přítomnost a budoucnost naší vědy o výživě*. *Výživa lidu* 10, 1955, č. 1, s. 4. Autor v tomto příspěvku označuje Viléma Honse doslova za zakladatele české vědy o výživě.

<sup>171</sup> FRANC, s. 14. Více o osobnosti a životě Viléma Honse viz TOMES, Josef: *Český biografický slovník XX. století*. I. díl (A–J). Paseka, Praha 1999, s. 490; KRUTA, Vladislav: *Prof. dr. Vilém Hons sedmdesátníkem*. *Výživa lidu* 15, 1960, č. 6, s. 87–88; ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Člověk roste stínem*. *Výživa lidu* 24, 1969, č. 9, s. 139–140; POUPA, Otakar: *Syndrom kolibříka. Neveselé kapitoly o vědě a moci aneb šedesát let zkušeností*. Galén, Praha 2000, s. 171–172.

okupace působil ve Vinohradské nemocnici jak zástupce přednosta I. interní kliniky, na konci války mu byla udělena medaile za zásluhy prvního stupně. V roce 1946 se habilitoval na UK pro obor interního lékařství a v následujícím roce podnikl několik studijních cest do Anglie, Skotska a Švýcarska. V roce 1948 se stal členem akčního výboru a místopředsedou, posléze předsedou SRV. Od roku 1951 působil ve funkci ředitele Ústavu pro výzkum výživy lidu v pražské Krči. Následující léta představovala pro Maška strmý akademický postup, v roce 1958 se habilitoval na Hygienické fakultě UK, v roce 1960 dosáhl titulu doktora věd a v roce 1962 byl jmenován profesorem UK. V roce 1963 získal cenu Jana Evangelisty Purkyně, nejvyšší uznání za mimořádné zásluhy o rozvoj oboru a za celoživotní vědeckou tvorbu. Od roku 1963 zastával funkci předsedy Komise pro styk zdravotníků při Československé společnosti pro mezinárodní styky a ve stejném roce založil Komisi pro výživu a vitaminologii v gastroenterologické sekci Československé společnosti Jana Evangelisty Purkyně. Od roku 1966 byl členem a od roku 1970 místopředsedou předsednictva International Union of Nutritional Sciences<sup>172</sup>. V roce 1967 byl zvolen čestným členem American Institute of Nutrition<sup>173</sup>. V letech 1971–1978 působil jako vedoucí Centra výzkumu metabolismu a výživy Institutu klinické a experimentální medicíny v Praze-Krči (IKEM). Mezi lety 1971 a 1980 zastával funkci vedoucího katedry vnitřního lékařství Institutu pro další vzdělávání lékařů a farmaceutů v Praze. V roce 1975 byl zvolen členem-korespondentem ČSAV.

Stejně jako jeho kolegové Hons a Úlehlová-Tilschová publikoval i Mašek řadu odborných i populárních studií, které pomáhaly formovat dobový diskurz o výživě – například *Stručná dietetika* (1953, 1954, 1956 a 1960)<sup>174</sup>, *O trávení, zažívání a vitamínech* (1953)<sup>175</sup>, *Zásady správné výživy* (1954)<sup>176</sup>, *O výživě mládeže* (1955 a 1959)<sup>177</sup>, *Podklady racionální výživy člověka* (1960)<sup>178</sup>, *Zdravá výživa* (1962)<sup>179</sup> nebo *Správně jíst – zdravě žít*

---

<sup>172</sup> International Union of Nutritional Sciences (IUNS) je mezinárodní nevládní organizací založenou v roce 1948, jejímž cílem je celkové zlepšení situace a úrovně ve stravování.

<sup>173</sup> American Institute of Nutrition, je hlavním americkou organizací sdružující odborníky na poli výživy a publikující nejvýznamnější americké časopisy v oblasti výživy, včetně *The Journal of Nutrition*, nejstaršího periodika zaměřeného na danou problematiku na světě a vycházejícího od roku 1928. Více viz [www.nutrition.org/publications/the-journal-of-nutrition](http://www.nutrition.org/publications/the-journal-of-nutrition) (dostupné online 1. 7. 2014).

<sup>174</sup> MAŠEK, Josef: *Stručná dietetika – zásady léčebné výživy*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1953 (*další vydání* 1954, 1956 a 1960).

<sup>175</sup> MAŠEK, Josef: *O trávení, zažívání a vitamínech*. Orbis, Praha 1953.

<sup>176</sup> MAŠEK, Josef: *Zásady správné výživy*. Výzkumný ústav zdravotnické osvěty, Praha 1954 (*další vydání* Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1955).

<sup>177</sup> MAŠEK, Josef: *O výživě mládeže*. Výzkumný ústav zdravotnické osvěty. Praha 1955 (*další vydání* Ústřední ústav zdravotnické osvěty, Praha 1959).

<sup>178</sup> MAŠEK, Josef: *Podklady racionální výživy člověka – úvaha o vhodných dávkách živin*. Ústav pro výzkum výživy lidu, Praha 1960.

<sup>179</sup> MAŠEK, Josef: *Zdravá výživa*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1962.

(1964)<sup>180</sup>. Hlavním polem jeho odborného zájmu byly choroby trávicího ústrojí a látkové přeměny, zejména regulace metabolismu cukrů a střevního vstřebávání.<sup>181</sup> Ve svých studiích se zaměřil na správný poměr bílkovin, tuků a sacharidů<sup>182</sup> ve výživě, ale také na význam vitaminů a dalších látek.<sup>183</sup> Spolu s Vilémem Honsem a Marií Úlehlovou-Tilšchovou patřil Josef Mašek ve sledovaném období k předním odborníkům v oblasti výživy.<sup>184</sup>

#### 4.3.2 Svaz pro výzkumnictví v průmyslu výživy

V roce 1946 byl založen Svaz pro výzkumnictví v průmyslu výživy, zastřešující orgán potravinářského výzkumu a zárodek Výzkumného ústavu ministerstva výživy (resp. Výzkumného ústavu ministerstva potravinářského průmyslu) založeného v roce 1950, a Ústředního výzkumného ústavu potravinářského průmyslu, zřízeného po vleklých průtazích ve druhé polovině 50. let. Předsedou Svazu pro výzkumnictví v průmyslu výživy se stal Jaromír Wiesner, náměstek generálního tajemníka Ústředního svazu průmyslu. Na počátku roku 1950 byla v rámci svazu ustavena odborná komise Výzkum výživy z hlediska zdraví člověka, jejímž předsedou se stal Vilém Hons. Svaz zanikl v souvislosti s likvidací ministerstva výživy, resp. jeho přeměnou na ministerstvo potravinářského průmyslu v roce 1950.<sup>185</sup>

#### 4.3.3 Československá společnost pro gastroenterologii a výživu a Československá společnost Jana Evangelisty Purkyně

Československá společnost pro gastroenterologii a výživu byla založena rovněž v roce 1946 a jejím předsedou byli ve sledovaném období dva lékaři a internisté, nejdříve Jiří Scheiner (1893–1950)<sup>186</sup> a později lékař Josef Mašek. V polovině 50. let byla Československá

---

<sup>180</sup> MAŠEK, Josef: *Správně jíst – zdravě žít. Výživa a životospráva*. SRV, Praha 1964.

<sup>181</sup> MAŠEK, Josef: *O střevním vstřebávání*. Spolek českých lékařů, Praha 1945; *Gastroskopie*. Zdravotnické nakladatelství, Praha 1951; *O protikladných funkcích tenkého střeva*. Spolek českých lékařů, Praha 1964.

<sup>182</sup> V dobové terminologii se místo termínu sacharidy rovněž objevuje pojem *uhlovodany*, případně *glycidy*.

<sup>183</sup> Mašek prosazoval zvýšení podílu bílkovin ve výživě. Viz MAŠEK, Josef: *Linie výzkumu správné výživy v Československu*. Výživa lidu 11, 1956, č. 1, s. 2.

<sup>184</sup> FRANC, s. 17. Více o osobnosti a životě Josefa Maška viz TOMEŠ, Josef: *Český biografický slovník XX. století*. II. díl (K–P). Paseka, Praha 1999, s. 352; JANÍČEK, Gustav: *K šedesátým narozeninám prof. MUDr. Josefa Maška, DrSc.* Výživa lidu 23, 1968, č. 2, s. 17–18; MÁLEK, Ivan: *Josef Mašek, DrSc., šedesátiletý*. Časopis českých lékařů 107, 1968, č. 10, s. 311–312.

<sup>185</sup> JANÍČEK, Gustav: Vývoj chemie potravin v Československu v letech 1945–1960. In: *Věda v Československu 1945–1960*, sv. II (Práce z přírodních věd, sv. 15), Ústav československých a světových dějin ČSAV, Praha 1982, s. 7.

<sup>186</sup> Český lékař a internista Jiří Scheiner působil v letech 1921–1940 na I. interní klinice LF UK a současně od roku 1929 provozoval soukromou praxi. V roce 1929 se stal docentem a v roce 1945 profesorem UK. Od roku 1945 současně zastával funkci přednosta interní kliniky LF UK v Plzni. V rámci své odborné praxe se zabýval především chorobami ledvin a později gastroenterologií. Patřil k předním postavám československého tělovýchovného lékařství a *Československé obce sokolské*.

společnost pro gastroenterologii a výživu včleněna do Československé společnosti Jana Evangelisty Purkyně (jako její gastroenterologická sekce). Hlavním posláním této společenské organizace byl rozvoj lékařské vědy a její uplatnění v praxi, dalším významným úkolem bylo zvyšování odborné ideové úrovně zdravotnických pracovníků.<sup>187</sup>

Tiskovým orgánem společnosti byl časopis *Československá gastroenterologie a výživa*, který vycházel od roku 1947 a který uveřejňoval články věnované problematice racionálního stravování a významně se tak podílel na formování veřejného diskurzu o výživě. Další zásadní platformou, kde odborníci na výživu z řad lékařů ve sledovaném období publikovali svoje články, byl *Časopis českých lékařů*, který od roku 1862 vydával Český spolek lékařů a později Československá společnost Jana Evangelisty Purkyně.

#### 4.3.4 Ústav pro výzkum výživy lidu

V roce 1951 zahájil činnost Ústav pro výzkum výživy lidu, který podle sovětského vzoru vybudoval a vedl Josef Mašek, a který se vedle lékařského výzkumu se věnoval i ekonomii a sociologii výživy.<sup>188</sup> V pozdějších letech bylo v rámci ústavu vybudováno klinické oddělení. Josef Mašek byl ve sledovaném období nejvýraznější postavou v oblasti vědy o výživě u nás a lze ho označit za formující osobnost českého poválečného bádání o výživě.<sup>189</sup> Kolem Maška se v Ústavu pro výzkum výživy lidu utvořila skupina vědců, která představuje v dobovém diskurzu o výživě hlavní proud.

Výsledky jejich bádání byly publikovány např. v časopisech *Výživa lidu*, *Český časopis lékařský* nebo *Československá gastroenterologie a výživa*. Odborné studie – zaměřené na rozmanité aspekty otázky výživy, hodnocení potravin a jejich kombinace, ale zabývající se rovněž lékařskými problémy, především výživou při různých chorobách a chirurgických zákrocích – pracovníků Ústavu pro výzkum výživy lidu v Praze byly rovněž publikovány v souborných sbornících ústavu pod názvem *Acta Institutionis nutrimenti humani Pragrae*.<sup>190</sup>

---

Více o životě tohoto lékaře viz TOMEŠ, Josef: *Český biografický slovník XX. století*. III. díl (Q – Ž). Paseka, Praha 1999, s. 107.

<sup>187</sup> Viz ustanovení z jednání NS ČSSR 1964–1968, Úkoly vědy a výzkumu v péči o zdraví lidu, [www.psp.cz/eknih/1964ns/tisky/t0052\\_03.htm](http://www.psp.cz/eknih/1964ns/tisky/t0052_03.htm) (dostupné online 1. 7. 2014).

<sup>188</sup> MAŠEK, Josef: *O našem výzkumu výživy*, s. 6.

<sup>189</sup> FRANČ, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 17.

<sup>190</sup> Viz *Soubor prací Ústavu pro výzkum výživy lidu v Praze (1950–1955)*. *Acta Institutionis nutrimenti humani Pragrae, Tomus I*. Ústav pro výzkum výživy lidu, Praha 1956; *Soubor prací Ústavu pro výzkum výživy lidu v Praze (1956–1957)*. *Acta Institutionis nutrimenti humani Pragrae, Tomus II*. Ústav pro výzkum výživy lidu, Praha 1958; *Soubor prací Ústavu pro výzkum výživy lidu v Praze (1958–1961)*. *Acta Institutionis nutrimenti humani Pragrae, Tomus III*. Ústav pro výzkum výživy lidu, Praha 1962.



**Příloha 15** – Budova Ústavu pro výzkum výživy lidu kolem roku 1958.



**Příloha 16** – Kolektiv pracovníků klinického oddělení Ústavu pro výzkum výživy lidu s ředitelem ústavu Josefem Maškem v roce 1958.

### 4.3.5 Institut pro racionalizaci výživy

Od roku 1962 se problematika racionálního stravování objevuje na půdě NS ČSSR, přičemž poslanci zpočátku řešili především otázku závodního a školního stravování.<sup>191</sup> V roce 1966 byl při Státní komisi techniky zřízen Výbor pro otázky racionální výživy obyvatelstva, který měl koordinovat plány na racionalizaci výživy.<sup>192</sup> V rámci výboru byl roku 1967 založen Institut pro racionalizaci výživy, který se na rozdíl od Ústavu pro výzkum výživy věnoval koordinační činnosti při praktickém uplatnění požadavků na racionalizaci výživy a přípravě odborných podkladů a příslušných vládních dokumentů. „Zároveň se očekávalo, že bude v nové soustavě ekonomického řízení „čelit negativnímu působení oborových a odvětvových zájmů na realizaci cílů správné výživy a na ekonomiku produkce potravin“.<sup>193</sup> Institut měl dále soustředit praktická doporučení vycházející z jinde prováděných výzkumů a na základě těchto poznatků koordinovat další výzkum.<sup>194</sup> Na konci sledovaného období se objevily snahy o vznik Československé společnosti pro výživu při ČSAV, přičemž mezi hlavní iniciátory této snahy patřil také Josef Mašek.<sup>195</sup>

### 4.3.6 Další odborné instituce k problematice výživy

Výzkumu o výživě se v Československu ve sledovaném období věnovaly desítky až stovky odborníků soustředěných do několika výzkumných institucí. Vedle Ústavu pro výzkum a výživu lidu také v rámci některých ústavů potravinářských a zemědělských a na některých ministerstvech, například na ministerstvu potravinářského průmyslu a výkupu, ministerstvu vnitřního obchodu a ministerstvu zdravotnictví, ale rovněž odborníci zabývající zdravotnickou osvětou, působící zejména v Ústředním ústavu zdravotnické osvěty (zde si zaslouží jmenovat alespoň, původní vzděláním sociolog, Čeněk Adamec (1916–1997)<sup>196</sup>. Diskuse o racionalizaci výživy se pochopitelně vedla i v ekonomických a obchodních sférách, na vysokých školách (zejména mezi vědci v oboru hygieny, jako byl například lékař Karel

---

<sup>191</sup> Viz ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: „Otázky výživy lidu“ ve zdravotním výboru NS. *Výživa lidu* 17, 1962, č. 7, s. 109–110; dokončení TUČAN, J.: „Otázky výživy lidu“ ve zdravotním výboru NS. *Výživa lidu* 17, 1962, č. 8, s. 125;

MOURALOVÁ, Věra: *Orgány Národního shromáždění k otázkám výživy lidu*. *Výživa lidu* 17, 1962, č. 9, s. 150–151.

<sup>192</sup> Kromě pracovníků ústředních orgánů patřili k jeho členům rovněž tehdejší přední českoslovenští odborníci na výživu – Josef Mašek, Gustav Janíček, Čeněk Adamec, Ivan Málek ad.

<sup>193</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 19.

<sup>194</sup> Viz např. NOVÁK, Miroslav: *Technické předpoklady zajištění racionální výživy*. *Výživa lidu* 22, 1967, č. 12, s. 189–190.

<sup>195</sup> Za iniciativou stála snaha o zřízení vhodného československého zástupce IUNS. Viz např. anonymní zpráva *Československá společnost pro výživu při ČSAV*, *Časopis lékařů českých* 109, 1970, s. 528.

<sup>196</sup> Významný představitel poválečné vědy o výživě v Československu publikoval řadu odborných a populárně naučných studií k problematice racionalizace stravování – např. ADAMEC, Čeněk: *Zdravotnická osvěta v otázkách výživy*. Ústřední ústav zdravotnické osvěty, Praha 1957; *Osnovy kursu správné výživy a účelného vaření*. VOÚ: Praha 1957; *Slabikář správné výživy*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1960 a 1962; *Kurs správné výživy a účelného vaření*. Osvětový ústav, Praha 1961 nebo *Veřejné mínění a otlyost*. Ústav zdravotnické výchovy, Praha 1969.

Halačka (1910–2002), autor řady studií o hygieně a sanitaci<sup>197</sup>), mezi zaměstnanci odborů, armádními vědci, pracovníky z potravinářských závodů nebo mezi badateli v oboru zemědělských věd. „Podle tvrzení pracovnice Ústředního výzkumného ústavu potravinářského průmyslu z roku 1960 se vytvářením vědeckých podkladů k zajišťování optimální výživy zabývalo přes 30 výzkumných pracovišť. Podle krátké zprávy v *Časopise lékařů českých pracovalo v oblasti samotné vědy o výživě v roce 1970 kolem 300 osob.*“<sup>198</sup>

V roce 1950 Československo vystoupilo z Organizace pro výživu a zemědělství OSN<sup>199</sup> a vrátilo se do ní teprve roku 1969 na konci sledovaného období. V rámci RVHP se problematikou výživy od roku 1963 zabývala stálá Komise RVHP pro potravinářský průmysl, která se zaměřila především na koordinaci v oblasti statistiky.<sup>200</sup>

#### 4.3.7 Další prameny a literatura k problematice výživy

Na počátku sledovaného období patřil mezi významné prameny k problematice výživy a její racionalizace také magazín *Naše domácnost*, původně tiskový orgán Ústředí českých hospodyň (později Studijního a zkušebního ústavu Československého svazu žen), který shromažďoval výzkumnice v oblasti výživy. Ideově tento okruh kolem časopisu *Naše domácnost* navazoval na meziválečné snahy o racionalizaci provozu domácnosti. Jeho příspěvatelkami byly výhradně ženy a obsahem článků byla problematika spíše technická, mnohem méně pak zdravotní. V roce 1952 byl magazín přetvořen do populárního ženského časopisu *Vlasta*. *Vlasta* podobně jako *Květy* a další oblíbené časopisy mnohdy vycházely ze statí zveřejněných v odborných časopisech, zejména ve *Výživě lidu*.

Mnohé autorky měly blízko k prostředí profesionálních kuchařů a některé dokonce psaly kuchařské knihy. V tomto prostředí se zrodila také nejvlivnější kuchařská kniha 50. let nazvaná *Vaříme zdravě, chutně a hospodárně*.<sup>201</sup> Tato velmi oblíbená kuchařka byla v letech

---

<sup>197</sup> Např. HALAČKA, Karel – ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Hygiena a sanitace při společném stravování: pro kursy hygienického minima a pro lidové hygieniky*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1953; od stejných autorů *Hygiena a sanitace při prodeji potravin: pro kursy hygienického minima a pro lidové hygieniky*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1953; *Hygiena a sanitace v potravinářské výrobě: pro kursy hygienického minima a pro lidové hygieniky*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1953.

<sup>198</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 20–21. Více viz HRUBÁ, Marie: *Patnáct let výzkumu ve výživě i v potravinářství*. *Výživa lidu* 15, 1960, č. 5, s. 68: „Nutnost zajistit dostatečnou výživu se stává prvořadým úkolem v období rekonstrukce – proto též vzniká komise výživy při ÚV KSČ... hned za tímto požadavkem nastupuje druhý... zajistit kvalitní výživu, pokud možno optimální, odpovídající skutečným výživovým potřebám obyvatelstva – to znamená výživu opřenou o vědecké poznatky...“ Autorka přehledně shrnuje poválečný vývoj vědy o výživě v Československu, včetně rozčlenění výzkumu do jednotlivých institucí a klíčových problémů tehdejší vědy.

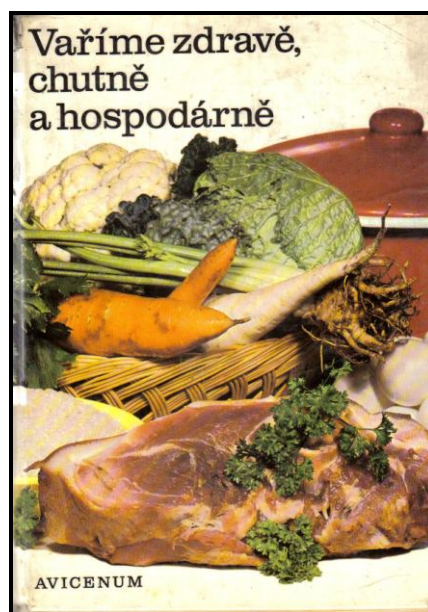
<sup>199</sup> Food and Agriculture Organization (FAO) je specializovaná agentura OSN založená v roce 1945, jejímž cílem je zajištění dostatku potravin a pití vody pro obyvatelstvo rozvojových zemí. Více viz [www.fao.org/home/en](http://www.fao.org/home/en) (dostupné online 1. 7. 2014).

<sup>200</sup> MAŇAS, František: *Výživa a spotřeba v číslech*. *Výživa lidu* 21, 1966, č. 1, stálá příloha, s. 2.

<sup>201</sup> KLIMENTOVÁ, Maryna a kol.: *Vaříme zdravě, chutně a hospodárně*. Práce, Praha 1952.



1952 až 1990 vydána celkem šestnáctkrát<sup>202</sup>, což dokazuje, jak velký zájem byl o tuto knihu na trhu a jak byla mezi veřejností rozšířena. Některé spolupracovnice časopisu *Naše domácnost* přispívaly i do časopisů *Vlasta*, v tehdejší době jednoho z nejrozšířenějších periodik u nás.



**Příloha 17** – Obálka časopisu *Naše domácnost* z roku 1948.

**Příloha 18** – Obálka knihy *Vaříme zdravě, chutně a hospodárně*.

Vedle periodického tisku patří mezi významné prameny i knižní produkce, a to jak odborná, zaměřená na propagaci zdravé výživy (od pracovníků výše zmíněných institucí a dále od odborníků z řad vysokoškolských pracovníků nebo výzkumníků z oblasti průmyslu, potravinářství a vývoje), tak i velmi populární, gastronomicky orientovaná literatura, která dokázala širším vrstvám zprostředkovat mnohé z názorů odborníků na výživu. Zájmy autorů kuchařských knih a jejich přístup se lišil od postojů odborníků, ale přesto byly v jejich knihách zdravotnické požadavky do značné míry respektovány. Kuchařky se lišily podle svého zaměření pro potřeby pracovníků ve veřejném stravování a pro inspiraci k domácímu vaření.

Dalšími prameny jsou materiály ilustrující dobové reálné poměry a dokumenty ukazující postoje mocenských špiček k problematice výživy obyvatelstva. Prameny archivní povahy, především materiály ústředních orgánů – např. komise ÚV KSČ pro otázky životní úrovně, ministerstvo potravinářského průmyslu (dříve ministerstvo výživy), Státní plánovací

<sup>202</sup> Po revoluci byla neméně úspěšná publikace vydána ještě třikrát (v roce 1995 vytisklo nakladatelství Brána 17. vydání, v letech 1999 a 2006 publikovalo nakladatelství Ikar 18. a 19. vydání této oblíbené kuchařky).

komise, Státní komise pro vědu a techniku, ministerstvo zdravotnictví, ministerstvo vnitřního obchodu a další instituce. Pro ilustraci dobových poměrů lze rovněž využít některé editované paměti, deníky a další materiály.

Sekundární literatury pro český kontext existuje relativně málo, nejzásadnějším pramenem je podle mého názoru studie *Řasy nebo knedlík? Postoje odborníků na výživu k inovacím a tradicím v české stravě v 50. a 60. letech 20. století* od Martina France. Autor působí v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR a je rovněž členem International Commission for Research into European Food History, mezinárodní komise na výzkum dějin evropského stravování. Mezi jeho odborné zájmy patří dějiny vědní politiky<sup>203</sup>, dějiny stravování a vědy o výživě, dějiny životního stylu a konzumu a dějiny volného času. Zaměřuje se na období 18.–20. století v českých zemích. Pro tuto a následující kapitoleu právě Francova studie představovala zásadní zdroj, který mi pomohl zorientovat se v problematice výživy ve sledovaném období v Československu a zaměřit se, respektive vybrat, zásadní primární prameny k danému tématu. Kromě této studie lze rovněž ke studiu tématu využít dílčí zahraniční hospodářsko-politické studie zabývající se sledovaným obdobím, případně díla srovnávající situaci ve výživě v jednotlivých zemích.<sup>204</sup>

#### 4.4 Politický a ekonomický kontext změn ve výživě

Myšlenku, že vše probíhalo podle nějakého plánu domluveného v centrálních mocenských orgánech, náš přední odborník na problematiku výživy ve sledovaném období, Martin Franc, ve své studii odmítá jako jednu z variant nesmyslné spiklenecké teorie dějin. Naopak tvrdí, že „*především v ekonomické oblasti ústřední moc často jen s obtížemi zvládala reakci na vzniklé problémy*“ a při pokusu prakticky aplikovat teoretické teze selhávala. „*V případě výživy podobně jako v jiných oblastech ani neexistovala nějaká jasně formulovaná představa panující moci o žádoucím vývoji a konkrétní podoba politiky v příslušné oblasti se vytvářela částečně i pod vlivem aktivistů, kteří formovali veřejný diskurz.*“<sup>205</sup>

Charakter změn ve výživě ve sledovaném období mimo jiné poznamenaly potíže se zásobováním, potíže ve veřejném stravování, potíže s distribucí, jakostí a problematický vztah výzkumu a výroby.<sup>206</sup> Problémy byly spojeny především se zemědělskou produkcí, která

---

<sup>203</sup> Nejen k problematice vědní výživy např. FRANC, Martin: *Ivan Málek a vědní politika 1952–1989 aneb Jediný opravdový komunista?* Masarykův ústav, Archiv AV ČR: Praha 2010.

<sup>204</sup> Např. studie: MAY, Jacques M.: *The Ecology of Malnutrition in Central and Southeastern Europe. Austria, Hungary, Rumania, Bulgaria, Czechoslovakia* (Studies in Medical Geography, Vol. 6). Hafner, New York – London 1966.

<sup>205</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 12.

<sup>206</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 162.

zůstávala v podstatě na předválečné, tedy nevyhovující úrovni.<sup>207</sup> Špatná situace panovala především v rostlinné produkci, konkrétně v domácí produkci a sklizni ovoce a zeleniny (například majoránka, česnek, čočka nebo fazole byly častým nedostatkovým zbožím). Situace byla zhoršena některými domácími problémy jako např. skutečností, že ovoce zůstávalo často neočesáno kvůli špatné organizaci práce, dále mimořádná ztrátovost zemědělské produkce i dalšího zpracování a distribuce, v případě nadúrody byl problémem rovněž nedostatek skladovacích prostor pro konzervařenské produkty, apod. Komplikovaná situace byla také na trhu nealkoholických nápojů, vyráběných z ovoce nebo zeleniny. Přičemž „... pití ovocných šťáv se velmi rozšířilo po druhé světové válce v západoevropských zemích i v Americe. Byla to jednak přirozená reakce rozumné části obyvatelstva na nadměrné holdování alkoholu, které s sebou vždy přináší válečné ovzduší nejistoty a v USA i období prohibice, které nutně vyvolávalo potřebu nealkoholických nápojů...“<sup>208</sup>

Problémy se zásobováním se objevovaly i v případě dalších významných potravinářských výrobků, pro ilustraci například zoufalý stav zásobování masem na přelomu 50. a 60. let. Víceméně uspokojující dodávky základních potravin se podařilo zajistit až v průběhu 60. let.<sup>209</sup> Změna orientace zemědělství z rostlinné na živočišnou výrobu spolu s vysokými výrobními náklady živočišných produktů však dále komplikovaly možnost dosažení struktury výživy podle představ odborníků.<sup>210</sup> „*Trapně pak působila v některých letech skutečnost, že se propagace např. ovoce a zeleniny odehrávala za situace, kdy byl na trhu kritický nedostatek těchto komodit.*“<sup>211</sup> Další komplikací byla obrovská závislost na dovozu, zejména rostlinných produktů, přičemž největší procento tvořilo obilí (dováželo se převážně ze SSSR, později z Kanady), dále maso a masné výrobky (dovoz zejména ze SSSR, Maďarska a Číny)<sup>212</sup>, ryby a rybí výrobky. Problém představoval rovněž sezónní nedostatek vitamínu C, na který odborníci na výživu opakovaně upozorňovali v 60. letech a vyzývali ke

---

<sup>207</sup> Více k situaci v zemědělství ve sledovaném období např. KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy 1968*, s. 181–189; nebo MAŠEK, Josef a kol.: *Člověk, společnost a výživa*, s. 302–303: „*Zemědělský výrobní proces vytváří hodnotu zemědělských výrobků, která je za platnosti zákona hodnoty ve zbožovém hospodářství podstatnou součástí ceny potravin... Zvyšování produktivity práce v zemědělské výrobě musí vést ke snížení hodnoty potravin. Nedostatečný rozvoj zemědělské výroby u nás však toto uplatnění zákona hodnoty deformuje, neboť vzniká rozpor mezi nabídkou zemědělských výrobků a poptávkou po nich. Proto se nemůže projevit kladný vliv vzestupu produktivity práce v zemědělství, který u nás v poválečném období nastal.*“

<sup>208</sup> MAŠEK, Josef: *Pijeme dosti ovocných šťáv?* *Výživa lidu* 22, 1967, č. 3, s. 41.

<sup>209</sup> BRDEK, Miroslav – ZÁPOTOCKÝ, Václav: *Problémy výživy v ČSSR*. *Průmysl potravin* 20, 1969, s. 9, 257–260.

<sup>210</sup> MELKES, Vladimír: *K problémům struktury naší výživy*. *Výživa lidu* 21, 1966, č. 7, s. 106; SOLNAŘOVÁ, Božena – HRUBÝ, Jiří: *Výživa jako ekonomický problém*, s. 249–256; HRUBÝ, Jiří: *Význam naší zemědělské výroby pro výživu obyvatelstva*. *Výživa lidu* 19, 1964, č. 7, s. 97–100.

<sup>211</sup> FRANČ, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 164. Viz VANČUROVÁ, Ludmila: *Letošní akce „Výživa a zdraví“*. *Výživa lidu* 12, 1957, č. 9, s. 122.

<sup>212</sup> O zahraničním obchodu v rámci RVHP viz HOLEČEK, Jaroslav: *Potraviny v zahraničním obchodě členských zemí RVHP*. *Výživa lidu* 20, 1965, č. 11, s. 175–176.

zvýšení dovozu citrusových plodů.<sup>213</sup> Stav potravinářského průmyslu rovněž silně poznamenala skutečnost, že v 50. letech byly investice do tohoto odvětví zcela minimální z důvodů preference těžkého průmyslu, a v 60. letech zas výstavbu nových moderních závodů brzdila hospodářská krize.

Prosazení změn ve výživě komplikovala i situace ve veřejném stravování. Zejména restaurace byly vyhledávány zejména pro masité pokrmy. Nabídka pokrmů z ovoce a zeleniny byla spíše okrajová a vzhledem k použité technologii úpravy obvykle u spotřebitelů ani odborníků nezbuzovala nadšení. O závodním stravování, sezónní nadúrodě salátu a jeho využití při sestavování jídelníčku ve veřejném stravování v roce 1950 ve svém článku poměrně vtipně referovala např. Hana Housková: „*Když už někdy (ke karbanátkům plovoucím v záhadné omáčce) ten salát byl, byly to takové žalostné smutné lupínky, že jich bylo člověku líto pozřít, tak se tam, chudinky, žmoulily v koutečku.*“ Nechybí ani výzva závodním kuchařům: „... soudruzi kuchaři a kuchařky, nevyvařte nám tu zeleninu až je z ní zahnědlá hmota bez chuti i vůně a hlavně bez hodnot... nechtějte, aby nám třeba ta vaše mrkev stále připomínala pankrácké hliněné hnědé kastrolky z doby okupačních vězení se stejně hnědou a častou páchnoucí mrkvovou kejdou... snad si všichni zasloužíme, abychom pět let po válce jedli dobrou mrkev, dobrou zeleninu, dobře upravenou, aby byla nejen chutná, ale aby v ní byly aspoň trochu zachovány ty látky, kterých se nám všem hodně nedostává a které všichni tolik potřebujeme...“.<sup>214</sup>

Problémy v oblasti stravování prohlubovalo rovněž direktivní stanovování cen pokrmů v pohostinství, které se během roku neměnily – v sezóně tak byly ovocné nebo zeleninové pokrmy neúměrně drahé, mimo sezónu obvykle nebyly dostupné vůbec. Tento problém odstranilo až opatření z roku 1965, podle kterého měl kalkulační přírážku stanovovat přímo příslušný podnik, přičemž dosavadní kalkulační přírážka byla považována za horní limit. Ve stejném roce došlo v rámci nových zásad plánování a řízení národního hospodářství k úpravám ve výrobě a obchodě se zeleninou k určitému uvolnění trhu a k podpoře prodeje v čerstvém stavu před dodávkami pro průmyslové zpracování.<sup>215</sup> Částečně byl uvolněn rovněž cenový systém v distribuční síti i ve veřejném stravování.<sup>216</sup>

---

<sup>213</sup> HRUBÝ, Jiří: *Otázky spotřeby vitamínu C v doporučených dávkách potravin*. Výživa lidu 23, 1968, č. 2, s. 28–29; MAŠEK, Josef: *Ovoce na jaře*. Výživa lidu 22, 1967, č. 5, s. 69.

<sup>214</sup> HOUSKOVÁ, Hana: *Zelenina v závodním stravování*, Výživa lidu 5, 1950, č. 6, s. 128.

<sup>215</sup> K dobové problematice ovoce a zeleniny ve veřejném stravování – např. potíže se zásobováním, technologické problémy, problematika konzervativních spotřebitelů a neflexibilního pohostinství ad. – více např. viz KLIMENTOVA, Maryna: *Výživa lidu 20, 1965, příloha Výživa v rodině 9, 1965, č. 8, s. 30–31*; HUBATKOVÁ, D.: *A ještě jednou k racionalizaci výživy obyvatelstva*. Výživa lidu 20, 1965, č. 6, s. 85.

<sup>216</sup> ŠTAMPACH, Svatopluk: *Rovnoměrnější a jakostnější dodávky zeleniny*. Výživa lidu 22, 1967, č. 4, s. 58; NOVÁK, Bohumil: *Nové zásady výroby a prodeje zeleniny a ovoce*. Výživa lidu 20, 1965, č. 5, s. 66–67.

Potíže panovaly také ve stavu prodeje potravin, problematické bylo zavádění nových technologií do potravinářství, doloženy jsou ale i značné hygienické závady. Problémy s jakostí potravinářských výrobků na trhu přetrvávaly po celé sledované období, a byť v 60. letech došlo k jistým zlepšením, kvalita výrobků, jejich obalová úroveň i struktura prodeje výrobků nedosahovaly odpovídající úrovně.<sup>217</sup> Ústav kontroly a vývoje jakosti potravin, zodpovědný za kontrolu potravinářských výrobků, opakovaně shledal stav neodpovídající stanoveným normám u těchto výrobků – konzervovaných vajec, ovocných pomazánek, cukru, masných výrobků, masových konzerv, mlékárenských výrobků, piva, nealkoholických nápojů a sterilované a nakládané zeleniny. Naopak u mouky, tuků, pokrmových olejů a hroznového vína odpovídala naprostá většina výrobků normám. Situaci v jakosti potravinářských produktů zhoršila tzv. úsporná opatření z roku 1963, která schvalovala dlouhodobou výjimku z norem například pro některé cukrovinky, uzeniny, margarín, pivo nebo zpracovaná vejce. Některé z těchto výjimek byly platné až do roku 1968.<sup>218</sup> Problematika jakosti a hygienické nezávadnosti potravin – „*nástroj výživy obyvatelstva ve smyslu racionalizace výživy*“<sup>219</sup> – byla po celé sledované období velice aktuálním tématem, kterému se věnovala řada odborníků na výživu.

Komplikací pro prosazení představ odborníků v oblasti výživy u širších společenských vrstev byla i skutečnost, že ve srovnání s nejvyspělejšími zeměmi představoval nákup potravin pro obyvatelstvo poměrně značnou ekonomickou zátěž, respektive podíl výdajů na výživu dosahoval v rodinném rozpočtu značné výše – „*vysoký podíl nákladů na potraviny vedl k tomu, že většina domácností považovala racionální výživu, která byla spíše nadprůměrně drahá, za přepych... občané považovali za vysoké zejména ceny masa, jižního ovoce a másla, naopak částky požadované za zeleninu, mléko nebo mouku a moučné výrobky se většinou lidí zdály být „přiměřené“*“.<sup>220</sup> Svoji nezanedbatelnou roli hrály i kulturní diference ve stravě jednotlivých společenských vrstev, které ne vždy souvisely s rozdílným výdajem energie.<sup>221</sup> Ani provedené cenové úpravy, od nichž si odborníci slibovali zlepšení poměrů ve výživě, však nepřinesly výrazné zlepšení dostupnosti preferovaných produktů. Tyto úpravy se naopak obvykle s představami odborníků velmi rozcházely – výrazné zlevnění proběhlo například u sádla, margarínu, cukru, marmelády, pečiva a mouky; naopak

---

<sup>217</sup> REŽ, Jindřich: Jakost a výživa. *Výživa lidu* 23, 1968, č. 8, s. 133–134.

<sup>218</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 168. Více o problematice jakosti potravin např. PODEHRADSKÝ, Vratislav: *Vývoj jakosti potravinářských výrobků v ČSSR*. *Průmysl potravin* 20, 1969, č. 5, s. 131–135.

<sup>219</sup> MAŠEK, Josef: *Člověk, společnost a výživa*, s. 250.

<sup>220</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 169. Dále viz MELKES, Vladimír: *K problémům struktury naší výživy*, s. 106;

BÁRTA, Vladimír: *Příjmy mladých domácností a výživa*. *Výživa lidu* 21, 1966, č. 10, s. 155.

<sup>221</sup> BEDRNA, Jaromír – FRANĚK, Milan: *Co se skrývá za průměrem*. *Výživa lidu* 23, 1968, č. 10, s. 171–173.

v krizových letech 1962–1963 stouply ceny některých základních potravin, luštěnin, masa, drůbeže nebo brambor.<sup>222</sup>

#### 4.5 Společenský kontext změn ve výživě a vznik konzumní společnosti

Zboží dlouhodobé spotřeby – průmyslové zboží jako osobní automobil nebo motocykl, moderní bydlení, rekreační zařízení, technické přístroje, elektrospotřebiče a další, které ztělesňovalo nový životní styl, bylo v Československu cenově velmi nákladné a současně byl jeho nedostatek častým jevem zejména v pozdějším období. Tento nedostatek si občané, jejichž příjmy postupně rostly, mohli kompenzovat v oblasti konzumace pokrmů a nápojů, což především v 70. letech vedlo k zesílení negativních jevů konzumní společnosti v oblasti výživy. Spojitost změn ve výživě obyvatelstva se vznikem konzumní společnosti reflektovali i doboví odborníci na výživu: „*Pohlédneme-li na změny naší výživy očima spotřební ekonomiky, shledáme typický obraz výživy v podmínkách pokračujícího technicko-ekonomického vývoje, který je do jisté míry podkladem růstu životní úrovně. Charakteristickou známkou je vzestup spotřeby masa, vajec a tuku, růst spotřeby cukru a sladkostí, spotřeby ovoce a zeleniny, jemného pečiva a ústup, nebo aspoň stagnace spotřeby mléka... Řada významných pracovníků ve výživě poukazuje na neblahé následky spěchu a shonu moderního života, na přípravu pokrmů a i na jídlo je málo času, strava se stává jednotvárná, stereotypní, roste obliba koncentrovaných pokrmů intenzivní, aromatisované chuti, obyčejně nutričně chudých nebo alespoň jednostranných.*“<sup>223</sup> Situaci ve výživě a potravinářské výrobě byla charakterizována jako jeden z klíčových úkolů socialistické vědy a byl vysloven požadavek aplikace výzkumu vědeckého – zdravotnického, technického, ekonomického a výrobního – do problematiky výživy obyvatelstva. Problémům spojeným s rozvojem konzumní společnosti čelili českoslovenští odborníci na výživu důrazem na racionální a vyváženou stravu. Jedna z propagačních kampaní využívala heslo „*Strídmě z bohatého stolu*“.

Obrat od lidových tradic stravování lze u nás sledovat již od druhé poloviny 50. let a v 60. letech, avšak zlepšená hospodářská situace na druhou stranu dovolovala i obnovu některých blahobytných rysů tradiční stravy.<sup>224</sup> Tím vznikly četné problémy pro odborníky na výživu, kteří se snažili růst výroby a spotřeby některých potravinářských produktů co nejvíce

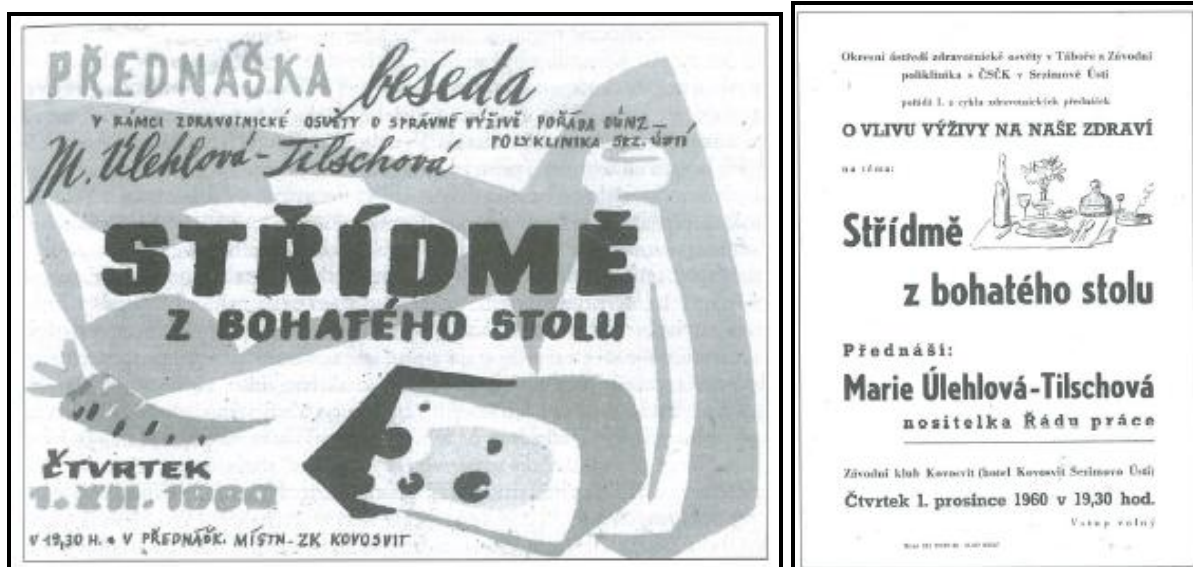
---

<sup>222</sup> K problematice vývoje cen základních potravin a o cenové nevýhodnosti některých preferovaných potravin živočišného původu např. HRUBÝ, Jiří: *K otázce cen potravin*, s. 195–197; HROMÁDKO, Josef: *Užitečné hodnoty potravin a vývoj jejich maloobchodních cen.*, s. 28–29.

<sup>223</sup> SOLNÁŘOVÁ, Božena: *Vývoj výživy za posledních patnáct let*. Výživa lidu 15, 1960, č. 5, s. 72.

<sup>224</sup> V poválečné době omezených důsledkem lístkového hospodářství.

zpomalit. Problém představovala také rostoucí spotřeba tuků a rostoucí nepřímá spotřeba cukru v některých druzích pečiva, cukroví nebo cukrovinek<sup>225</sup>. Naopak klesala konzumace potravin obecně považovaných za výživu chudých, například luštěnin, brambor, chleba a syrového mléka.



**Příloha 19** – Upoutávky na přednášky Marie Úlehlové-Tilschové propagující zásady racionálního stravování. Heslem kampaně byl slogan „Střídmě z bohatého stolu“.

Rozvinuly se stravovací návyky typické pro konzumní společnost, jejímž původním rysem byl vzestup zájmu o chuťově atraktivní jídlo (rychle připravovaná opékaná nebo smažená masa, tzv. minutky)<sup>226</sup> a také plýtvání potravinami. V této souvislosti je třeba chápat i rostoucí volání po střídmosti, které se spolu s požadavkem pestrosti stalo jedním z hesel propagace racionální výživy.<sup>227</sup> Současné s tímto vývojem a se zrychlováním životního stylu docházelo k růstu využití výrobků potravinářského průmyslu, ke změnám ve vybavení domácností (rostoucí využití domácích elektrospotřebičů – např. ledničky, mixérů a dalšího kuchyňského vybavení), k proměnám distribuce a k dalším změnám, jejichž kořeny lze najít již v 50. letech. V roce 1955 byl v Československu zaveden samoobslužný prodej, od něhož si ekonomové, průmyslníci a odborníci na výživu slibovali další možnost ovlivňování stravovacích nároků obyvatelstva.<sup>228</sup> „Samoobsluha v pohostinství je beze sporu progresivní

<sup>225</sup> Více k problematice viz HRUBÁ, Marie: *Cukr a jeho spotřeba*. *Výživa lidu* 21, 1966, č. 4, s. 53–54.

<sup>226</sup> O preferencích ve spotřebě potravin u obyvatelstva převažoval atraktivnost, resp. lákavost a chutnost připraveného pokrmu před racionálním zhodnocením jeho nutričních faktorů. O problematice atraktivnosti zeleninových pokrmů více viz ÚLEHLOVÁ-TILŠCHOVÁ, Marie: *Více zeleniny! Ale jak?* *Výživa lidu* 22, 1967, č. 4, s. 54–55.

<sup>227</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 172.

ARON, Jiří: *Samoobsluha přichází do našeho obchodu*. *Výživa lidu* 10, 1955, č. 10, s. 147; od téhož autora *Nakupujeme v samoobsluze*. *Výživa lidu* 12, 1957, příloha *Výživa v rodině* 1, 1957, č. 3, s. 9.

formou řešení prodejen ve společném stravování, která se rychle uplatnila v SSSR a ve vyspělých kapitalistických státech. Pro zavádění samoobsluhy mluví mnoho hledisek ekonomických, jako zvýšení vlastní výroby, lepší využití kapacity závodů, snížení osobních nákladů, zvýšení produktivity práce, zrychlení obsluhy, lepší výběr, hygieničtější prodej, lepší služby hostům atd. <sup>229</sup>

#### 4.6 Limity odborného diskurzu o výživě

Situaci v odborném diskurzu o výživě v 50. a 60. letech poznamenal konflikt mezi požadavkem zvýšení spotřeby živočišných bílkovin proti snaze omezit příjem tuků v potravě.<sup>230</sup> Jelikož panoval v období války zoufalý nedostatek potravin obsahujících tuky, v mírových poválečných časech po nich vznikla mimořádně velká poptávka a jejich příjem v potravě byl značně vysoký. V tehdejší Československu se nepodařilo tento rozpor žádoucím způsobem vyřešit, problematika konzumace velkého množství masa a tuků byla dokonce do značné míry zanedbávána. Až v samém závěru sledovaného období byla propagace masitých výrobků poněkud utlumena ve prospěch mléka, mléčných výrobků, ryb, ovoce a zeleniny; a rostl počet studií upozorňujících na neúměrně vysokou spotřebu živočišných tuků, všeobecně považovanou za základní znak dobré životní úrovně.<sup>231</sup> Také v našich podmínkách byla spotřeba živočišných bílkovin přetrvávajícím diferencujícím sociálním rysem a „Mnozí čeští odborníci pak míru spotřeby živočišných proteinů brali jako určující a někdy téměř jediné kritérium pro fyziologickou hodnotu stravy a zároveň podle něj i mocenské špičky poměřovaly životní úroveň.“<sup>232</sup>

Další kampaň, které se ve sledovaném období věnovali odborníci na výživu, byla zaměřena na šíření racionálních pravidel stravování a potírání různých lidových pověr a mýtů spojených s výživou. Nezaručených pověstí a fám v oblasti stravování přežívalo u veřejnosti velké množství. Zmínit bych chtěla např. přesvědčení části obyvatelstva o tom, že rajčata

---

<sup>229</sup> ŠÁRKA, Josef: *Význam samoobsluhy v pohostinství z hlediska správné výživy*. *Výživa lidu* 15, 1960, č. 4, s. 57.

<sup>230</sup> K souvislosti spotřeby tuků a živočišných bílkovin např. HEJDA, Stanislav: *Spotřeba potravin z hlediska zdravotního uvědomění obyvatelstva*. *Výživa lidu* 21, 1966, č. 5, s. 72. Případně ZÁPOTOCKÝ, Václav: *Skladba výživy v krajích*. *Výživa lidu* 19, 1964, č. 8, s. 113.

<sup>231</sup> Problematika rostoucího podílu tuků v potravě – tedy másla, masa, mléčných výrobků, čokoládových produktů atd. – v souvislosti s růstem životní úrovně se kromě Československa dotýkala řady dalších zemí. Srovnání se situací ve Velké Británii např. SOLNAŘOVÁ, Božena – HRUBÝ, Jirí: *Výživa jako ekonomický problém.*, s. 175. Otázku již na počátku 50. let politicky zideologizoval již zmíněný Jaroslav Šíma, viz ŠÍMA, Jaroslav: *Spotřební zvyky ve výživě z hlediska sociálně ekonomického*, s. 74: „Převaha spotřeby potravin bohatých na bílkoviny v buržoasních třídách je ještě větší než převaha kalorické hodnoty výživy těchto tříd. Tato převaha sice částečně odpovídá rozdílům, které vyplývají z práce (těžká práce vykořisťovaných tříd a národů potřebuje více látek sytících), ale skutečně třídní rozdělení spotřeby bylo mnohem hlubší než fyziologická potřeba. Ve výživě se za kapitalismu zrcadlí hluboce rozpor mezi kapitálem a prací a mezi imperialisty a vykořisťovanými národy.“

<sup>232</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 177.



přispívají k rozvoji rakoviny<sup>233</sup>, že cukr prospívá kostem a zubům<sup>234</sup> nebo naopak, že zelenina je nezdravá a brambory nejsou plnohodnotná potravina<sup>235</sup>. Kromě nepodložených pověr podřývali snahu odborníků o racionalizaci stravy rovněž různí výživoví extrémisté (přísní vegetariáni nebo Bircher-Bennerovo učení zdůrazňující význam syrové stravy a další proudy).<sup>236</sup> Velice výrazným oponentem zjednodušujících výživových teorií byl Josef Mašek, který, jak již bylo dříve zmíněno, upozorňoval na význam správné kombinace tří typů potravin – potravin živících, sytících a ochranných – a pestrosti stravy.

„Vzhledem k velmi polovičatému výsledku propagace racionální výživy můžeme konstatovat, že se odborníkům na výživu přes poměrně značné propagační úsilí nepodařilo celkově proměnit tradiční českou stravu v požadovaném směru. Většina změn pouze odpovídala postupnému zvyšování životní úrovně a nastupující konzumní společnosti.“<sup>237</sup> Mnoho změn ve stravování (mezi hlavní tendence patří pokles spotřeby tmavého chleba, vzestup konzumace drůbeže a masa obecně a problémy se spotřebou mléka), ke kterým u nás došlo ve sledovaném období, odpovídalo obdobnému vývoji v kapitalistických zemích, které prodělaly podobnou zkušenost s nástupem konzumní společnosti. Z prvotního optimismu odborníky na výživu, kteří věřili v zásadní pozitivní změnu výživy obyvatelstva v novém společenském zřízení, brzy vyléčil vznik konzumní společnosti v Československu, který jasně ukázal, že ani v éře socialismu nejsou lidé ochotni řídit se radami odborníků a omezovat a kontrolovat se ve výživě.<sup>238</sup> Důvodem nepřijetí kampaně za racionalizaci výživy v míře takové, jakou si představovali odborníci na výživu, mohla být nedůvěra obyvatelstva k výživářské propagaci a k motivaci odborných pracovníků. Byť se vědci obvykle snažili sloučit jak zdravotní zájmy obyvatelstva, tak potřeby vládnoucí moci a hospodářské zájmy, ne vždy byli v tomto úsilí úspěšní.<sup>239</sup>

Ve sledovaném období můžeme pozorovat dvě hlavní koncepce směru racionalizace výživy – tradicionalistickou variantu, kterou reprezentovala Marie Úlehlová-Tilschová, která operovala s pojmem lidová kuchyně a slovanská gastronomie; a scientistický koncept

<sup>233</sup> ADAMEC, Čeněk: *Jak vzniká pověra v otázkách výživy*. Výživa lidu 18, 1963, č. 9, s. 131–132.

<sup>234</sup> ADAMEC, Čeněk: *Dobré a zlé v naší kuchyni*. Výživa lidu 12, 1957, č. 7–8, s. 105.

<sup>235</sup> ADAMEC, Čeněk: *Některé lidové názory o výživě a zdravotnická osvěta*. Výživa lidu 10, 1955, č. 12, s. 177–178.

<sup>236</sup> MAŠEK, Josef: *Člověk, společnost a výživa*, s. 177.

<sup>237</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 180.

<sup>238</sup> MAŠEK, Josef: *Člověk, společnost a výživa*, s. 382. Rovněž ADAMEC, Čeněk: *Veřejné mínění a otylost: vědomí vysokého příjmu stravy*. Výživa lidu 23, 1968, č. 10, s. 174. Ze závěru XVII. sjezdu SRV v roce 1967 (viz Závěrečné usnesení XVII. celostátního sjezdu SRV, konaného 11., 12. a 13. října v Brně. Výživa lidu 22, 1967, č. 11, s. 180) vyplynulo, že: „tempo racionalizace výživy, pro kterou nebyly dosud vytvořeny potřebné technické ani ekonomické podmínky, neodpovídá ani vědeckým poznatkům, ani změnám ve způsobu života našeho obyvatelstva“.

<sup>239</sup> Úspěšným příkladem těchto snah byla osvětová akce *Výživa a zdraví* z roku 1962, která výrazně reflektovala aktuální stav hospodářství. Odborníci na výživu byli např. osloveni s žádostí o vytvoření propagační akce zlepšující prodej zboží z přebytků zemědělské produkce nebo nárazových dovozů, viz VELTRUBOVÁ, M.: *Pro úspěšnou spolupráci*. Výživa lidu 18, 1963, č. 9, s. 129–130; LUKAVEC, Aleš: *Usměrnování spotřeby prostřednictvím závodů veřejného stravování*. Výživa lidu 12, 1957, č. 12, s. 181–182; BALÁK, Jaroslav: *O propagaci potravin*. Výživa lidu 19, 1964, č. 3, s. 36–37.

reprezentovaný Josefem Maškem, který byl více orientován na budoucnost a na využití vědecko-technického pokroku v oblasti výživy. Postupně se prosadil koncept Maška a mladší generace odborníků na výživu. Oba proudy se nicméně navzájem prolínaly, o čemž svědčí i spolupráce obou hlavních protagonistů v rámci SRV. „*Padesátá a šedesátá léta jsou dobou velkých změn v charakteru spotřeby obyvatelstva a dobou, kdy se ve velkém prosazuje konzumní styl života, byť ve specificky deformované podobě.*“<sup>240</sup> Proměna atmosféry ve společnosti ovlivnila i charakter výživy obyvatelstva a přinesla do odborného diskurzu nové akcenty a postoje. Některé tendence jsou však charakteristické pro celé sledované období – například jednoznačná preference bílkovin, především živočišných, a kritika vysoké konzumace sacharidů, zejména v podobě rafinovaných potravin (cukru a bílého pečiva), a rovněž sílící kritika vysoké spotřeby tuků, zejména živočišných; dále můžeme sledovat volání odborníků po střídmosti a současně snahu o maximalizaci pestrosti v jídelníčku, propagaci některých základních potravin, jejichž spotřeba při růstu životní úrovně klesala (například mléka, chleba, brambor, luštěnin a zeleniny), rostoucí potíže s nadvýživou a požadavek na snížení celkového energetického příjmu. Od rozvíjející se poválečné vědy a techniky si odborníci slibovali kvalitnější využití stávajících potravin, ale i zcela nové výhodné zdroje živin. Jak již bylo zmíněno, většina výzkumů bohužel ve sledovaném období nenašla praktické uplatnění. Vážnou překážkou v prosazování představ odborníků na výživu v praxi byly jednoznačně ekonomické problémy, kterým čelilo tehdejší Československo, zejména na počátku 60. let.

Význam diskurzu o racionální výživě nelze ve sledovaném období přeceňovat<sup>241</sup>. Přes některé dílčí úspěchy, kterým do určité míry napomáhaly i neterénové aspekty života společnosti, se odborníkům v oblasti výživy nepodařilo změnit stávající, a z mnoha ohledů nevyhovující, stav. „*Podpora názorů odborníků na výživu ze strany mocenských špiček nebyla po sledované období nijak výrazná... žádný rozhodující politický činitel se diskurzu o správné výživě v daném období aktivně neúčastnil...*“<sup>242</sup> Do debat o racionalizaci výživy se zapojovaly pouze osobnosti s omezeným politickým vlivem, například místopředsedkyně Národního shromáždění Anežka Hodinová-Spurná (1895–1963)<sup>243</sup> nebo akademik Ivan Málek (1909–

---

<sup>240</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 222.

<sup>241</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 223: „*Jeho vliv se mohl účinně uplatňovat pouze ve spojení s ekonomickými faktory, což vedlo zastávce racionalizace výživy k prosazování oprávněnosti cenové manipulace v oblasti potravin.*“

<sup>242</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 223.

<sup>243</sup> Česká komunistická politička a pracovnice ženského mírového hnutí Anežka Hodinová-Spurná se stala členkou KSČ v roce 1921. V letech 1929–1938 byla poslankyní Národního shromáždění. V roce 1939 emigrovala do Velké Británie, kde patřila k předním vůdcům československé komunistické emigrace. Od roku 1941 byla členkou Státní rady československé. Po roce 1945 se stala členkou ÚV KSČ a v této funkci setrvala až do roku 1958. V letech 1945–1960 byla poslankyní a místopředsedkyní NS. Od roku 1952 byla rovněž předsedkyní Výboru československých žen. Více viz TOMEŠ, Josef: *Český biografický slovník XX. století*. I. díl (A–J). Paseka, Praha 1999, s. 473.

1994)<sup>244</sup>, téma bylo několikrát diskutováno i na půdě parlamentu a vlády, nicméně tato problematika zůstala na okraji zájmu politických orgánů a v rozhodujících sporech se vláda obvykle postavila za zájmy a představy ekonomů a hospodářů.

Jako jednu z nemnoha výjimek účinné podpory vládnoucí moci lze uvést mohutnou kampaň propagující mléko a mléčné výrobky<sup>245</sup>, která vedla ke zvratu v negativní tendenci ve spotřebě těchto potravin. Je však nezbytné zmínit, že v tomto případě vládnoucí moc podpořila kampaň, která nebyla v rozporu se zájmy hospodářských činitelů (na rozdíl od kampaně propagující například snížení cen citrusových plodů<sup>246</sup> nebo kampaně za snížení spotřeby cukru).

Zůstává otázkou, zda „*Většina postulátů odborníků na správnou výživu byla spíše účelově využívána, než aby docházelo k jejich skutečnému akceptování.*“<sup>247</sup>, což mě vede k myšlence, že v Československu v 50. a 60. letech nesloužil odborný diskurz o výživě podobným záměrům jako v SSSR. Zatímco Nikita S. Chruščov a vládnoucí politická místa v SSSR využívali obecně snahu o dosažení vyššího životního standardu jako prostředku k legitimizaci moci a k ospravedlnění socialistického zřízení, v československém kontextu paralelu nenacházím. Domnívám se prozatím, že odborný diskurz o výživě v Československu sloužil vládnoucím složkám spíše jako prostředek manipulace, ať již v ekonomické nebo privátní sféře. V ekonomické oblasti umožňoval manipulovat s trhem a s cenami na trhu i se samotnou produkcí a distribucí potravin, v soukromé sféře umožňoval mocenským špičkám nejen oslovit širokou veřejnost, ale i ovlivňovat a pozměňovat její chování a životní návyky. Zde se pak do určité míry setkáváme s problematikou limitů možnosti manipulace s životními návyky druhých osob a s otázkou oprávněnosti takovéto manipulace.

---

<sup>244</sup> Český mikrobiolog a lékař Ivan Málek po promoci v roce 1932 působil v letech 1934–1948 jako asistent bakteriologického ústavu, kde se v roce 1946 rovněž habilitoval. V letech 1948–1951 působil jako profesor na LF UK v Hradci Králové, mezi lety 1951 a 1952 byl ředitelem Ústředního ústavu biologického v Praze. Od roku 1952 byl členem ČSAV a v letech 1960–1965 zastával funkci jejího místopředsedy. Byl zakladatelem a mezi lety 1952–1961 také ředitelem Biologického ústavu ČSAV v Praze. V letech 1962–1970 byl ředitelem Mikrobiologického ústavu ČSAV. V období 1965–1969 byl předsedou Socialistické akademie, 1960–1969 poslancem NS, 1969–1970 poslancem Sněmovny lidu Federálního shromáždění, 1962–1969 člen ÚV KSČ. Byl rovněž členem celé řady zahraničních vědeckých společností. Pro své politické názory z let 1968–1969 byl v roce 1970 zbaven všech svých vědeckých funkcí a v roce 1973 penzionován. Mezi jeho odborné zájmy patřilo studium virulence a proměnlivosti mikroorganismů, problematika antibiotik, podílel se rovněž zavádění na penicilin v ČSR. Publikoval řadu odborných a populárních studií. Více viz TOMEŠ, Josef: *Český biografický slovník XX. století*. II. díl (K–P). Paseka, Praha 1999, s. 321–322; rovněž FRANC, Martin: *Ivan Málek a vědní politika 1952–1989 aneb Jediný opravdový komunista?* Masarykův ústav, Archiv AV ČR: Praha 2010.

<sup>245</sup> O významu mléka a mléčných produktů ve skladbě výživy potravin a o nutnosti státní cenové intervence u nejvýznamnějších skupin potravin viz MAŠEK, Josef: *Člověk, společnost a výživa*. Orbis, Praha, 1971, s. 317: „*Tato potravina (pozn. mléko) je také v četných zemích předmětem velké péče, jsou vypracovány mléčné programy, jejichž součástí jsou i různé formy státní intervence.*“

<sup>246</sup> Srovnání např. MAŠEK, Josef a kol.: *Člověk, společnost a výživa*, s. 259. Autor zde referuje o značné státní dotaci cen citrusů ve Finsku, o které si českoslovenští odborníci na výživu mohli nechat zdát: „*Například ve Finsku je cena pomerančů a jablek totožná, neboť stát citrusy intervenuje. Saláty a syrové pokrmy jsou nabízeny jako první v systému podobném našemu „automatu“, vyloženy jsou i brambory, tmavý chléb, sýry, mléko; sladkosti a pivo je třeba vyhledat v jiné místnosti, apod.*“

<sup>247</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 224.

## 5 Česká kuchyně a výživa v 50. a 60. letech v Československu

Na kulturu stravování mělo v 50. a 60. letech v Československu vliv několik různých tradic. Kromě haute cuisine neboli gastronomie nejvyšší úrovně byla nejrozšířenější tradiční česká kuchyně středních vrstev, tzv. měšťanská strava. Zajímavé podněty k české kuchyni sledovaného období přinesl i koncept lidové stravy, jejímž hlavním představitelem a propagátorem byla Marie Úlehlová-Tilschová. Hlavním propagátorem racionálního stravování založeného na moderních výzkumech a technologii zpracování surovin a přípravy potravy byl u nás Josef Mašek a okruh jeho spolupracovníků z Ústavu pro výzkum výživy lidu.

### 5.1 Haute cuisine aneb gastronomie nejvyšší úrovně

#### 5.1.1 Světové výstavy Expo 1958 a Montreal 1967

Z hlediska haute cuisine má ve sledovaném období mimořádný význam především úspěšná československá účast na Světové výstavě Expo 1958<sup>248</sup> v Bruselu a Expo 1967<sup>249</sup> v Montrealu.<sup>250</sup> Gastronomie nejvyšší úrovně se u nás vyvíjela postupně – až na ojedinělé pokusy z období první republiky chyběly v českém prostředí zkušenosti s haute cuisine té nejvyšší úrovně – a to v souvislosti s ožíváním zahraničního cestovního ruchu v druhé polovině 50. let. Mezi další úspěšné akce patřila československá účast na mezinárodní kuchařské výstavě v Torquay v roce 1965 a na XII. mezinárodní kuchařské výstavě IKA ve Frankfurtu nad Mohanem v roce 1968.<sup>251</sup>

Československo vybuďovalo na Světové výstavě Expo 1958 státní pavilon, na jehož architektonickou realizaci bylo v roce 1956 vypsáno výběrové řízení. Z osmi přihlášených architektů nebo kolektivu autorů byl pro realizaci československého pavilonu vybrán autorský kolektiv František Cubra, Josef Hrubý a Zdeněk Pokorný. Pavilon o půdorysu tvaru písmene

---

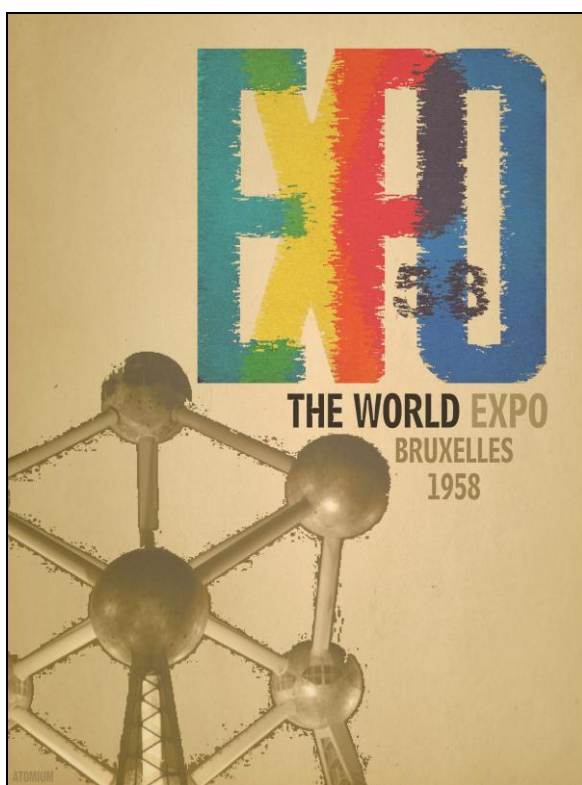
<sup>248</sup> První velká poválečná světová výstava měla heslo „*Bilance světa pro svět lidštější*“. Nejznámějším symbolem této výstavy se stalo Atomium, přes 100 m vysoký model základní buňky krystalové mřížky ze železa. Jedná se o jednu z nejslavnějších a divácky nejnavštěvovanějších světových výstav.

<sup>249</sup> Heslem této, z hlediska divácké návštěvnosti, vůbec nejúspěšnější Světové výstavy bylo „*Člověk a jeho a svět*“. Kanada se organizace ujala poté, co Moskva stáhla svoji kandidaturu (výstava měla probíhat pod heslem „*Pokrok a mír*“ a jejím hlavním ideologickým vyzněním měla být oslava 50 let budování komunismu, resp. socialismu; Moskva se však Světové výstavě, která měla proběhnout v rámci 50. výročí oslav Velké říjnové socialistické revoluce, z finančních důvodů a z obavy před masou návštěvníků ze západních zemí organizaci akce zalekla a organizaci odřekla). Světová výstava se následně stala součástí stého výročí sjednocení Kanady.

<sup>250</sup> K celkovému úspěchu československé reprezentace na veletrhu Expo1958 v Bruselu významně přispěla kvalita kuchyně v české restauraci Praha. Více viz SEDLÁKOVÁ, Radomíra: Architektura československého pavilonu na EXPO 58. In: SEDLÁKOVÁ, Radomíra – VÁŇA, Radek: *Život v rytmu atomu*. Výstava věnovaná 40. výročí československé účasti na Světové výstavě EXPO '58 v Bruselu. Národní galerie, Praha 1998, nestránkováno. O gastronomické reprezentaci Československa na mezinárodních veletrzích rovněž ředitel československých restaurací na Expo 1958 v Bruselu a Expo 1967 v Montrealu viz HRÍBEK, Miroslav: *Hostili jsme svět*. Merkur, Praha 1970.

<sup>251</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s.31–33.

L měl tři hlavní dvoupodlažní kubusy s pevným neprůhledným pláštěm spojované prosklenými galeriemi. Expozice měla název „Jeden den v Československu“. Členění stavby odpovídalo dělení expozice na tři hlavní části: Práce v ČSR, Odpočinek v ČSR a Kultura v ČSR. Každá sekce přitom byla dále členěna, „Práce“ na energetiku, strojírenství, sklo, zemědělství a vkus. „Odpočinek“ na děti a loutky, volnou chvíli, krásy země a historické památky. „Kultura“ na vědu a písemnictví, hudbu, užité umění a kulturní síň s kombinovaným uměleckým pořadem. Významnou součástí československého pavilonu byla i Laterna magika, multimedialní divadlo založené na kombinaci jevištního vystoupení živých herců se zvukem a filmovým obrazem<sup>252</sup>. Československý pavilon na Světové výstavě slavil obrovský úspěch<sup>253</sup> – oceňován byl jak z architektonického hlediska pro svoji progresivní konstrukci, tak pro bohatost své expozice – a patřil k jejím nejnavštěvovanějším částem.



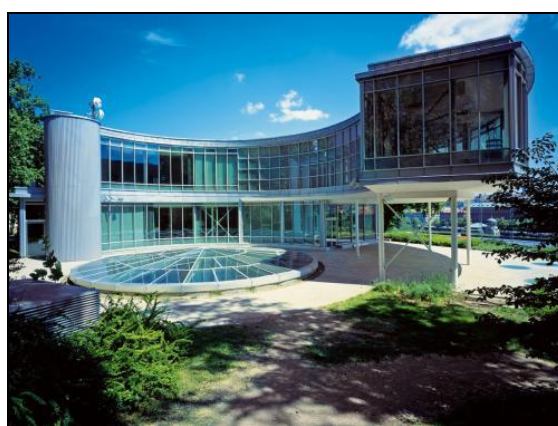
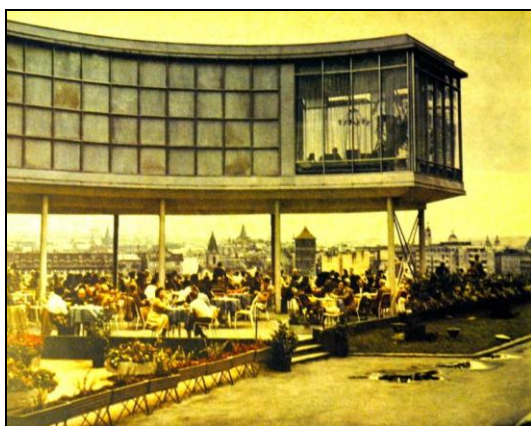
**Příloha 20 a 21** – Plakáty ze světové výstavy Expo 58.

<sup>252</sup> V 60. letech byla Laterna magika přebudována v kino Moskva v Paláci Adria v Praze a zájezdové soubory pravidelně vyrážely na turné po světě, kde byla po představeních velká poptávka. Laterna magika se tak stala významným exportním artiklem, který reprezentoval zemi a její politický systém.

<sup>253</sup> Dokladem tohoto mezinárodního úspěchu československé reprezentace bylo i množství ocenění, která si Československo z Bruselu odvezlo – československý pavilon a expozice získaly celkem 56 Velkých cen, 47 čestných diplomů, 36 zlatých medailí. Celek byl oceněn Zlatou hvězdou Světové výstavy.

Velkým lákadlem československého pavilonu byla i vynikající kuchyně tamější tzv. Bruselské restaurace půlkruhového půdorysu umístěné na nádvoří pavilonu. Budova se skládala ze čtyř podlaží – v podzemních podlažích se nacházelo technické zázemí restaurace a veřejné příslušenství. V přízemí byla umístěna Plzeňská restaurace a v patře Francouzská restaurace. Prostory byly současně rozděleny do tří cenových zón – na nekrytém prostranství se nacházela cenově dostupná sezónní kavárna s cukrárnou, která byla lidovou alternativou podstatně dražších a exkluzivnějších restaurací Plzeňské a Francouzské.

V návaznosti na mezinárodní úspěch v Bruselu bylo v roce 1960 rozhodnuto, že československý pavilon bude přenesen do Prahy, kde bude světový úspěch připomínat. Na okraji tehdejšího Parku kultury a oddechu Julia Fučíka byla vytvořena slavnostní promenáda, v jejímž čele byl postaven „bruselský“ pavilon. V tomto pavilonu pak byla v maximální možné míře reinstalována bruselská expozice, ovšem bez restaurace, která byla samostatně umístěna na okraj letenského parku, nad terasu s výhledem na město. Restaurace byla vyhlášena svoji výbornou kuchyní a pod názvem Bruselská restaurace byla v provozu až do 90. let.<sup>254</sup>



**Příloha 22 a 23** – Bruselská restaurace na Expo 58 v Bruselu a v Praze v Letenských sadech.

Československá účast na Světové výstavě Expo 1967 v Montrealu nedosáhla takových úspěchů jako v Bruselu, přesto ji můžeme označit za velice zdařilou. Modernisticky pojatý pavilon od Miroslava Řepy a Vladimíra Pýchy byl hojně navštěvován, přičemž největší pozornost vzbudily různé slavné historické památky, jako Třebechovický betlém, Věstonická Venuše, obrazy mistra Theodorika, předměty z Židovského muzea v Praze a další exponáty

---

<sup>254</sup> SEDLÁKOVÁ, Radomíra – VÁŇA, Radek: *Život v rytmu atomu. Výstava věnovaná 40. výročí československé účasti na Světové výstavě EXPO '58 v Bruselu*. Národní galerie, Praha 1998.

včetně kopie svatováclavské koruny. Lákadlem československé expozice byly též průmyslové produkty (např. české sklo, textil nebo granátové šperky) a moderní technické scénické inovace (Kinoautomat Radúze Činčery ad.). Stejně jako v Bruselu byla u návštěvníků výstavy velice populární československá restaurace, tentokrát i se speciálním pavilonem Koliba, kde se scházely slovenské celebrity. Specialitou nápojového lístku se stal tzv. drink přátelství, jehož českou složkou byla becherovka a kanadskou tonik.<sup>255</sup>

### 5.1.2 Představitelé haute cuisine v Československu

Mezi hlavní představitele elitního gastronomického směru u nás patřili např. Ladislav Koreček a Vilém Vrabec. Koreček byl v 60. letech šéfkuchařem pražského hotelu Intercontinental a reprezentoval Československo i na Světové výstavě v Montrealu a v roce 1969 byl spoluautorem edice receptů, které byly připravovány československými mistry kuchaři na Světové výstavě v roce 1967.<sup>256</sup> Kromě proslulých pokrmů kniha představuje zajímavosti o provozu a organizaci práce v restauraci Praha v Montrealu. Koreček se dále podílel jako spoluautor na vzniku úspěšné kuchařské příručky *Československá kuchyně*<sup>257</sup>, která představuje recepty našich předních odborníků. Zatímco recepty vycházejí z tradice naší kuchyně, technologické postupy jsou moderní a řídí se racionálními zásadami výživy. Další významnou kuchařkou zprostředkující širším vrstvám u nás recepty haute cuisine byla *Velká kuchařka*<sup>258</sup> Viléma Vrabce. Kniha nabízí velké množství receptů ze studené, teplé a moučnickové kuchyně včetně přípravy míšených a mixovaných nápojů a poskytuje tak ženám v domácnosti i profesionálům bohatý výběr známých i méně známých jídel pro běžný i slavnostní jídelníček. V roce 1967 rovněž Vrabec připravil upravené vydání velmi oblíbené kuchařky Josefa Bittermanna z meziválečných let *Kuchařský lexikon*<sup>259</sup>, který obsahoval velmi exkluzivní recepty, mnohdy z exotických či neobvyklých potravin. „*Odborníky na výživu ovšem díla špičkových českých kuchařských mistrů zajímala pouze částečně... vliv (těchto) prací... sice nebyl zanedbatelný, ale stravovací návyky širokých vrstev obyvatelstva příliš nezasáhl.*“<sup>260</sup> Velkou komplikací prosazování haute cuisine u širších vrstev byl především špatný stav zásobování maloobchodní sítě a nedostatek příslušných surovin na

---

<sup>255</sup> Více ke Světové výstavě EXPO 1967 v Montrealu viz KLIKA, Gustav: *Svět a my na EXPO 67*. Sportovní a turistické nakladatelství, Praha 1967; GALUŠKA, Miroslav: *Vavříny z Montrealu*. Československý novinář, Brno 1968.

<sup>256</sup> KOREČEK, Ladislav – NESTÁVAL, Antonín – SRKALA, Antonín: *Od Montrealu k Osace: Československá kuchyně na světové výstavě*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1969.

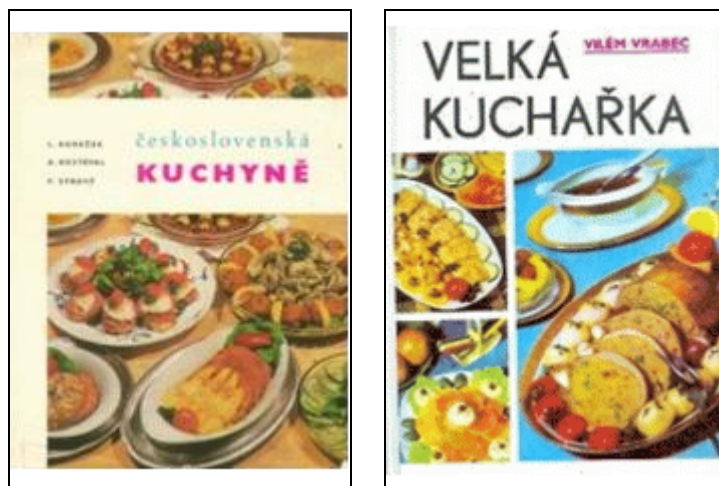
<sup>257</sup> KOREČEK, Ladislav – NESTÁVAL, Antonín – SYROVÝ, František: *Československá kuchyně*. Merkur, Praha 1968.

<sup>258</sup> VRABEC, Vilém: *Velká kuchařka*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1968. Předmluvu napsal Josef Mašek.

<sup>259</sup> BITTERMANN, Josef: *Kuchařský lexikon*. Vydavatelství obchodu, Praha 1967.

<sup>260</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 32.

výrobu pokrmů pro slavnostní jídelniček. Koreček však na druhou stranu zasáhl rovněž do diskuse o racionálním stravování (moderní gastronomie svým sklonem zlehčovat stravu a respektovat rostoucí zájem většiny zákazníků o uchování zdraví celkem odpovídala dobovým představám odborníků na výživu o racionalizaci stravy) a působil rovněž jako její popularizátor v oblíbeném pořadu Československé televize *Vaří šéfkuchař*.



Příloha 24 – Obálka kuchařky *Československá kuchyně* od Ladislava Korečka.

Příloha 25 – Obálka kuchařky *Velká kuchařka* od Viléma Vrabce.

### 5.1.3 Dům potravin v Praze

Významnou událostí bylo v roce 1957 vybudování a otevření Domu potravin na Václavském náměstí, který jako první u nás nabízel kulinářské vymoženosti včetně cenného dovozového zboží. Potravinářský dům byl výběrovým obchodem s lahůdkami a potravinami nejlepší kvality a současně poskytoval potravinářské služby (dárková a dodávková) té nejvyšší úrovně.<sup>261</sup> „Měl působit jednak jako příklad pro ostatní prodejny potravinářského obchodu, jednak vštěpovat zákazníkům, že plný talíř není všechno, poukazovat na důležitost složení jídelního lístku, na význam kultivovaného stolování v rodinném prostředí.“<sup>262</sup>

<sup>261</sup> Obširně k problematice viz FRANC, Martin: Výkladní skříň socialismu. Obchod s potravinami v Praze v padesátých a šedesátých letech 20. století. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Dokořán, Praha 2005, s. 222 – 240.

<sup>262</sup> ŠPALKOVÁ, Božena: *Tři léta pražského Domu potravin*. Výživa lidu 15, 1960, č. 6, s. 92.





**Příloha 26 a 27** – Dům potravin na Václavském náměstí v Praze.

Dům potravin zahrnoval oddělení potravin, uzenin, cukrovinek a cukrářských výrobků, lahůdek a zvláštní usek rychlého prodeje, kde se prodávalo pouze balené zboží, a platby probíhaly přímým inkasem. Obchod rovněž nabízel možnost kompletního týdenního nebo měsíčního nákupu, které byly propagovány jako „*moderní způsob obstarávání zásob pro domácnost, šetřící čas a námahu především ženám*“.<sup>263</sup> Další službou Domu potravin byla organizace svateb a dalších menších či větších slavností včetně kompletního zajištění pohoštění. Další z činností této instituce bylo zavádění nových druhů potravin na trh. Z poživatin, které se na trhu ujaly a masověji se rozšířily, stojí za zmínku např. Majolka, Glutasol, Jesenka, Laktino, Autosifón, šlehačka v bombě, šlehaný jogurt ad. Velkou pozornost věnoval obchod i obalům produktů a jako první začal dodávat svoje zboží (např. hořčice nebo džemy) na trh v tubách.



**Příloha 28** – Reklama na Jesenku v časopise *Výživa lidu*.

<sup>263</sup> ŠPALKOVÁ, Božena: *Tři léta pražského Domu potravin*, s. 93.

### 5.1.4 Síť obchodů Tuzex

Dalším místem, kde si československý občan mohl ve sledovaném období zakoupit zahraniční, zejména západní zboží, které nebylo v běžné maloobchodní síti dostupné, byla síť obchodů nazvaná Tuzex. Tuzex byl zkratkou vytvořenou ze spojení tuzemský export. V Tuzexu se za zboží platilo valutami zahraničních měn nebo tuzexovými poukázkami, tzv. bony. Valuty československé měny nebyly přijímány.

Jednalo se o formu zahraničního obchodu a síť obchodů Tuzex sloužila k odčerpání valut zahraničních měn od obyvatelstva. Tuzex vznikl 1. července 1957. Podnik poté u nás fungoval po celé období socialismu a krátce ještě po sametové revoluci.

Jeho předchůdcem byl u nás tzv. Darex neboli zkráceně dárkový export, založený již v roce 1949. Obdobné podniky fungovaly i v jiných socialistických zemích – v sousedním Polsku se např. nazýval Pewex, zkráceně Przedsiębiorstwo Eksportu Wewnętrzznego neboli Podnik vnitřního či tuzemského obchodu. V SSSR existovaly prodejny Berjozka, ve východním Německu se nazývaly Intershop, v Maďarsku Intertourist, v Rumunsku Comturist, v Bulharsku Corecom atd.<sup>264</sup>

## 5.2 Tradiční česká kuchyně

### 5.2.1 Postoj odborníků na výživu k tradiční české kuchyni středních vrstev

Z pohledu odborného diskurzu o výživě měla v Československu ve sledovaném období nejvýznamnější roli tradiční kuchyně středních vrstev, především městského obyvatelstva. Právě „*strava obyvatel měst byla objektem největší kritiky co do své zdravotní nevýhodnosti*“<sup>265</sup> a to zejména na počátku 50. let. Byť kořeny tradiční české kuchyně ležely v lidové stravě zemědělců, tedy těžce pracujících, byla spíše považována za maloburžoazní dědictví, často byla spojována s pejorativním označením maloměšťáctví.<sup>266</sup> Odborníci na výživu často zmiňovali skutečnost, že zatímco lidové vrstvy se nevhodnou stravou krmí proto, že při jejich nízkých příjmech a malé dostupnosti a škále sortimentu jim ani nic jiného nezbývá, u měšťanských vrstev („maloburžoazní“ a později „velkoburžoazní“ vrstvy) se jedná o přejídání a další nevhodné stravovací návyky, které měly být racionalizovány a usměrněny.<sup>267</sup> Hlavním cílem kritiky se stala kuchařská tradice zosobněná *Domáci*

---

<sup>264</sup> Více k tématu Tuzexu např. viz ŠUSTEK, Vít – KARASIEWIC, Martin: *Odběrní poukazy Tuzexu*. Merkur Revue, Brno 2005.

<sup>265</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 34.

<sup>266</sup> MAŠEK, Josef: *Výživa a růst mládeže z hlediska výživy obyvatelstva*. Výživa lidu 15, 1960, č. 11, s. 161.

<sup>267</sup> ŠÍMA, Jaroslav: *Spotřební zvyky ve výživě z hlediska sociálně ekonomického*, s. 73–75.

*kuchařkou*<sup>268</sup> Marie Dobromily Rettigové, respektive tradice jejích pokračovatelek, kterým bylo vytýkáno odstranění prvků lidové kuchyně z této tradice.<sup>269</sup> Velkou obhájkyní Rettigové byla např. Marie Úlehlová-Tilschová, která se snažila omezit její zařazování do „blahobytné buržoazní vrstvy“ (Rettigové byla nejčastěji vytýkána velká spotřeba energeticky vydatných potravin) a upozorňovala na skutečnost, že Rettigová byla stoupenkyně pestrosti stravy, využívání domácích bylinek a chuťové výrazných pokrmů.<sup>270</sup> Navzdory kritickým hodnocením ze stran odborníků na výživu byla však tradice M. D. Rettigové, Marie Janků-Sandtnerové a mnoha dalších meziválečných autorek kuchařek u širokých vrstev ve sledovaném období trvale přítomná. Sandtnerová byla v poválečném období velice oblíbená a její kuchařka<sup>271</sup> byla základním předpisem pro stravování mnoha rodin té doby. V odborném diskurzu nebyl přínos těchto autorek příliš akcentován, nicméně stopy jejich vlivu lze nalézt např. v nejpopulárnější kuchařce sledovaného období, již zmíněné knize, *Vaříme zdravě, chutně a hospodárně*.

Tradiční česká kuchyně byla kromě meziválečných reforem a poválečné bídy ovlivněna rovněž svým minulým vztahem k tradici vídeňské kuchyně, která u nás v 50. letech získala nacionálně-politický aspekt. Mnozí tehdejší odborníci na výživu ji odsuzovali jako přespříliš těžkou, sladkou a tučnou.<sup>272</sup> Přesto se postoj odborníků k rakouské kuchyni zmírňoval s postupujícím zmírňováním mezinárodního napětí a v 60. letech byla vídeňská kuchyně dokonce opěvována pro svoji chutnost.<sup>273</sup>

## 5.2.2 Podoba tradiční české kuchyně středních vrstev

### 5.2.2.1 Knedlíky a brambory

Nejkritizovanější složkou tradiční české kuchyně byly bezpochyby knedlíky, paradoxně emblematická součást české kuchyně po celé sledované období. „*Knedlík patřil k nejzřetelnějším symbolům českého těžkopádného maloměšťáctví a tento význam si nakonec udržel víceméně až do současnosti.*“<sup>274</sup> Josef Thomayer oblību knedlíku u československé veřejnosti ve svém článku zhodnotil humorně a s nadsázkou: „...myslím, že zrušení

---

<sup>268</sup> RETTIGOVÁ, Magdaléna Dobromila: *Domácí Kuchařka, aneb Pogenánj o masytých a postnjch pokrmech pro dcerky České a Morawské*. J. J. pospíšil, Hradec Králové 1826 (1. vydání).

<sup>269</sup> JAREŠOVÁ, Jiřina: *Nezapomínejme na pokrmy české kuchyně*. Výživa lidu 21, 1966, stálá příloha Výživa v rodině 10, 1966, č. 3, s. 10.

<sup>270</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Naše výživová tradice: M. D. Rettigová*. Výživa lidu 10, 1955, č. 3, s. 48–49.

<sup>271</sup> JANKŮ-SANDTNEROVÁ, Marie: *Knihá rozpočtů a kuchařských předpisů všem hospodyním k bezpečné přípravě dobrých, chutných i levných pokrmů*. Unie, Praha 1925.

<sup>272</sup> HRUBÁ, Marie: *Dosavadní výsledky výchovy k správné výživě*. Výživa lidu 6, 1951, č. 4, s. 89.

<sup>273</sup> FRANCOVÁ, Božena: *Na skok u sousedů*. Výživa lidu 19, 1964, č. 10, s. 152–153.

<sup>274</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 40.

*knedlíků... by bylo pro český národ katastrofou, již si ani netroufám k ničemu přirovnati.*<sup>275</sup>. Knedlík, zejména houskový knedlík, byl kritizován pro své složení (odborný trend směřoval k omezování příloh z moučných výrobků) a nízkou výživovou hodnotu, i pro častý výskyt na jídelním stole v českém prostředí. Náhradu za nevyhovující pokrmy z mouky hledali odborníci v bramborách a v pokrmech z nich připravovaných. Oceňován byl u nich nižší obsah kalorií a naopak vyšší obsah vitamínu C, přičemž nedostatek vitamínu C v české stravě byl jeden z klíčových problémů tehdejší doby. Ačkoli byly brambory ve sledovaném období hojně propagovány a jejich cena dotována, jejich spotřeba trvale klesala.<sup>276</sup> Příčiny lze hledat v nasycenosti obyvatel ještě z válečných let, kdy byl brambor dostatek a sloužily jako jedna ze základních potravin, dále ve špatné kvalitě brambor v maloobchodní síti i v zhoršených skladovacích možnostech v domácnostech. Většímu využití brambor ve veřejném stravování bránila jejich poměrně pracná příprava. Velká pozornost tak byla věnována problematice průmyslového loupání brambor.<sup>277</sup> Odborníci se rovněž zaměřili na přípravu různých bramborových polotovarů, např. bramborové kaše, a od druhé poloviny 60. let také hranolků, krocket a chipsů.<sup>278</sup>

#### 5.2.2.2 Omastky a tuky

Vedle knedlíku se v kategorii nejkritizovanějších potravin – tzv. prázdných kalorií, tedy z hlediska racionálního stravování zcela bezcenné potraviny – ocitly omastky a tuky. Otázka podílu tuků ve výživě nebyla až do konce 50. let v Československu problémem. Obyvatelstvo překonávalo důsledky válečné a poválečné bídy a nedostatky. Až od přelomu 50. a 60. let začaly být kalorická hodnota potravin a vysoký podíl tuků v nich akcentovány jako problém, více k problematice viz kapitola 4.2.1 o obezitě.

Odborníci zdůrazňovali především skutečnost, že vysoký podíl sacharidů a tuků v tradiční české stravě neodpovídá moderním nárokům na výživu v situaci, kdy výrazně poklesl podíl těžké fyzické práce. Situaci komplikovala neschopnost příslušných orgánů zajistit zásobování vnitřního trhu dostatkem kvalitního rostlinného oleje, přesto však u nás postupně rostla kvalita i objem spotřeby rostlinný olejů.

Spotřeba másla byla i přes vysoký obsah cholesterolu většinou odborníky podporována v rámci úsilí o zvyšování objemu konzumace mléka a mléčných výrobků. Vyšší spotřeba

---

<sup>275</sup> THOMAYER, Josef: *Skeptické kapitoly o výživě*. In: THOYMAER, Josef: *Pestré spisy*, sv. I, Unie, Praha 1919, s. 89.

<sup>276</sup> LUHANOVÁ, Zdeňka – HRUBÝ, Jiří: *Brambory biologicky i ekonomicky nejvhodnější pokrmy*. *Výživa lidu* 12, 1957, s. 180.

<sup>277</sup> KRUPÍČKA, Jiří: *Perspektivní úkoly v racionalizaci přípravy pokrmů ve veřejném stravování*. *Výživa lidu* 20, 1965, č. 4., s. 60–61.

<sup>278</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 44.

másla na úkor sádla pak byla považována za doklad růstu životní úrovně. Oceňováno bylo též jako zdroj nedostatkového vitamínu A. V průběhu sledovaného období rostla spotřeba rostlinných olejů, které byly preferovány odborníky na racionální výživu. Přičemž na úkor dováženého (a tudíž nedostatkového či cenově málo dostupného) olivového oleje byly odborníky doporučovány jako zdravotně hodnotnější oleje řepkové, slunečnicové, sojové či podzemnicové.<sup>279</sup>

### 5.2.2.3 Maso a masné výrobky

V rámci tažení proti vysokému obsahu tuku ve stravě byl odborníky kritizován rovněž značný podíl tuku v mase. Cílem kritiky byla zejména tradiční záliba české kuchyně ve vepřovém mase.<sup>280</sup> Převaha vepřového masa nebyla jen československým problémem, obdobnou strukturu výživy měla i Německá spolková republika, avšak obecně platilo, že byl ve vyspělých západních státech podíl vepřového na celkové spotřebě masa výrazně nižší. „*Významný faktor pro přetrvávání dominance vepřového v české kuchyni představovaly také s největší pravděpodobností potíže se zásobováním trhu alternativními druhy masa, především hovězího, které obsahovalo výrazně menší procento skrytého tuku.*“<sup>281</sup> Významným ekonomickým faktorem byla i výrazně nižší cena vepřového masa. Na konci sledovaného období se objevily plány na omezení spotřeby vepřového prostřednictvím vyšší propagace alternativních druhů masa: drůbežního, telecího a skopového, na venkově králíčího a zvěřiny.<sup>282</sup>

Velká část odborníků na výživu odsuzovala konzumaci uzenin, avšak jejich kritika nebyla nijak ostrá. V některých výročí jsou označovány za hříchy tradiční městské kuchyně a za dělítko mezi tradiční městskou a venkovskou kuchyní.<sup>283</sup> Jelikož však, zejména levnější druhy uzenin, tvořily tradiční součást jídelníčků nejen „odsuzovaných měšťáků“, ale především dělníků a umožňovaly zkrátit dobu přípravy jídla na minimum (viz rozšířené uzeninové večeře<sup>284</sup>), nebyla jejich kritika odborníky příliš energická.<sup>285</sup> Jako vhodná náhrada za uzeniny v jídelníčku byly navrhovány především sýry. Dobu úpravy pokrmů pak měly

---

<sup>279</sup> SOLNAŘOVÁ, Božena – HRUBÝ, Jiří: *Výživa jako ekonomický problém*, s. 74–75, 168.

<sup>280</sup> BRDEK, Miroslav – ZÁPOTOCKÝ, Václav: *Problémy výživy v ČSSR*, s. 258.

<sup>281</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 53.

<sup>282</sup> DĚDEK, Miroslav: *K připravované novelizaci usnesení vlády č. 69/65*. *Výživa lidu* 23, 1968, č. 11, s. 185.

<sup>283</sup> POUHA, Otakar: *Čtení o výživě*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1956, s. 96.

<sup>284</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Desatero zlovyků v jídle*. *Výživa lidu* 6, 1951, č. 2, s. 85.

<sup>285</sup> SOLNAŘOVÁ, Božena – HRUBÝ, Jiří: *Výživa jako ekonomický problém*, s. 168.

zkrátit polotovary. Prostředkem ke změně stravovacích návyků měla být propagace racionálního stravování a lepší znalost kuchařského umění.<sup>286</sup>

#### 5.2.2.4 Cukry a cukrovinky

Hlavní kritika odborníků na výživu v 50. a 60. letech u nás však nesměřovala proti tukům, ale proti sacharidům, zejména proti přílišné konzumaci rafinovaného cukru. Vyšší spotřeba cukru byla paradoxně doložena spíše v chudších a méně industrializovaných oblastech země než v městských aglomeracích.<sup>287</sup> „*Vysoký konzum cukru představoval však v každém případě jeden z největších problémů dobové české stravy. Jednalo se patrně i o následek dominance moučných jídel, vysoce rozvinutého pěstování cukrovky a mohutné výroby cukru v českých zemích.*“<sup>288</sup> Po celé sledované období byla produkce cukru v Československu velice vysoká a daleko přesahovala domácí poptávku.<sup>289</sup> Je tak zcela jasné, že názory odborníků na výživu, kteří považovali cukr za tzv. prázdnou kalorii, tedy potravinu, která kromě energie neobsahovala žádné biologicky cenné látky<sup>290</sup>, neměly v porovnání s hospodářskými faktory a ekonomický zájmy velkovýrobců žádnou roli. Zástupci průmyslu i Státní plánovací komise se stavěli proti redukci jeho výroby a vzhledem k nutnosti značného dotování jeho exportu i spotřeby.<sup>291</sup> Podle dobových reakcí však byl cukr odborníky považován za vůbec nejvýznamnější faktor pro růst obezity v Československu, dokonce ještě významnější nežli obsah tuků.<sup>292</sup> Přispíval rovněž ke kazivosti zubů<sup>293</sup>, zejména u dětí a mládeže (hlavním terčem kritiky se stalo především odměňování dětí různými sladkostmi<sup>294</sup>). Jen velmi zřídka se odborný diskurz věnoval medu, tradičně považovanému za zdravotně vhodnou náhražku cukru. Důvodem patrně byla nízká produkce medu v 60. letech a z toho vyplývající častý nedostatek tohoto zboží v maloobchodní síti.<sup>295</sup>

---

<sup>286</sup> Josef Mašek v předmluvě ke knize VILÉM, Vrabc: *Velká kuchařka*, s. 5.

<sup>287</sup> ŠKOPKOVÁ, M. M.: *Jak se jí na venkově?* Výživa lidu 5, 1950, č. 5, s. 113.

<sup>288</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 95.

<sup>289</sup> ZÁPOTOCKÝ, Václav: *Postavení ČSSR ve spotřebě potravin*. Výživa lidu 25, 1970, č. 8, s. 118–119.

<sup>290</sup> MAŠEK, Josef: *Biologická hodnota potravin*. Výživa lidu 21, 1966, č. 4, s. 49.

<sup>291</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 98.

<sup>292</sup> PETRÁSEK, R.: *Nadměrný podíl tuku v těle naší populace a faktory, které se na tomto stavu podílejí*. Výživa lidu 23, 1968, č. 2, s. 35.

<sup>293</sup> NOVOTNÝ, Jaromír: *Spotřeba cukru a vznik zubního kazu*. Výživa lidu 21, 1966, č. 10, s. 156–157.

<sup>294</sup> BRÍZOVÁ, Joza.: *Chyby, které děláme při stravování dětí*. Výživa lidu 12, 1957, příloha *Výživa v rodině* 1, 1957, č. 11, s. 37.

<sup>295</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Med a jeho význam pro zdraví*. Výživa lidu 15, 1960, č. 2, s. 31–32.

### 5.2.2.5 Mléko a mléčné výrobky

V rámci kampaně za zvýšení spotřeby živočišných bílkovin, tedy plnohodnotných bílkovin s úplnou skladbou aminokyselin, byla odborníky vedle konzumace masa a masných výrobků doporučována i vyšší spotřeba mléka a mléčných výrobků. Vzhledem k menší chuťové výraznosti mléka, nepřilíš vysoké kvalitě, problémům s distribucí a hygienickou ochrannou, často i nevyhovující úrovni obalů ve srovnání s předválečným obdobím v průběhu 50. let a v 1. polovině 60. let v Československu spotřeba mléka a mléčných výrobků trvale klesala.<sup>296</sup> Odborníci doporučovali využívat mléčné výrobky jako přísady do pokrmů (doporučováno bylo jejich kombinování s některými chuťově zajímavými potravinami, např. ovocem, kávou, kakaem, čokoládou, cukrem apod.) nebo pro přípravu míchaných nápojů. V roce 1965 proběhla masivní propagační kampaň za zvýšení spotřeby mléka a mléčných výrobků, doprovázená od roku 1966 zaváděním mléčných svačin do škol. Akci provázelo i organizované hnutí za zlepšení kvality mléka. „*Vzestup spotřeby mléka se stal zhruba od poloviny 60. let jedním z nejvýznamnějších požadavků odborníků na výživu a vzhledem k reálnému vývoji spotřeby v tomto období i jedním z relativně největších úspěchů jejich tlaku. Právě ve 2. polovině 60. let prudce narůstá propagace mléka a mléčných výrobků i na úkor doporučování konzumace masa... Zdravotnické argumenty byly ovšem kombinovány s argumenty ekonomickými – mléčné bílkoviny stály podstatně méně než bílkoviny masa a vajec.*“<sup>297</sup> Vysoká státní cenová intervence a masivní kampaň ve druhé polovině 60. let zvýšila spotřebu mléka, ale spotřeba mléčných produktů poměrně stagnovala.<sup>298</sup>

---

<sup>296</sup> ZÁPOTOCKÝ, Václav: *Spotřeba mléka a mléčných výrobků*, s. 82. Vyšší konzumace cukru bývá jinak tradičně spojována s procesem industrializace.

<sup>297</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 75–76.

<sup>298</sup> HRUBÝ, Jiří: *Spotřeba potravin z roku 1967 a doporučené dávky potravin*, s. 119.



**Příloha 29** – Kampaň propagující konzumaci mléka ve školách.

Velmi preferovanou potravinou ze strany odborníků na výživu byl tvaroh, který byl považován za ideální kombinaci živin s vysokým obsahem živočišných bílkovin a za velmi nízkou cenu. Především v 50. letech bylo vyzdvižováno jeho tradiční užití v lidové slovanské gastronomii a uplatnil se zejména při přípravě moučníků. Limitem jeho spotřeby však byla nízká úroveň jeho zpracování v mlékárenském průmyslu, problémy s distribucí a nevyhovující úroveň obalu.<sup>299</sup> „Zdravotnická propagace měla vliv i na vznik některých nových módních vln, např. domácí přípravy kefíru počátkem 60. let, která ovšem přes pochopení odborníků narážela na značné problémy při distribuci kefírových kultur.“<sup>300</sup>

### 5.2.2.6 Chléb a pečivo

Mezi potraviny, proti kterým odborníci na výživu u nás ve sledovaném období kriticky vystupovali, patřil i tzv. bílý chléb neboli chléb z nízkovymílané mouky, a bílé pečivo obecně. „Bílý chléb se stal přímo zosobněním hanebné rozmařilosti, která vede ke zdravotním škodám, a také ztělesňoval negativní důsledky industrializace na lidskou výživu. Počátkem 50. let se dokonce vyskytly náznaky, že jedení bílého chleba přímo poškozují československý stát, který pak musí za drahé peníze nakupovat obilí v cizině.“<sup>301</sup> Hlavní argumentace byla

<sup>299</sup> KNĚŽ, Václav: *Měkký tvaroh – zdravý a levný zdroj plnohodnotných živočišných bílkovin*, s. 25.

<sup>300</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 79. Více k problematice viz ŠIMKOVÁ, Věra: *Kefír – mléčné šampaňské*. *Výživa lidu* 5, 1950, č. 5, s. 116–117; TEPLÝ, Miloš: *Kultury k domácí přípravě kefíru (ev. jiných zkysaných mlék)*. *Výživa lidu* 19, 1964, č. 6, s. 92.

<sup>301</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 86. Problém by přenesen i do ideologického konfliktu na ose Východ-Západ.



zdravotní, tzv. bílý chléb měl např. způsobovat zácpu a přispíval i k nárůstu obezity u populace. Terčem kritiky se stal i jeho nízký obsah vitamínu B, resp. že bílá mouka neobsahuje prakticky žádné vitamíny a nerostné látky.<sup>302</sup> Bílé pečivo dokonce sloužilo jako symbol zdravotně vyhovující městské stravy. Preferován byl tmavý chléb, resp. chléb z tmavé celozrnné mouky. Odborníci upozorňovali především na jeho pozitivní vliv na hladinu cholesterolu v krvi a na zubní sklovinu.<sup>303</sup> Josef Mašek, představitel inovativního směru v odborném diskurzu o výživě u nás (podrobněji viz kapitola 5.4) a odpůrce tradicionalismu se již na přelomu 40. a 50. let zasazoval o zvýšení spotřeby tmavého pečiva na úkor bílého pečiva a zdůrazňoval význam moderní technologie výroby (vyšší kvalita vymílání mouky).<sup>304</sup> Navzdory opakovaným propagačním kampaním v průběhu 50. a 60. let v Československu spotřeba pečiva z tmavé celozrnné mouky postupně klesala. „*Ve sporu mezi požadavkem zdravotní výhodnosti symbolizovaným tmavým chlebem a výrazem sociální prestiže reprezentovaným bílým chlebem vítězila spíše prestiž.*“<sup>305</sup> Zajímavým a ojedinělým trendem v tomto vývoji byl úspěch tzv. selského chleba na konci sledovaného období u nás, který přinesl oživení sortimentu na domácím trhu a u spotřebitelů poměrně úspěšně konkuroval bílému pečivu.<sup>306</sup>

Slazené a tučné bílé pečivo tvořilo trvalou součást stravy značné části československé veřejnosti. U odborníků se netěšilo velké přízni, přičemž kritizovány byly zejména cukrářské produkty. Jelikož si byli odborníci vědomi významu sladkého pečiva a moučnicků v české gastronomii, pokoušeli se jejich spotřebu regulovat důrazem na moučníky s náplní tvarohovou nebo ovocnou, která měla být posilována na úkor těsta.<sup>307</sup>

Velké oblíbenosti se u odborníků již od konce 19. století těšily ovesné vločky. Paradoxní je, že ve sledovaném období nebylo toto zboží nijak zvlášť propagováno, přestože se právě v této době objevily na trhu nové produkty jako např. směs ovesných vloček, sušeného mléka, perníku, cukru a chuťových přísad Avena, nebo tři druhy ovesné kaše Kalorka. Jejich spotřeba však u nás na rozdíl od okolních zemí narážela na neznalost a nezájem veřejnosti. Problémy panovaly i v oblasti dostupnosti a distribuce tohoto zboží do maloobchodní sítě.<sup>308</sup>

---

<sup>302</sup> POUPA, Otakar: *O nutriční hodnotě chleba*. Výživa lidu 5, 1950, č. 2, s. 30.

<sup>303</sup> MAŠEK, Josef: *Nové objevy ve výživě*. Výživa lidu 12, 1957, č. 10, s. 138.

<sup>304</sup> MAŠEK, Josef: *Co víme a nevíme o výživě?* Výživa lidu 17, 1962, č. 9, s. 129. V 50. letech se mezi odborníky hovořilo o využití některých alternativních, někdy pozapomenutých, druhů obilovin k výrobě pečiva – oves, ječmen, proso, pohanka, čumizna (zvláštní druh prosa), čirok, ténkel (jakési krupky z nedozrálé špaldy).

<sup>305</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 89.

<sup>306</sup> PRUGAR, Jaroslav: *Žito versus pšenice – současný stav a vývoj v západní Evropě*, s. 137.

<sup>307</sup> HRUBÁ, Marie: *Co znamenají výrobky z mouky a obilovin pro naši výživu*. Výživa lidu 18, 1963, č. 10, s. 147–148.

<sup>308</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 93–94.

### 5.2.2.7 Vejce, ryby, luštěniny, rýže a těstoviny

Mezi preferované potraviny a zdroje živočišných bílkovin patřila rovněž vejce. Jejich vyšší spotřebu však komplikovala jejich sezonnost, resp. sezonní nedostupnost, dále jejich poměrně vysoká cena, problematika vhodné konzervace vajec a zdravotně komplikované složení vajec vůbec – „na jedné straně se dalo o vejcích hovořit jako o nejdokonalejší bílkovině vůbec, na straně druhé v případě jejich nedostatku na trhu byl akcentován obsah cholesterolu, který byl jindy naopak bagatelizován“.<sup>309</sup> Jejich spotřeba výrazněji stoupla až v druhé polovině 60. let.<sup>310</sup>

Ryby byly velmi propagovanými potravinami, zejména jako zdroj živočišných bílkovin. V případě mořských ryb byl zdůrazňován jejich vysoký obsah jódu a vitamínu D, tedy látek, kterých bylo v typické české stravě relativně málo.<sup>311</sup> Významnou roli v kontextu odborného diskurzu o výživě u nás hrála i skutečnost, že ryby jako pokrm doporučoval ruský „patron“ věd o výživě I. P. Pavlov.<sup>312</sup> Vedle poměrně velkého dovozu levného filé zejména ze SSSR měla stoupnout i domácí produkce ryb. Počátkem 60. let se v Československu objevily i některé dříve nevídané druhy ryb, např. velrybí maso dovážené z Norska nebo mořští úhoři. „V každém případě patřily ryby mezi potraviny, jejichž význam v propagaci racionální stravy silně stoupal a na konci 60. let patřily spolu s mlékem, mléčnými výrobky, ovocem a zeleninou k nejdoporučovanějším zdrojům lidské výživy, i když na druhé straně byla jejich cena zvýšena.“<sup>313</sup> Zejména v jižních Čechách, např. na Třeboňsku, se ve 2. polovině 60. let rozvinulo rozsáhlé komerční využívání rybářské tradice z dob raného novověku. Odbýtiště čeští kapři našli jak na domácím stole, tak v restauračním zařízení. Český, resp. třeboňský kapr, se měl stát stejným pojmem jako např. plzeňské pivo nebo pražská šunka.<sup>314</sup> Jedním z problémů, s nimiž se museli domácí odborníci na výživu vypořádat, přitom byla poměrně velká neoblíbenost ryb mezi českými strávníky, zejména patrná byla nechut' k mořským rybám. Mezi hlavní důvody negativního hodnocení ryb u nás patřilo jejich tradiční vnímání jako „hladového jídla“, dále nezvyklost pokrmu, nevděčná pozice náhražky masa a obecná neznalost vhodné (a časově efektivní) úpravy.<sup>315</sup>

---

<sup>309</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 79.

<sup>310</sup> ZÁPOTOCKÝ, Václav: *Spotřební tendence ve výživě obyvatelstva v roce 1967*. *Výživa lidu* 23, 1968, č. 7, s. 118.

<sup>311</sup> LARSENOVÁ, Libuše: *Využívejme všech zdrojů bílkovin*. *Výživa lidu* 17, 1962, č. 4, s. 60.

<sup>312</sup> Recenze na knihu „DYK, Václav – PODUBSKÝ, Václav – ŠTĚDRONSKÝ, Eduard: *Základy našeho rybářství*. Státní zemědělské nakladatelství, Praha 1956“, kterou uveřejnil dr. Pytlík ve *Výživě lidu* 12, 1957, č. 1, s. 15–16.

<sup>313</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 80–82.

<sup>314</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Naše ryba – naše chloubka*. *Výživa lidu* 24, 1969, č. 11, s. 165. Výroba navazovala na meziválečnou produkci, kdy byl třeboňský kapr chráněnou obchodní značkou.

<sup>315</sup> BLÁŽKOVÁ, Květa: *Na okraj výzkumu výchovných metod k správné výživě*. *Výživa lidu* 6, 1951, č. 7–8, s. 175.

V případě luštěnin lze ve sledovaném období pozorovat postupný pokles zájmu i spotřeby této suroviny v Československu.<sup>316</sup> Důvodem tohoto vývoje byla především nízká chuťová atraktivita pokrmů z luštěnin, stejně jako častá nedostupnost tohoto zboží v maloobchodní síti (např. nejoblíbenějších luštěnin, čočky a fazolí). Nevhodná byla i dosavadní tepelná úprava pokrmů.<sup>317</sup> Odborníci doporučovali pro lepší stravitelnost dosud méně obvyklé technologické úpravy – výrobu pyrě nebo např. hrachové mouky. „*Názory odborníků na jejich (pozn. luštěniny) nutriční hodnotu nebyly zcela jednotné. Zatímco zejména zastánci pozitivních tradic tzv. lidové stravy propagovali návrat k jejich větší spotřebě, někteří jiní odborníci, zejména ti, kteří se zabývali problematikou trávení, jejich entuziasmus trochu brzdili.*“<sup>318</sup> Při propagaci se zdůrazňoval především vysoký obsah bílkovin, ale rovněž i přítomnost vhodných výživových faktorů a jejich chuť, v odborné terminologii jejich organoleptické vlastnosti.

Poměrně malou pozornost věnovali ve sledovaném období odborníci na výživu otázce rýže a těstovin. Rýže pro naše odborníky nehrála žádnou významnou nutriční úlohu, nebyla však nijak zavrhována, a to zejména pro svoji rychlou přípravu.<sup>319</sup> Těstoviny se do českého jídelníčku prosazovaly poměrně pomalu, k čemuž přispěla i skutečnost, že v očích odborníků na výživu jejich složení nevzbuzovalo příliš nadšení. Jednalo se však o polotovar, tedy o druh potraviny, jejíž spotřeba měla v blízké (šťastnější a technologicky lépe zajištěné budoucnosti) narůstat (podrobněji o zavádění polotovarů do české kuchyně viz kapitola 5.4.3.2). Kladně hodnocen byl i jejich přínos k pestrosti stravy.<sup>320</sup>

---

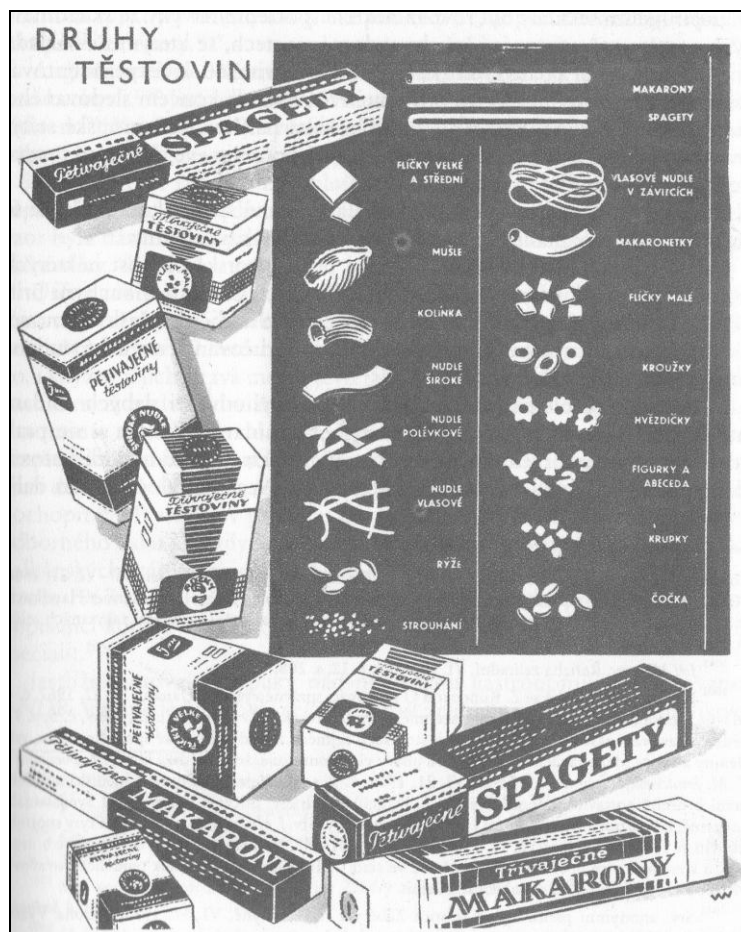
<sup>316</sup> SOLNAŘOVÁ, Božena – HRUBÝ, Jiří: *Výživa jako ekonomický problém*, s. 251.

<sup>317</sup> Zejména přidávání jedlé sody pro rychlejší změknutí luštěnin přispívalo k vyluhování a ztrátě vitaminů skupiny B a některých solí.

<sup>318</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 84.

<sup>319</sup> LENER, Jaroslav: *Rýže a její význam*. *Výživa lidu* 21, 1966, č. 8, s. 126–127.

<sup>320</sup> KABELÍK, Jan: *Několik poznámek k výživě venkova a též města*. *Výživa lidu* 5, 1950, č. 5, s. 104.



**Příloha 30** – Těstoviny na československém trhu ve 2. polovině 50. let.

### 5.2.2.8 Ovoce a zelenina

Mezi hlavní problémy české tradiční městské kuchyně patřila nízká spotřeba ovoce a zeleniny, které přitom byly odborníky ceněny jako významný zdroj vitamínu C, kterého byl v běžné české stravě značný nedostatek.<sup>321</sup> Mašek i Úlehlová-Tilschová se shodli v tom, že tento problém se týká většiny území Československa (snad s výjimkou jižní Moravy), přičemž situace je naléhavější spíše na venkově než ve městech. Problém se navíc u nás ve sledovaném období trvale prohluboval.<sup>322</sup> Naděje na změnu byla hledána v předpřípravě neboli konzervování ovoce a zeleniny. Plány zahrnovaly jak domácí, tak veřejné (závodní, školní a restaurační) stravování, a budoucí ovocnářskou a zelinářskou výrobu.<sup>323</sup> Problémem byl především sezonní nedostatek vitamínu C<sup>324</sup>, který musel být zejména ve městech

<sup>321</sup> V pozdější době se odborníci začali zajímat také o problematiku stopových látek, jejichž výhodným zdrojem byly ovoce a zelenina. Problematika obsahu vlákniny zůstávala spíše na pozadí.

<sup>322</sup> SOLNAŘOVÁ, Božena – HRUBÝ, Jiří: *Výživa jako ekonomický problém*, s. 252–253.

<sup>323</sup> HOUSKOVÁ, Hana: *Zelenina v závodním stravování*, s. 128.

<sup>324</sup> Vitamin C byl jediným výživovým faktorem, jehož příjem byl ve sledovaném období nižší než v předválečném období. Viz SOLNAŘOVÁ, Božena – HRUBÝ, Jiří: *Výživa jako ekonomický problém*, s. 254–255.

vyrovnán konzumací dovážených citrusových plodů, především pomerančů, které však po většinu sledovaného období nebyly v maloobchodní síti dostupné.<sup>325</sup> Situaci ve spotřebě zeleniny komplikovala jejich nepříznivá cena i nevábný vzhled a chuť po tepelné úpravě.<sup>326</sup>

Mašek a Úlehlová-Tilschová zaujali k problému odlišný postoj. Mašek neoplýval příliš optimismem, věřil jen v mírné zlepšení stávajících zvyklostí a nepokládal za pravděpodobnou možnost zvýšení spotřeby pomocí domácích zdrojů (jistý potenciál však přece jen viděl u zelí, jarní cibulky, paprik a rajčat). Kromě zvýšení dovozu citrusových plodů navrhoval i řešení za využití moderní technologie, a to sice náhradu obsahu vitamínu C u některých ovocných výrobků z domácích surovin kyselinou l-askorbovou.<sup>327</sup> Úlehlová-Tilschová se naopak inspirovala v lidové kuchyni – nejprve spoléhala na mléčnou kvašenou zeleninu, především okurky, zelí a zelené natě; později zdůrazňovala význam drobného ovoce, zejména černého rybízu, angreštu, ostružin a částečně jahod. Monokultury těchto plodin podle jejího názoru měly dokonce umožnit omezení dovozu citrusových plodů.<sup>328</sup>

Podobně jako u mléčných výrobků odborníci kladli důraz na široké možnosti úpravy, které měly přispět k častějšímu výskytu ovoce a zeleniny na českém jídelníčku. Kuchařské recepty přinášely návody na výrobu ovocných dezertů (ty měly nahradit těžké tučné moučníky), nápady na kombinaci ovoce a medu, na ovocné omáčky a polévky. Inspirace se hledala v zahraniční kuchyni nebo v receptech dávných předků.<sup>329</sup>

Ve sledovaném období u nás, ve spotřebě zeleniny jednoznačně převažovala šestice nejrozšířenějších druhů – zelí, květák, cibule, mrkev, okurky a rajčata. Dalšími oblíbenými druhy byla kapusta, paprika, kedlubny, hlávkový salát, petržel a celer. Největší oblibě se přitom těšila zelenina v syrovém stavu.<sup>330</sup> Kromě samotné spotřeby, resp. jejího růstu, se odborníci věnovali propagaci zásad správné tepelné úpravy zeleniny – správná technologická úprava měla zabránit zbytečným ztrátám cenných látek. „Znalosti řádné úpravy zeleniny byly velmi často jednou ze základních součástí sociologických dotazníků, které měly zjistit znalosti hospodyň v oblasti racionální výživy.“<sup>331</sup>

V průběhu sledovaného období můžeme sledovat několik kampaní propagujících vyšší konzumaci ovoce a zeleniny, avšak limitem tohoto růstu zůstávala především domácí zemědělská produkce. Ukázalo se, že velkovýroba není v tomto případě vhodným řešením a

---

<sup>325</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 99.

<sup>326</sup> SOLNAŘOVÁ, Božena: *Je u nás zelenina oblíbená?* *Výživa lidu* 5, 1950, č. 4, s. 129–130.

<sup>327</sup> MAŠEK, Josef: *Péče o výživový fond národa*. *Výživa lidu* 19, 1964, č. 2, s. 17–19; HRUBÝ, Jiří: *Otázka spotřeby vitamínu C v doporučených dávkách potravin*, s. 28–29.

<sup>328</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Naše cesta k lepší výživě*. *Výživa lidu* 5, 1950, č. 1, s. 3–4.

<sup>329</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 103.

<sup>330</sup> HRUBÁ, Marie: *Vývoj spotřeby zeleniny*. *Výživa lidu* 24, 1969, č. 6, s. 88–89.

<sup>331</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 104.

bylo ze strany odborníků doporučováno drobné pěstitelství a zahrádkářství.<sup>332</sup> Velké problémy panovaly též v úrovni zpracování, konzervace, distribuce a prodeje. Tyto přetrvávající problémy způsobily, že ve sledovaném období se nepodařilo problém nízkého zásobování obyvatelstva vitamínem C uspokojivě vyřešit.<sup>333</sup>

### 5.2.2.9 Alkoholické a nealkoholické nápoje

„K masnému pokrmu s knedlíky či pikantní uzenině nepochybně patří také pivo. Zde se však odborníci na výživu drželi zřetelně zpátky. Svůj význam měla nepochybně skutečnost, že výroba piva měla mimořádný hospodářský význam a doboví plánovači počítali s dalším růstem jeho produkce.“<sup>334</sup> Jednou z výjimek mezi odborníky byla Marie Úlehlová-Tilschová, i ona však hovořila pouze o „nemírné spotřebě piva“.<sup>335</sup> Častým argumentem pro konzumaci piva byl jeho příznivý vliv na průběh trávení, úloha piva při hašení žízně, přítomnost vitamínu B v pivovarských kvasnicích, hovořilo se i o tradiční české chuti piva. Ve sledovaném období lze sledovat tendence k omezení konzumace dvanáctistupňového piva a podpora piva nízko (sedmi)stupňového.<sup>336</sup>

Zmínky o vínu se v československém dobovém odborném diskurzu objevují jen výjimečně. Obvykle bylo hodnoceno pozitivně jako vhodná alternativa piva, oceňován byl i jeho příznivý vliv na trávení.<sup>337</sup> Trend konzumace vína u nás ve sledovaném období však není pro téma této práce nijak zásadní.

Z nealkoholických nápojů odborníci doporučovali především ovocné mošty, zejména jablečný. Na přelomu 50. a 60. let bylo dosaženo takové úrovně produkce a kvality moštů, že mohla být zahájena jejich větší propagace. Růst spotřeby v následujícím období podpořily i problémy se zajišťováním pitné vody a zhoršením její kvality, nedostatek minerálních vod a kampaň za snížení spotřeby lihovin v rámci boje proti alkoholismu. V 50. a 60. letech proběhlo v Československu několik celostátních kampaní propagujících konzumaci ovocných moštů a jejich spotřeba trvale stoupala. Vážnější hrozbu pro konzumaci piva však mošty nepředstavovaly i vzhledem k vleklým obtížím československého průmyslu s jejich výrobou (technologické problémy během sklizně a zpracování), skladováním a distribucí. Na konci sledovaného období se přesto objevuje několik kritik zvýšené konzumace piva, zejména

---

<sup>332</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Drobným ovocem proti nedostatku vitamínu C*, Výživa lidu 20, 1965, č. 10, s. 168.

<sup>333</sup> MAŠEK, Josef: *Člověk, společnost a výživa*, s. 255.

<sup>334</sup> FRANČ, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 60.

<sup>335</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Desatero zlovyků v jídle*. Výživa lidu 6, 1951, č. 2, s. 86.

<sup>336</sup> ZÁVODNÝ, Oldřich: *Nápoje v dlouhodobém výhledu potravinářské výroby v ČSSR*. Výživa lidu 23, 1968, č. 9, s. 160.

<sup>337</sup> FIALA, Antonín: *Naše vinařství a víno*. Výživa lidu 8, 1953, č. 12, s. 186.

během pracovní doby.<sup>338</sup> Vedle ovocných moštů patřily mezi oblíbené nealkoholické nápoje limonády (odborníci doporučovali neslazené), ovocné šťávy a čaje, minerální vody a sodovky.

*„Velký problém představovala výroba neovocných osvěžujících limonád, které se koncem 50. a 60. let vyráběly na kávo-čajo-chmelovém základě. Patřila mezi ně například populární Kofola nebo Kin-kina. Především pro zahraniční turisty byl vyvinut v I. polovině 60. let Kávo-grill s vysokým obsahem kofeinu. Hlavním cílem byla výroba nápoje, který by se chuťově blížil zahraničním nápojům, především slavné Coca-Cole, i když například Josef Mašek z hlediska tlumení žízně doporučoval spíše tonik, který v té době vyráběla firma Schweppes. Prvním českým colovým nápojem se stala v roce 1967 vyvinutá Aro-Cola, ale problém byl definitivně vyřešen až licenční výrobou originální Coca-Coly v Československu od roku 1968.“<sup>339</sup>*

#### 5.2.2.10 Úspěch značky Kofola

*„Vznik značky Kofola se vztahuje ke konci padesátých let dvacátého století. Roku 1957 dostala Spofa z nejvyšších politických míst zadání zajistit vývoj a výrobu nealko nápoje, který bude schopen nahradit západní imperialistické nápoje kolového typu.“<sup>340</sup>*

Dodnes populární a široce rozšířená limonáda Kofola se stala jedním ze symbolů socialistického Československa, doslova „národní limonádou“. <sup>341</sup> V 60. letech postupně rostla její domácí obliba i produkce a v 70. let zaznamenala nesmírný úspěch při exportu do zemí Východního bloku.

Politický a hospodářský poválečný vývoj v Československu vedl v roce 1946 k založení Spojených farmaceutických závodů (zkráceně SFZ, později SPOFA) a sloučení velkých farmaceutických firem znárodněných v roce 1945.<sup>342</sup> V roce 1948 došlo k další vlně znárodnění, která se týkala rovněž velkoobchodů distribuujících léčiva. Jedním z farmaceutických podniků obnovených na počátku 50. let byl národní podnik Galena Opava se zaměřením na pěstování rostlinných kultur, technologii extrakce, výrobu tinktur, zpracování rostlinného materiálu a produkci léčivých přípravků.<sup>343</sup> Poté, co na konci 50. let

---

<sup>338</sup> BIČÍK, Josef: *K některým problémům výroby nealkoholických nápojů*. Výživa lidu 19, 1964, č. 11, s. 162–163.

<sup>339</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 67.

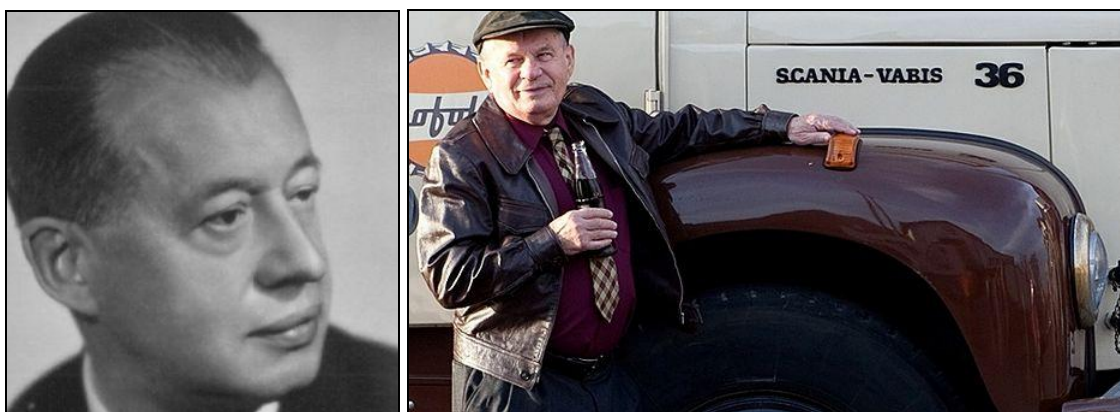
<sup>340</sup> Historie značky Kofola na webu společnosti: [www.kofola.cz/index.cfm/historie/historie-znacky](http://www.kofola.cz/index.cfm/historie/historie-znacky) (odkaz dostupný dne 20. 7. 2010). Po aktualizaci webových stránek je daný odkaz již neaktivní. Upravenou podobu textu lze nalézt na stránkách pořadu České televize *Byla namíchána první Kofola*: [www.ceskatelevize.cz/ct24/kalendarium/85255-byla-namichana-prvni-kofola](http://www.ceskatelevize.cz/ct24/kalendarium/85255-byla-namichana-prvni-kofola) (odkaz dostupný dne 1. 7. 2014).

<sup>341</sup> KNAP, Jaroslav: *Kofola v historii a současnosti*. Vlastivědné listy, roč. 2004, č. 1, s. 27.

<sup>342</sup> Na Slovensku ve stejném období vznikají *Lúčobné a farmaceutické závody*.

<sup>343</sup> Historie značky Kofola viz [www.kofola.cz/web/history](http://www.kofola.cz/web/history) (odkaz dostupný 1. 7. 2014).

dostalo generální ředitelství Spofa Praha úkol vyvinout nápoj kolového typu jako domácí alternativu ke kapitalistickým kolovým nápojům, postavený na tuzemských surovinách a složený z přírodních látek, byl úkolem pověřen tým Výzkumného ústavu léčivých rostlin v Praze pod vedením zkušeného farmakologa Zdeňka Blažka. Tento nadaný vědec namíchal originální několika-složkový sirup obsahující řadu rostlinných a ovocných přísad, extrakty z bylin, doplněný o karamelizovaný cukr a kofein. Otázku zavedení sirupu vyrobeného v laboratorních podmínkách do reálného výrobního procesu pomohl Blažkovi vyřešit mladý farmakolog a technolog národního podniku Galena Jaroslav Knap.



**Příloha 31 a 32** – Zdeněk Blažek (vlevo). Josef Knap (vpravo).

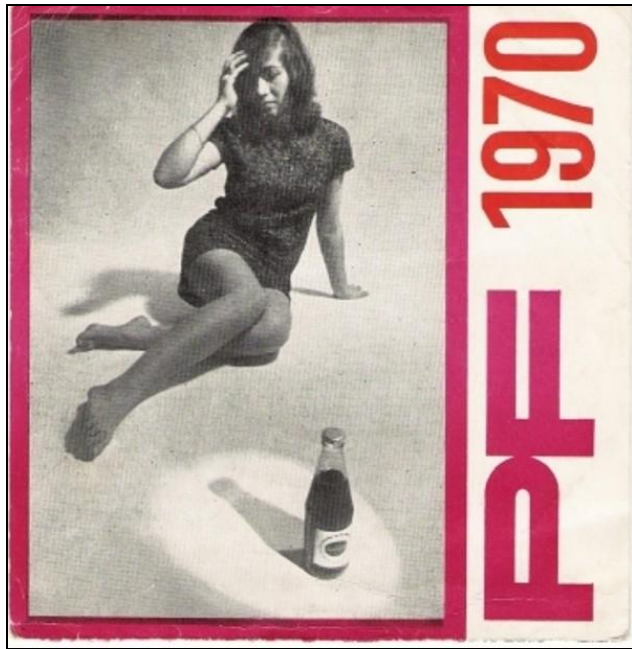
První výroba na základě nápojového koncentráту Kofo (dle kofeinové složky nápoje) pod označením „Návrh nad výrobu limonády s kofeinem“ proběhla v národním podniku Zátka (sodovkárně) v pražských Holešovicích v roce 1960.<sup>344</sup> Nápoj se na trhu objevil poprvé v roce 1960 a již záhy po uvedení se stal, patrně i díky své bezkonkurenčnosti na tuzemském trhu velice populárním a žádaným produktem. Jednalo se totiž o první domácí nápoj kolového typu na československém trhu, který nahradil nedostupné západní nápoje kolového typu, jako byla Coca-Cola nebo Pepsi (vyráběné již od konce 19. století). Původně se nápoj měl jmenovat Kofocola, avšak z důvodu délky názvu a problémům s ochrannou známkou bylo jméno značky zkráceno na Kofola.<sup>345</sup> Objem produkce sirupu Kofo a limonády Kofola<sup>346</sup> postupně narůstal, značka se velice dobře uchytila jak na domácím, tak na zahraničním (socialistickém) trhu, a 70. léta lze s přehledem označit za „zlatou éru“ Kofoly, období jejího nesmírného tržního úspěchu a celostátní oblíbenosti.

<sup>344</sup> Historie značky Kofola viz [www.kofola.cz/index.cfm/historie/historie-znacky](http://www.kofola.cz/index.cfm/historie/historie-znacky) (odkaz dostupný 20. 7. 2010).

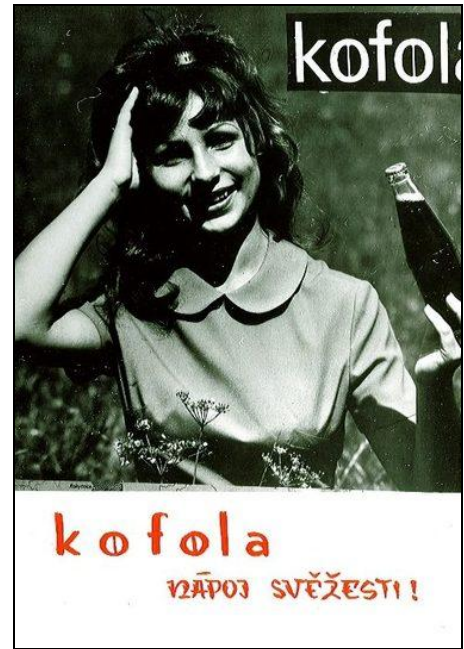
<sup>345</sup> Podnikový archivní fond Galena s. p., Opava – Komárov. Sběrka rukopisů inv. č. 86.

<sup>346</sup> Původně se nápoj měl jmenovat Kofocola, avšak z důvodu délky názvu a problémům s ochrannou známkou bylo jméno značky zkráceno na Kofola.





**Příloha 33** – Kofola PF 1970.



**Příloha 34** – Neprodejná reklamní deska Kofola.

Rostoucí popularita tohoto nealkoholického nápoje byla podporována politickou reprezentací. Značka byla prezentována na celostátních i regionálních výstavách (např. potravinářská výstava EX-Plzeň), odborných vědeckých konferencí (např. *Dny nové techniky Kofoly*), jméno Kofola se objevilo v názvu mnoha akcí a vznikly rovněž reklamní hudební skladby opěvující značku Kofola.<sup>347</sup> V roce 1969 dokonce nazpíval zpěvák Zbyšek Pantůček reklamní píseň s názvem *Kofola*. Nesmírnou popularitu tohoto nápoje u českého národu dokládá i úspěšný porevoluční návrat této značky na tuzemský trh, nejprve v zastoupení společnosti Santa nápoje sídlící v Krnově, následně přejmenované na společnost Kofola.

---

<sup>347</sup> KNAP, Jaroslav: *Kofola v historii a současnosti*, s. 29.



**Příloha 35** – Potravinářská výstava EX-Plzeň.

Úspěchu značky Kofola lze chápat jak dílčí vítězství československých socialistických vědců na poli nealkoholických nápojů. Kromě alkoholického vína a piva nenabízel tuzemský trh v 50. letech žádné uspokojivé nealkoholické alternativy. Proslule neoblíbené byly naopak rozličné přeslazené malinové limonády. Západní kofeinové nápoje, jako Coca-Cola a Pepsi, byly na domácím trhu nedostupné. Jednoznačný úspěch nápoje Kofola tak znamenal, že československý, potažmo socialistický trh, se bez problému obejde bez západních nealkoholických sycených kofeinových nápojů, neboť tento produkt velice úspěšně nahradil domácím produktem s vlastní originální recepturou, dodnes přísně střeženou.

#### **5.2.2.11 Nejoblíbenější položky na českém jídelníčku**

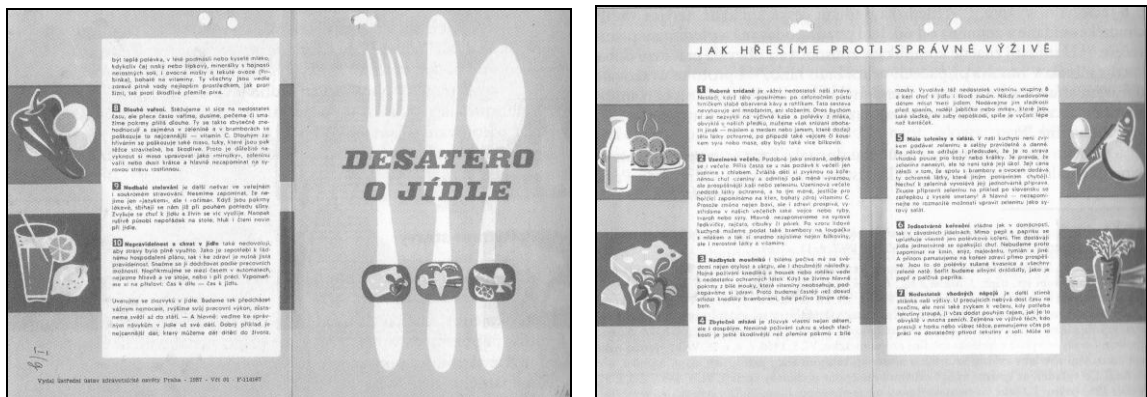
Dle studia dobových kuchařek, receptů a jídelníčků, jakožto i z jiných písemných a obrazových materiálů lze sestavit soupis nejoblíbenějších položek na českém jídelníčku 50. a 60. let. V první řadě se jednalo o jídla, která kromě velké obliby měla u nás i slavnostní ráz, a to sice vepřové se zelím a knedlíkem, svíčková s knedlíkem nebo řízek s bramborem či bramborovým salátem. Mezi další oblíbené pokrmy patřily pečená husa, guláš, vařené hovězí s omáčkou, především rajskou, sekaná a karbanátky, španělský ptáček, uzený bůček a další uzeniny, drůbež, různé vývary nebo bramborová polévka, sladké moučníky a další pokrmy.

Postoje odborníků k tradiční oblibě svátečního bohatého stolu s vepřovým, knedlíkem a „záplavou“ omáčky u nás byly rozporuplné. Na jedné straně kritizovali dominantní pozici tohoto typu stravy a doporučovali větší pestrost stravy, stejně jak náhradu tučného vepřového masa například hovězím nebo jinými druhy masa; na druhé straně oceňovali výživovou

hodnotu pokrmu, a pokud se nevyskytoval na jídelníčku příliš často a v neúměrných porcích, odborná propaganda proti tradiční české „omáče se šesti (pozn. knedlíky)“ energicky nezasahovala.<sup>348</sup>

### 5.2.2.12 Desatero o jídle aneb jak hřešíme proti správné výživě

Desatero nejčastějších zlovyků v českém stravování 50. let sestavila Marie Úlehlová-Tilschová.<sup>349</sup> Patří mezi ně odbyté „hubené snídaně“ a „uzeninové večere“, nadbytek moučníků a zbytečné mlsání, málo zeleniny a salátů, jednotvárnost kořenění, nedostatek vhodných nápojů, dlouhá doba přípravy pokrmů, nedbalost stolování, nepravidelnost a chvat v jídle. Úlehlová-Tilschová v mnoha člancích a propagačních letáčích nabádala: „*Uvarujme se zlovyků v jídle. Budeme tak předcházet vážným nemocem, zvýšme svůj pracovní výkon, zůstaneme svěží až do stáří. – A hlavně: vedme ke správným návykům v jídle už své děti. Dobrý příklad je nejcennější dar, který můžeme dát dítěti do života.*“<sup>350</sup>



Příloha 36 – Propagační letáček *Desatero o jídle*, vydaný Ústředním ústavem zdravotnické osvěty v roce 1957.

Mezi další témata, jimiž se dobový odborný diskurz o výživě u nás věnoval, byly například snahy o zvýšení chuťové výraznosti<sup>351</sup> a pestrosti stravy. Především autorky z okruhu časopisu *Naše domácnost* se věnovaly problematice zjednodušení a zkrácení pracovního procesu spojeného s přípravou pokrmu. Doporučovaly místo v té době populárního využívání polotovarů a konzervovaných jídel spíše užití některých potravin, které jsou zdravotně výhodné a přitom se snadno upravují, např. mořských ryb a sýrů.<sup>352</sup>

<sup>348</sup> Poměrně výjimečným příkladem kritiky omáček viz MAŠEK, Josef: *Zásady správné výživy*, s. 26.

<sup>349</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Desatero zlovyků v jídle*. *Výživa lidu* 6, 1951, č. 2, s. 85–86.

<sup>350</sup> Propagační letáček *Desatero o jídle*, vydaný Ústředním ústavem zdravotnické osvěty v roce 1957. Národní zemědělské muzeum, fond Marie Úlehlové-Tilschové.

<sup>351</sup> JANÁČKOVÁ, Marie: *Koření v hotových výrobcích*. *Výživa lidu* 10, 1955, č. 9, s. 137.

<sup>352</sup> KRCHOVÁ, Božena: *Problémy stravování a ženy*. *Výživa lidu* 20, 1965, příloha *Výživa v rodině* 4, 1960, č. 2, s. 5.

Kritika odborníků na výživu nesměřovala pouze vůči jednotlivým pokrmům, způsobům jejich přípravy nebo nízké či vysoké spotřebě určité skupiny potravin, ale rovněž proti rytmu stravy a stravovacím návykům během dne. Otázka se stala v 60. letech jedním z ústředních témat pravidelných sjezdů SRV a i v časopise *Výživa lidu* se v tomto období objevuje velké množství příspěvků na toto téma. Největší kritika směřovala k chudým snídaním a naopak přehnaně bohatým a těžkým večeřím. Odborníci zdůrazňovali pravidelnost a vyváženost stravy během dne.<sup>353</sup>

### 5.3 Koncept slovanské lidové kuchyně

Jak plyne z předchozích stran, tradiční městská strava spojená s procesy industrializace se ve sledovaném období stala hlavním terčem kritiky československým odborníků na výživu. V této perspektivě není překvapivé, že někteří z těchto odborníků viděli v idealizované tradiční lidové stravě venkova protipól městské stravy a snažili se najít řešení současného nevyhovujícího stavu nikoli cestou vědecko-technologického pokroku, ale návratem ke zkušenostem minulých generací.

Na tomto místě je třeba vysvětlit koncept lidové stravy, tak jak byl pojímán Marií Úlehlovou-Tilschovou a dalšími odborníky.<sup>354</sup> Nejednalo se o skladbu pokrmů současné vesnice, ale o tzv. lidovou stravu, respektive regionální tradice české kuchyně, tak jak je autorka představila v roce 1945 ve svém souhrnném díle *Česká strava lidová*.<sup>355</sup> Přestože dílo nese typické rysy dobové tvorby a opěvuje chudý prostý lid a jeho vynalézavost, autorka současnou situaci ve stravování venkova vnímá jako úpadek v porovnání s minulostí. Za hlavní negativní trendy ve vývoji tzv. městské stravy označila Úlehlová-Tilschová snížení spotřeby mléka a zeleniny, a naopak nárůst obliby uzenin a konzerv. Zvrat v tomto vývoji měla přinést inspirace u tradiční lidové stravy.

Úlehlová-Tilschová představila vlastní koncepci lidové stravy, která měla sloužit jako zdroj inspirace pro řešení určitých problémů a jako východisko z rozporu mezi přirozeným konzervatismem většiny spotřebitelů a požadavky zdravotníků. „*Tento postup se jevil o to výhodnější, že respektoval zřetelnou tendenci ke konzervativizmu lidských spotřebních návyků, která se v případě stravování projevovala mimořádně silně, zejména na počátku 50.*

---

<sup>353</sup> KABELÍK, Jan: *Několik poznámek k výživě venkova a též města*, s. 103–104; případně ADAMEC, Čeněk: *Dobré a zlé v naší kuchyni*. *Výživa lidu* 12, 1957, č. 7–8, s. 105.

<sup>354</sup> Např. lékař Ladislav Kaizl, autor populární studie o lidové stravě v Podkrkonoší, viz KAIZL, Ladislav: *Lidová výživa: význam lidové stravy, její zvláštnosti, návrat k lidové stravě a dnešní doba*. Část I. *Strava v Podkrkonoší*. Dr. Eduard Grégr a syn, Praha 1944.

<sup>355</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Česká strava lidová*. Družstevní práce, Praha 1945.

let. <sup>356</sup> Svoji koncepcí racionální stravy byla Úlehlová-Tilschová v našem prostředí poměrně specifická. V závěru sledovaného období byla ochotna připustit, že návrat některých tradičních jídel odporuje moderním požadavkům racionální stravy. <sup>357</sup> Moderní vymoženosti v podobě např. zlepšené konzervace potravin naopak do určité míry chápala jako prostředek „*ke vzkříšení dobrých zvyků našich předků*“ <sup>358</sup>.

Jak již bylo uvedeno, tradiční lidová strava měla již jen velmi málo společného s výživovými zvyklostmi venkova v 50. a 60. letech v Československu. Naopak lze ve sledovaném období pozorovat tendenci připodobňování stravy venkova městské výživě. Zájem o racionální stravování byl přitom na venkově ještě nižší než ve městech <sup>359</sup>, přesto můžeme sledovat přetrvávání určitých regionálních rysů stravování, určitého folkloru, který se projevoval např. vyšší spotřebou sladkovodních ryb v době výlovů jihočeských rybníků. Kritice negativních rysů vývoje vesnické stravy ve sledovaném období se ve svých studiích nevyhnula ani Úlehlová-Tilschová, která si byla vědoma, že její knihu čtou převážně hospodyně na vesnicích, a pokoušela se touto cestou přispět k nápravě tehdejšího stavu.

V určitých tématech se Úlehlová-Tilschová shodla s většinovým dobovým proudem odborníků, oporu pro své postoje našla mimo jiné v některých konkrétních skutečnostech, např. vyšší biologické hodnotě v minulosti obvyklejšího tmavého chleba nebo vysokém podílu mléka, v dobovém diskurzu výživově velmi ceněné potraviny, ve stravě předindustriální vesnice. <sup>360</sup> Při propagaci lidové stravy se Úlehlová-Tilschová nesnažila znovuoživit stravovací návyky z dob minulých, ale syntézou různých krajově odlišných stravovacích systémů <sup>361</sup>, které spojovala pozitivní tradice všech dob ze všech regionů v jeden celek, se pokusila vytvořit naprosto nový originální model, který neměl s historickou podobou stravování mnoho společného. Spojením různých krajových zvyklostí byla zaručena pestrost stravy, tradičně slabé místo vesnické stravy.

Propagace lidové stravy obecně využívala nostalgické obrazy venkova a národnostního citění, rozníceného druhou světovou válkou, a podporovala představu tradičního venkova jako místa míru, štěstí a hojnosti. „*Odkazy na lidovost nebyly typické jen pro oblast výživy a pro období po 2. světové válce, ale objevovaly se i v dalších oblastech kultury života... Mýtus o mimořádně zdravém způsobu života na venkově v preindustriální minulosti úspěšně překonal*

---

<sup>356</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 121.

<sup>357</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Mléko jako lidová potravina*. *Výživa lidu* 23, 1968, č. 5, s. 83. V tomto článku autorka přiznává, že podávání kaši ke snídani není vzhledem k nutné úspoře času a k potřebě snížení spotřeby cukru vhodné napodobovat.

<sup>358</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Ovoce na zimu kdysi a nyní*. *Výživa lidu* 22, 1967, č. 10, s. 156.

<sup>359</sup> MAŠEK, Josef: *Stav výživy venkovského obyvatelstva*. *Výživa lidu* 10, 1955, č. 10, s. 141.

<sup>360</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 126.

<sup>361</sup> ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Chuťový místopis – československý místopis dobrého jídla pítí*.

všechny nástrahy... a pevně zakotvil v myslích mnoha občanů, včetně některých odborníků na výživu.<sup>362</sup> Harmonický obraz venkova byl dáván do protikladu k přetechnizované moderní společnosti a ideologicky hojně využíván. Při propagování lidové stravy se rovněž velice ujalo slovo „původní“. Každá nevyhovující tradice pak mohla být označena jako „nepůvodní“ a odmítnuta. Důraz byl kladen také na prostotu, šetrnost, jednoduchost a vynalézavost.

## 5.4 Moderní trendy ve stravování

### 5.4.1 Inovace v české kuchyni

Důraz na využití vědy a techniky pro zlepšení výživy v Československu měl kořeny v činnosti Ústředí československých hospodyň, které působilo od 30. let do počátku 50. let v rámci Masarykovy akademie práce, a v aktivitách skupiny pro organizaci práce v domácnosti při Jednotě přátel Masarykovy akademie práce, založené v roce 1923, která vydávala časopis *Úspora zdraví, času, peněz v domácnosti*. V 50. letech se Ústředí československých hospodyň přeměnilo ve Výzkumně-technický, resp. Studijní zkušební ústav Československého svazu žen.

V poválečném období předsedala Ústředí československých hospodyň nejprve významná představitelka českého ženského hnutí Růžena Pelantová, a poté od konce 40. let Blanka Podlešáková, autorka populární příručky *Vaříme elektricky!*<sup>363</sup> Autorka v této technické příručce seznamuje čtenáře, především hospodyně, s kuchyňskými technologiemi v souvislosti s vědou o výživě. V popisné části se věnuje vysvětlení funkcí a správnému užití kuchyňského nádobí a spotřebičů (sporák, elektrická trouba, pomocné kuchyňské nářadí, atd.). V následujících kapitolách se věnuje popisu správného postupu hlavních kuchyňských úkonů („jak vařit elektricky“), dále postupu při úpravě masa a celých pokrmů a postupu při přípravě sladkých a slaných moučníků. Autorka čtenáře seznamuje rovněž se základy nauky o výživě a správném stravování.

---

<sup>362</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 127.

<sup>363</sup> PODLEŠÁKOVÁ, Blanka: *Vařím elektricky!* Elektrické podniky hl. města Prahy, Praha 1939.



**Příloha 37** – Obálka knihy *Elektrická kuchyně* od Blanky Podlešákové s předmlouvou Marie Úlehlové-Tilschové.

Autorky z okruhu Ústředí československých hospodyň se zaměřovaly na propagaci praktického zavádění technických a technologických inovací do kuchyňského provozu a využívaly k tomu až do počátku 50. let i vlastní periodikum *Naše domácnost* (více viz kapitola 4.3.7), v jehož čele stály již zmiňované Joza Břízová a Božena Krchová. Tento okruh se do značné míry překrýval s autorským kolektivem rovněž již zde uvedené, v Československu velmi populární kuchařky *Vařím zdravě, chutně a hospodárně* (více rovněž kapitola 4.3.7). Představitelky tohoto okruhu byly přesvědčeny o nutnosti postupných reformních kroků a vzhledem k svému praktickému zaměření se snažily pomoci ženám vyrovnat se při přípravě stravy s několika novými skutečnostmi, např. úbytkem času na přípravu jídla v souvislosti s větším zapojením žen do veřejného života a do zaměstnání. Tradiční českou kuchyni oceňovaly především pro její pestrost a chutnost. Současně odbornice usilovaly o rozšíření vzdělání hospodyň pomocí odborného tisku a v pozdější době i odborných kurzů.<sup>364</sup>

#### **5.4.2 Nová racionální strava**

Vlivná formulace požadavku na stravu moderního člověka pocházela od Josefa Maška, ředitele Ústavu pro výzkum výživy lidu. Mašek byl stejně jako mnoho jeho kolegů odborníků na počátku 50. let do určité míry ovlivněn vlnou folkloristického nadšení z lidové stravy<sup>365</sup>,

---

<sup>364</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 136–138.

<sup>365</sup> MAŠEK, Josef: *Výživa na našem venkově*. *Výživa lidu* 5, 1950, č. 5, s. 98–99.

avšak po opadnutí této vlny se stal ústřední postavou směru v československé výživě naprosto opačného, založeného na moderním vědeckém výzkumu a jeho poznatcích.

Mašek a okruh jeho spolupracovníků (především s lékařským nebo chemickým vzděláním) kritizovali lidovou stravu jako negativní produkt předchozího společenského vývoje, přičemž jejich argumenty měly zejména v 50. letech silné ideologické zabarvení – argumentovali např. třídním charakterem stravy v předešlých obdobích. Odsuzovali však vesměs jak stravu „otrokářské“ společnosti, tak i výživu z období feudalismu a kapitalismu zároveň.<sup>366</sup>

Za hlavní problém české národní kuchyně označil skutečnost jejího opožďování za vývojem společnosti. Úlohou odborníků v propagaci zdravé výživy bylo směřovat k úsilí „*výchovou ovládnout nesprávné zvyklosti a tvořit podmínky k tomu, aby se lidé i chtěli i mohli žít jinak, než jak tomu bylo po staletí. Aby se tedy živilo jako vyspělé civilizace na prahu 21. století.*“<sup>367</sup> Smyslem bylo odstranit chyby z minulosti a orientovat se na příslib budoucí kvality. Mašek za hlavní brzdu racionálního stravování na venkově označil „*přežitky minulosti, plynoucí z konzervativizmu ve výživě a z výživových pověr na straně jedné a z nedostatečného nutričního uvědomění na straně druhé.*“<sup>368</sup> Nevhodné stravovací návyky velké části československé veřejnosti Mašek považoval za výsledek nedostatku času a deformace trhu (nevyhovujících cen a nízké dostupnosti) a věřil, že je možné tyto zvyky snadno změnit pomocí úprav v podobě distribuce.<sup>369</sup>

Od druhé poloviny 50. let tak můžeme v Československu sledovat odklon od tradiční lidové stravy, důraz na moderní a racionální stravování, na přínos nových technologií a nutnost přebudovat výživové zvyklosti v závislosti na rozvoji vědy a techniky. Tento vývoj byl v souladu se soudobým trendem aplikace vědeckých poznatků do každodenního života, resp. ke zvýšení jeho kvalitativní úrovně.<sup>370</sup> Nové technologie měly zlepšit úroveň zemědělské výroby a zabránit nežádoucím výkyvům, měly zároveň v pokrmech zachovat žádoucí množství biologických hodnot (tento cíl byl současně realizován prostřednictvím změny skladby výživy v duchu racionalizace stravy) a měly napomoci lepšímu zpracování, skladování a využití potravin při přípravě pokrmů. Významnou součástí inovací měly být i vyšší hygienické nároky a s tím související rozvoj obalové techniky.<sup>371</sup>

---

<sup>366</sup> MAŠEK, Josef: *Zásady správné výživy*, s. 5–6.

<sup>367</sup> MAŠEK, Josef a kol.: *Člověk, společnost a výživa*, s. 171.

<sup>368</sup> MAŠEK, Josef: *Stav výživy venkovského obyvatelstva*, s. 141.

<sup>369</sup> MAŠEK, Josef: *O současné problematice racionalizace výživy*. *Výživa lidu* 23, 1968, č. 5, s. 78.

<sup>370</sup> FRANČ, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 134.

<sup>371</sup> Zvláštní pozornost byla věnována otázce používání vhodných obalových materiálů v potravinářství – konkrétně pro maso, tuky, mléko.



### 5.4.3 Vědecko-technické poznatky v české kuchyni a výživě

Ve druhé polovině 50. let a v 60. letech 20. století byli u nás odborníci na výživu přesvědčeni o velkém významu technických a technologických inovací pro změnu stravovacích návyků ve smyslu zdravotní racionalizace. Tento trend souvisel s tehdy rozšířeným přesvědčením o významu vědecko-technického pokroku pro vybudování socialistické společnosti.

#### 5.4.3.1 Konzervace

„Mezi symboly dokládající význam technických a biologických věd pro ozdravení výživy patřily... nejrůznějším způsobem opracované potravinové suroviny... především polotovary nebo nejrůznější způsoby konzervace.“<sup>372</sup> Mezi nově zaváděnými konzervačními látkami byla např. kyselina sorbová.<sup>373</sup> Od konzervování si odborníci slibovali především odstranění jednoho z největších problémů české tradiční kuchyně – její sezonnost, především kolísání obsahu důležitých ochranných látek (např. vitamin C a A) ve výživě. Konzervování tak mělo rovněž zajistit dostatečné zdroje těchto látek i pro zimní a jarní období, kdy musely být jinak nahrazovány dovážením velkého množství jižních, především citrusových, plodin. Značnou výhodou byla i úspora času při přípravě pokrmů, kterou konzervy umožnily. Výzkum se věnoval vývoji nových metod konzervace – experimentovalo se např. s konzervováním pomocí různých druhů záření, dále sušením za pomoci chladu nebo rozstříkávání (např. sušení mléka), konzervací za pomoci antibiotik (především u masa).<sup>374</sup>

Vzhledem k tomu, že konzervace za pomoci nízkých teplot byla považována z hlediska zachování biologických hodnot potravin za techniku velmi výhodnou, velký rozvoj zaznamenalo ve sledovaném období u nás rovněž mrazírenství.<sup>375</sup> Obzvláště ceněný byl jeho přínos pro uchování vitamínu C, sezonně nedostatkového.

Konzervace obecně přispěla ke zvýšení dostupnosti některých druhů potravin a výživových látek, zkrátila a zjednodušila čas přípravy pokrmů a uplatnila se rovněž ve změněném životním stylu, např. při rozmachu turistiky a chataření.<sup>376</sup>

---

<sup>372</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 138.

<sup>373</sup> MALKUS, Z.: *Kyselina sorbová – nová konzervační látka pro potraviny*. *Výživa lidu* 12, 1957, č. 3, s. 44.

<sup>374</sup> Více k problematice moderních metod konzervování viz MAŠEK, Josef: *Člověk, společnost a výživa*, s. 243–247. Též od stejného autora *Nové objevy ve výživě*, s. 138.

<sup>375</sup> ADÁMEK, Karel – PREININGER, Vladimír – SMOTLACHA, Miroslav: *Zmrazené potraviny a jejich příprava v domácnosti*. Státní technické nakladatelství literatury, Praha 1958.

<sup>376</sup> HEJDA, Stanislav: *Zásady výživy v létě*. *Výživa lidu* 15, 1960, č. 7, s. 25.

### 5.4.3.2 Polotovary

Pro sledované období je charakteristický prudký nárůst výroby polotovarů, mezi které se v tomto období počítalo i porcované maso. Hlavní impulz vývoje a výroby polotovarů spočíval v organizaci práce, resp. ve snaze osvobodit ženy, stále více zapojené do pracovního a veřejného života, od „otročiny“ v domácnosti. Polotovary a hotové pokrmy měly šetřit čas, při vaření a nákupu, měly usnadňovat práci nezkušeným hospodyním, přispívat k větší pestrosti stravy a uspořít nádobí a čas na jeho očištění. Využití našly i ve veřejném stravování. Překážkou většího rozšíření polotovarů však byly trvalé problémy s jejich distribucí, zejména na venkově, dále jejich cena a tradiční konzervativní stravovací návyky obyvatelstva. Největší popularitu získaly polotovary ve větších městech.<sup>377</sup> Někteří odborníci ve sledovaném období u nás považovali za perspektivní i přechod od polotovarů k hotovým pokrmům konzervovaným např. mražením, které se objevovaly na Západě. Domácí pokusy o výrobu hotových zmražených pokrmů však nedopadly příliš povzbudivě.<sup>378</sup>

### 5.4.3.3 Instantní polévky a omáčky

Pozice instantních polévek v systému zdravé výživy byla sice někdy trochu pochybná, potravinářský průmysl však nabízel poměrně široký sortiment instantních polévek, které měly hospodyním výrazně usnadnit čas a práci. Symbolem tohoto zboží na československém trhu se staly polévky Vitana, propagované pod heslem *Vitana vaří za vás*.



Příloha 38 a 39 – Reklamní letáky na instantní polévky Vitana.

<sup>377</sup> HRUBÁ, Marie: *Polotovary v naší kuchyni*. *Výživa lidu* 19, 1964, č. 8, s. 120–121.

<sup>378</sup> PLEVA, Jan: *Hotové zmrazené potraviny*. *Výživa lidu* 12, 1957, příloha *Výživa v rodině 1*, 1957, č. 5, s. 19–20.

Hovězí bujon zvýrazňující chuť k jídlu patřil mezi polévky, které odborníci na výživu vcelku akceptovali, respektive se ve sledovaném období neobjevují žádné výraznější projevy kritiky nebo propagační kampaně namířené na využití bujonu při přípravě stravy.



**Příloha 40** – Krabička na hovězí bujon Vitana.

#### 5.4.3.4 Nové technologie přípravy pokrmů

Odborníci na výživu podporovali zavádění nových technologií pro zpracování potravin, zejména technologie pro úpravu masa. Jelikož mnoha tradičním úpravám masa byla vyčítána dlouhá doba tepelného zpracování, vzbudily velký zájem tzv. minutky z elektrického grilu. Výzkumníci oceňovali přínos tohoto typu úpravy pro racionální výživu – spojení malé potřeby tuků při přípravě bez jejich přepalování a rychlost úpravy zajišťující uchování většiny biologicky cenných látek.<sup>379</sup> V roce 1950 byl na československý trh uveden elektrický rožeň Grillux, o kterém záhy referovaly jak časopis *Naše domácnost*<sup>380</sup>, tak i *Výživa lidu*<sup>381</sup>. Úprava na roštech a na rožních, která vyžadovala minimum tuku, byla odborníky preferována především ze zdravotních důvodů. Problematika přepalování tuků při smažení nejprve vedla k propagaci automatických smažicích pánví, posléze bylo smažení odborníky obecně považováno za nežádoucí technologickou úpravu masa. Významnou novinkou v kuchyňské technologii byla bezpochyby tenká hliníková fólie, tzv. alobal, který byl při přípravě pokrmů využíván od 60. let.<sup>382</sup>

#### 5.4.3.5 Nové potraviny

Někteří naši odborníci na výživu se ve sledovaném období zaměřili rovněž na hledání nových zdrojů výživy. Inspiraci nacházeli nejen v poválečných obtížích, ale především v zoufalé situaci rozvojových zemí. Nové potraviny měly zabránit v případné krizové situaci

<sup>379</sup> HRDLIČKA, J.: *Vliv tepelných zásahů při zpracování potravin*. *Výživa lidu* 20, 1965, č. 8, s. 124–125.

<sup>380</sup> Článek od neznámého autora, viz *Elektrický rožeň – Grillux*. *Naše domácnost* 5, 1950, č. 19, s. 299.

<sup>381</sup> ŠPALKOVÁ, Božena: *Minutková jídla na elektrickém roštu*. *Výživa lidu* 6, 1951, č. 1, s. 19–20.

<sup>382</sup> HONS, Vilém – ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Méně ztrát – více zisků na výživné hodnotě!* *Výživa lidu* 17, 1962, č. 7, s. 98.

zajistit výživu obyvatelstva v dostatečném množství a kvalitativně vhodném složení. Ke zkvalitnění biologické hodnoty stravy mělo přispět prosazování kvasinek, obsahujících vysoký podíl některých vitaminů do stravy. Další výzkum se soustředil na výrobu syrovátky a její uplatnění jako přísady při výrobě pokrmů. Novou potravinou v českém prostředí byla sója, na jejímž základě se vyráběly různé náhražky, např. mléko, mouka, ořišky atd. Sloužila rovněž jako přísada do pokrmů, např. čokoládových výrobků. *„Značné rozpaky a víceméně všeobecný nesouhlas budila tradiční vize futurologů, že v budoucnosti bude lidstvo většinu výživových složek přijímat v podobě pilulek.... Otázka, zda problém stravy při populační explozi řešit pouze intenzifikací zemědělství, nebo zda se stanou pro lidstvo nutnými zcela netradiční zdroje živin, však patřila mezi frekventovaná témata v odborných polemikách prakticky po celé sledované období.“*<sup>383</sup>

---

<sup>383</sup> FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky*, s. 138. Více k problematice nových potravin a viz tamtéž s. 153–161.

## 6 Sovětský vzor aneb „zdomácnění“ vědecko-technické revoluce v SSSR

### 6.1 Mírové soutěžení SSSR a USA v kontextu studené války

Krátce po válce, již od roku 1945, bylo patrné zvyšování napětí mezi USA a SSSR. Neshody se týkaly zejména osudu poválečného Německa, hranic Polska a SSSR a dále rozdělení poválečné Evropy na zájmové sféry vlivu západních mocností a Sovětského svazu. Tyto neshody vyústily do tzv. studené války (anglicky Cold War, rusky холодная война). Termín označuje konflikt, který panoval v letech 1947–1991 mezi USA a jejich spojenci na straně jedné a SSSR a jeho partnery na straně druhé. Tzv. Západní (též kapitalistický nebo v sovětské propagandě imperialistický) blok představovali kromě USA zejména západní evropské mocnosti a další spojenci sdružení v NATO. Jejich hlavním cílem bylo zadržování šíření vlivu komunistického režimu v Evropě a ve světě. Tzv. Východní (komunistický, socialistický nebo sovětský) blok tvořil SSSR a jeho spojenci v rámci Varšavské smlouvy. Některé země jako např. Jugoslávie se během tzv. studené války nepřipojily ani k jednomu ze znesvářených táborů a vytvořily tzv. Hnutí nezúčastněných zemí<sup>384</sup>. Ostrý ideologický konflikt, který polarizoval svět na více než čtyřicet let, v principu nezahrnoval vojenské konflikty, ale byl zaměřen především na akce hospodářské a politické. Protivníci se při mírovém soupeření předháněli např. v budování vojenských koalic, zástupnými válkami, zpravodajskou a průmyslovou špionáží, ideologickou propagandou, závody ve zbrojení, rivalitou v technické vyspělosti (např. vesmírný závod), soupeřením ve sportovních událostech nebo závodem o vyšší životní standard.<sup>385</sup>

Za počátek ideologického konfliktu mnozí historikové považují svržení atomové pumy na japonská města Nagasaki a Hirošima a následně projev amerického prezidenta Harryho S. Trumana (1884–1972) 12. března 1947, ve kterém zformuloval nový směr zahraniční politiky USA, tzv. Trumanovu doktrínu<sup>386</sup>. Oproti předchozí americké politice izolacionismu a

---

<sup>384</sup> Více informací k Hnutí nezúčastněných zemí včetně přehledu členských zemí viz <http://csstc.org/i-about.html> (dostupné online 1. 7. 2014).

<sup>385</sup> K problematice tzv. studené války ze zahraničních studií např. GADDIS, John Lewis: *Russia, the Soviet Union and the United States. An Interpretative History*. McGraw-Hill, New York 1990; nebo KORT, Michael: *The Columbia Guide to the Cold War*. Columbia University Press, New York 2001. Z českých publikací např. NÁLEVKA, Vladimír: *Studená válka*. Triton, Praha 2003; od téhož autora *Kapitoly z dějin studené války*. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 1997; dále LUŇÁK, Petr: *Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*. Libri, Praha 1997; GADDIS, John Lewis: *Studená válka*. Slovart, Praha 2006. O nejnapijatějším období tzv. studené války v letech 1947–1953 více např. MASTNÝ, Vojtěch: *Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947-53. Stalinova léta nejistoty*. Aurora, Praha 2001; nebo NÁLEVKA, Vladimír: *Horké krize studené války*. Vyšehrad, Praha 2010.

<sup>386</sup> Přepis proslovu prezidenta Trumana včetně souvisejících dokumentů viz [www.trumanlibrary.org/whistlestop/study\\_collections/doctrine/large/index.php](http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/doctrine/large/index.php) (dostupné online 1. 7. 2014).

pacifismu Truman vyhlásil, že USA se mají stát garantem svobody a demokracie ve světě a mají poskytovat pomoc zemím ohroženým diktátory nebo totalitou, ať již zvenčí nebo zevnitř. Nabízená pomoc měla mít podobu finanční, hospodářskou, ale i vojenskou. Již v roce 1948 přišly USA s nabídkou ekonomické obnovy zničeného evropského hospodářství, s tzv. Marshallovým plánem. Právě tento plán dle mínění některých historiků pomohl rozdělení Evropy na dva mocenské bloky, neboť státy, které – na nátlak nebo příkaz Moskvy – plán hospodářské pomoci odmítly, zůstaly v mocenském bloku SSSR (jako např. Československo, více k domácímu poválečnému vývoji viz kapitola 2.2).

Tzv. studená válka se projevovala vzájemnou nedůvěrou, podezíravostí a nedostatkem snahy o oboustranné porozumění. Situace se několikrát vyhrotila natolik tak, že vzrostly obavy z možného nového válečného konfliktu, nicméně hrozba hromadného nasazení jaderných zbraní a možnost vzájemného zničení<sup>387</sup> válečnému střetu zabránily. Obě strany se vzájemně obviňovaly z prosazování vlastní ideologie ve světě – USA obviňovaly SSSR z rozšiřování komunismu, SSSR naopak obviňoval USA z prosazování imperialismu a ze snahy o potlačení revolučních hnutí v jiných zemích. Přestože tzv. studená válka spočívala zejména v akcích hospodářských a politických, došlo i k několika lokálním konfliktům. Největšími z nich byly korejská válka (1950–1953), válka ve Vietnamu (1964–1975) a později i sovětská invaze do Afghánistánu (1979–1989). V těchto konfliktech se však místo obou velmocí v opravdovém boji střetly jen jejich spojenecké státy, jedná se tedy o tzv. zástupnou válku. Velmoci se do přímého ozbrojeného konfliktu během období tzv. studené války nikdy nedostaly. Několikrát však k němu měly velmi blízko, nejbliže patrně v roce 1962 během tzv. kubánské krize.<sup>388</sup> Tzv. studená válka skončila rozpadem SSSR, který započal v druhé polovině 80. let a byl dovršen na přelomu 80. a 90. let, když ve většině zemí sovětského bloku došlo k obnově demokratického zřízení a tržní ekonomiky. Důsledkem těchto změn byl i ústup antagonismu vůči Západu.<sup>389</sup>

Jak již bylo uvedeno, v období studené války se mírové soutěžení SSSR a USA projevovalo zejména v oblasti hospodářství, průmyslu a vědy a techniky. V oblasti vědy a výzkumu se hlavním cílem mírového závodění staly výzkum a dobývání vesmíru. Sovětský kosmický program byl založen v druhé polovině 50. let a od začátku byl koncipován jako projekt na podporu sovětské armády ve snaze o dosažení vojenské převahy nad kapitalistickým světem. Sovětskému kosmickému programu se podařilo získat řadu prvenství

---

<sup>387</sup> *Mutual Assured Destruction (MAD)*, neboli *Vzájemně zaručené zničení*, je doktrína vojenské strategie, podle které by použití jaderných zbraní proti zemi rovněž vyzbrojené jadernými zbraněmi vedlo ke zničení jak útočící, tak bránící se strany.

<sup>388</sup> Např. NÁLEVKA, Vladimír: *Karibská krize*. ISV, Praha 2001.

<sup>389</sup> K problematice rozpadu Východního bloku např. VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav: *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Libri, Praha 2000, s. 644–747.

v dobývání vesmíru – Sověti jako první vypustili do vesmíru umělou družici (první Sputnik vyslán do vesmíru 4. října 1957), poté poslali do vesmíru nejdříve prvního živého tvora (pes Lajka byl vyslán 3. listopadu 1957) a následně i prvního kosmonauta (12. dubna 1961 obletěl Jurij Gagarin v kosmické lodi Vostok 1 Zemi a úspěšně přistál). Získali též mnohá prvenství v průzkumu sluneční soustavy a v 70. letech zkonstruovali raketoplán Buran. Ačkoli měl sovětský kosmický program zpočátku navrch a byl vždy krok před NASA, díky následným sovětským hospodářským problémům svůj náskok ztratil. Poprvé se „zpomalování sovětského tempa vesmírného výzkumu“ ukázalo v „boji o Měsíc“, kde jako první přistáli Američané v rámci programu Apollo (posádka Apollo 11 přistála 20. července 1969). Sovětský kosmonaut nikdy na povrch Měsíce nevskočil a jejich výzkum se omezil pouze na nepilotované sondy (v roce 1970 to byla Luna 16, která přivezla z Měsíce vzorky hornin a po nich vozítka Lunochod).<sup>390</sup>

Úspěchů sovětského kosmického programu využívala sovětská propaganda jako demonstrace technologické převahy SSSR. O to bolestivějším neúspěchem a pokořením socialistické vědy se ukázala jednoznačná převaha kapitalistického Západu v oblasti životních podmínek, zařízení domácnosti, vybavení kuchyně, domácích technologií a podmínek ženské práce všeobecně. K této konfrontaci došlo v roce 1959 mezi sovětským vůdcem Nikitou S. Chruščovem a americkým viceprezidentem Richardem Nixonem.

## 6.2 Tzv. kitchen debate aneb závod o vyšší životní standard

Masová bytová výstavba byla schválena rozhodnutím ÚV KSSS 1. června 1957, vlastní výstavba byla zahájena v následujícím roce a probíhala na území Sovětského svazu od samého konce 50. let a v průběhu 60. let. Hlavním cílem této masové kampaně bylo vybudování velkého množství nových bytů ve městech i na venkově, určených k obývání jednou rodinou, ekonomických a kvalitně vybavených. Ústřední pozornost v kampani získala a předmětem důkladné vědecké pozornosti se stala kuchyně, její rozvržení a vybavení.<sup>391</sup>

Prostor kuchyně získal v rámci komunistické ideologie specifické zabarvení, kuchyně byla téměř mytologizována jako střed domácího života a privilegované místo autentických sociálních vztahů. Prosazovala se představa ideologicky svobodné zóny upřímnosti a

---

<sup>390</sup> Více k problematice sovětského kosmického programu např. viz CADBURY, Deborah: *Space Race: The Epic Battle Between America and the Soviet Union for Dominance of Space*. Harper Collins Publishers, New York 2006.

<sup>391</sup> REID Susan E.: *The Khrushchev Kitchen: Domesticating the Scientific-Technological Revolution*. Journal of Contemporary History, Volume 40 (2), 2005, s. 289. Více k problematice např. SMITH, Mark B.: Khrushchev's promise to eliminate urban housing shortage. Rights, rationality and the communist future. In: ILIC, Melanie – SMITH, Jeremy: *Soviet State and Society Under Nikita Khrushchev*. Routledge, London – New York 2011, s. 26–45.

bezprostřednosti; prostoru, ve kterém se jednotlivec mohl uzavřít před „neupřímností a dvojakostí“ veřejné sféry.<sup>392</sup>

Ve vládní politice kuchyně symbolizovala centrální dějiště propojených projektů modernizace a moderní komunistické výstavby v kontextu studené války a „mírového soutěžení“; a jako taková se stala objektem ideologické, technologické a estetické pozornosti Chruščovovy éry. Pozornost byla věnována zejména jejímu designu a využití prostoru určeného pro domácí práce a spotřebu. Problematika vedení domácnosti, oblast kuchyně a ženy pracující v ní se staly součástí diskurzu o racionalizaci a vědecké modernizaci, na jehož základě mělo být dosaženo blízkého přechodu ke komunismu.<sup>393</sup>

Rozsáhlá komunistická bytová kampaň 50. a 60. let tak musí být nahlížena v širších souvislostech nejen Chruščovovy vlády<sup>394</sup>, ale rovněž politických a hospodářských dějin SSSR. Období let 1953 až 1964 přineslo nejen částečnou destalinizaci Sovětského svazu<sup>395</sup> a řadu liberálních reforem v oblasti domácí politiky, ale rovněž nástup racionalizačního a modernizačního procesu, založeného na úspěších socialistické vědy. Sovětská prvenství získaná v dobývání vesmíru využívala komunistická propaganda k demonstraci technologické převahy SSSR. Avšak zatímco převaha USA nad SSSR ve vesmírném a zbrojním závodě mohla být na přelomu 50. a 60. let právem zpochybňována, kapitalistické vítězství v závodě o životní standard se zdálo nesporné. Bolestivým neúspěchem a pokořením socialistické vědy se ukázala jednoznačná převaha kapitalistického Západu v úrovni životních podmínek, zařízení domácnosti, vybavení kuchyně, využití domácích technologií.<sup>396</sup> Výrazným

---

<sup>392</sup> MILLER, Wright: *Russians as People*. Phoenix House, London 1960, s. 150.

<sup>393</sup> BUCHLI, Viktor: *An Archaeology of Socialism*. Berg, Oxford 1999, s. 38.

<sup>394</sup> Více o životě Nikity Chruščova např. viz MOULIS, Vladislav: *Neobyčejný život Nikity Sergejeviče. N. S. Chruščov a jeho doba*. Dokofán, Praha 2006.

<sup>395</sup> Po smrti Stalina v roce 1953 nastoupil do funkce prvního tajemníka KSSS Nikita Chruščov. „Na 20. sjezdu KSSS v únoru 1956 pronesl Chruščov dlouhý projev, v němž odsoudil Stalina jako krutého, morbidního a téměř šíleného tyрана, který nařídil popravit bezpočet nevinných lidí, jehož samolibost jej dovedla k chybám, za které platila celá země, jehož vinou ztratila vláda spojení s lidem, a který si vybudoval „kult osobnosti“ na svou oslavu.“ Chruščov rovněž ve svém projevu prohlásil, že Stalinův despotismus byl „jen úchylkou od v podstatě správného kurzu a prohlásil, že nové kolektivní vedení se vrátilo k původním správným leninským principům“. Tajný Chruščovův projev odsuzující zločiny Stalinova režimu pronikl na veřejnost a vážně poškodil komunistickou věc v očích mnoha straníků i veřejnosti. „Sovětská vláda zahájila proces „destalinizace“, který zahrnoval i odstranění Stalinova těla z Leninova mauzolea na Rudém náměstí.“ Kromě proměny stranického vedení a „několika povrchních reforem se základní charakter sovětského hospodářského systému nezměnil.“ Hlavním cílem čtvrtého pletiletého plánu z roku 1946 byla obnova zničené ekonomiky a zvýšení výroby. Sovětské hospodářství pokračovalo i nadále v preferenci těžkého průmyslu, zbrojení a atomové energie. Viz CAMERON, Rondo: *Stručné ekonomické dějiny světa*, s. 435–436.

<sup>396</sup> Obraz americké kuchyně a dalších technologických vymožeností usnadňující ženám práci byl evropské veřejnosti velmi dobře znám prostřednictvím masivní propagační kampaně, která zavalila evropská rádia, magazíny, plakáty a výstavní haly po skončení druhé světové války. Poválečný trh představoval velice lákavou příležitost pro velké americké korporace. Kampaň nebyla omezena pouze na ty evropské státy, které přijaly Marshallův plán, ale americké produkty byly dobře známy i ve východní Evropě a v Rusku. Viz např. NOLAN, Mary: *Visions of modernity. American business and the modernization of the Germany*. Oxford University Press, New York 1994 (zejm. kapitola 6 – The Cultural Consequences of the Americanism, s. 108–130). Rovněž OLDENZIEL, Ruth: Exporting the American Cold War Kitchen: Challenging Americanization, Technological Transfer, and Domestication. In: OLDENZIEL, Ruth – ZACHMANN, Karin: *Cold War Kitchen: Americanization, Technology, and European Users*. Cambridge, MA, MIT Press, 2009, s. 315–340.



symbolem zaostalosti socialistických domácností se stala rovněž oblast kuchyně a podmínky ženské práce obecně.<sup>397</sup>

Známá konfrontace supervelmocí nastala v průběhu Americké národní výstavy v Moskvě, kde 24. července 1959 došlo mezi sovětským vůdcem Nikitou S. Chruščovem a americkým viceprezidentem Richardem Nixonem (1913–1994), který přiletěl do Moskvy na zahájení této výstavy, k jedné z nejslavnějších debat v dějinách studené války, tzv. kitchen debate.<sup>398</sup> Oficiálním účelem výstavy byla snaha o zvýšení vzájemného porozumění založená mj. na dohodě z roku 1958 o kulturní výměně mezi dvěma velmocemi.<sup>399</sup> Expozice byla zaměřena na každodenní život a konzumní zboží, zlatým hřebem byly domácí elektrické spotřebiče a automobily; místo těžkých strojů, výrobních procesů, vědy a technologie. Hlavními sponzory výstavy byly velké americké korporace jako např. General Motors nebo General Electric.



**Příloha 41** – Chruščov a Nixon při slavnostním zahájení Americké národní výstavy v Moskvě roku 1959.

---

<sup>397</sup> Chruščov dokonce veřejně promluvil o nepříznivé západní reflexi sovětského životního stylu. Tomuto obrazu údajně dominovala představa utiskované ženy v zajetí domácích prací. Tento negativní obraz sovětské ženy a z toho plynoucí dojem zaostalosti Sovětského svazu si dle Chruščova údajně odváželi američtí návštěvníci Moskvy v 50. letech. Viz „*Rech' tovarishcha N. S. Khrushcheva*“, In: Pravda, 15. března 1958.

<sup>398</sup> MAY, Elaine T.: *Homeward Bound: American Families in the Cold War Era*. Basic Books, New York 2008, s. 19. Autorka se ve své studii věnuje specifickým aspektům politických, kulturních a sociálních dějin USA v období studené války. Zaměřuje se zejména problematiku americké poválečné domácnosti a rodiny v kontextu studené války a období následujícího. Dále k problematice mírového soutěžení mezi USA a SSSR na poli úrovně životního stylu, domácnosti a kuchyně např. SCOTT, Alison M. – GEIST, Christopher D. (eds.): *The Writing on the Cloud. American Culture Confronts the Atomic Bomb*. Lanham, University Press of America, s. 24–44.

<sup>399</sup> Více k tématu propagandistické válce a kulturní výměně např. CAUTE, David: *The Dancer Defects. The Struggle for Cultural Supremacy during the Cold War*. Oxford University Press, Oxford – New York, 2003, s. 19–32, k Americké národní výstavě v Moskvě s. 33–52.

Viceprezident Nixon na výstavě, která měla ohromit Sověty americkým spotřebním zbožím, vychvaloval klady amerického způsobu života, zatímco jeho oponent Chruščov obhajoval komunistický systém. Pozoruhodné bylo ohnisko této debaty, v podstatě ideologického boje odehrávajícího se na kulturním pozadí<sup>400</sup>, neboť vůdci nediskutovali o raketách, bombách ani o způsobu vlády, ale debatovali o relativní přednosti amerických a sovětských praček, televizí, elektrických sporáků a dalších domácích spotřebičů. Z tohoto důvodu se jejich vášnivá a prudká debata zapsala do dějin právě jako tzv. kitchen debate, v překladu diskuse o kuchyni.<sup>401</sup>



**Příloha 42** – Setkání N. Chruščova a R. Nixona v modelové kuchyni General Electric, na Americké národní výstavě v Moskvě roku 1959.

---

<sup>400</sup> Susan E. Reid, která se zaměřila na studium problematiky představ o žádoucím životním stylu a vybavení domácností a kuchyně v SSSR v období studené války, popsala tuto dějinnou epochu jako „zápas reprezentací“, jako soupeření a do značné míry též vyjednávání mezi protichůdnými a soupeřícími představami modernity a žádoucího stylu života, které byly propagované dvěma znesvářenými tábory, socialistickým a kapitalistickým. Viz REID, Susan E.: „Our Kitchen Is Just as Good“: Soviet Responses to the American Kitchen. In: OLDENZIEL, Ruth – ZACHMANN, Karin: *Cold War Kitchen: Americanization, Technology, and European Users*. Cambridge, MA, MIT Press, 2009, s. 83.

<sup>401</sup> Záznam diskuse je možné nalézt např. na kanálu Youtube: The Kitchen Debate (Nixon and Khrushchev, 1959) Part I of II: [www.youtube.com/watch?v=D7HqOrAakco](http://www.youtube.com/watch?v=D7HqOrAakco); Part II of II: [www.youtube.com/watch?v=z6RLCw1OZfw](http://www.youtube.com/watch?v=z6RLCw1OZfw) (dostupné online 1. 7. 2014). Přepis debaty je dostupný např. na webových stránkách TeachingAmericanHistory.org, projektu Ashbrooke Centra pro Veřejné záležitosti (The Ashbrook Center for Public Affairs): <http://teachingamericanhistory.org/library/document/the-kitchen-debate> (dostupné online 1. 7. 2014).

Politická rozepře těchto dvou vůdců vypukla, když Chruščov s Nixonem stanuli v modelové kuchyni od firmy General Electric, a Nixon na zde vystavené pračce demonstroval nadřazenost amerického životního stylu.<sup>402</sup> Následná debata vůdců o přednostech kapitalismu a komunismu se stala legendární a upozornila na tehdejší napětí mezi politickým idealismem a ideálem spotřeby v období studené války.<sup>403</sup>



**Příloha 43** – Modelová kuchyně General Electric, Americká národní výstava v Moskvě roku 1959.

Americký pocit převahy byl založen na ideálu maloměstského domova, vybaveného moderními spotřebiči a charakterizovaného rozdílnými genderovými rolami v rámci rodiny. Nixon v Moskvě představil modelovou americkou domácnost s mužským živitelem a ženou v domácnosti, ozdobenou velkým množstvím konzumního zboží. Právě možnost volby a důraz na rozmanitost měly reprezentovat podstatu americké svobody. Americká identita je tradičně hluboce propojená s myšlenkou svobody a demokracie. Ideou, která je v evropském myšlení přítomná již od osvícenství a která nachází faktické naplnění právě v americké Deklaraci nezávislosti. Svoboda volby, svoboda projevu a nerušený oběh různorodých

<sup>402</sup> Ve sledovaném období se model amerického rodinného domu spolu s kuchyní vybavenou technologickými vymoženostmi tehdejší doby stal ideologickým prostředkem ve snaze o zdiskreditování socialistického režimu. Americká propaganda využívala představ o žádoucím životním stylu a snažila se komunistický projekt zdiskreditovat v očích sovětského občana a destabilizovat sovětskou ekonomiku upozorňováním na nedostatky, které socialistický životní standard měl a na rostoucí poptávku po produktech (zejména spotřebním zboží), kterou sovětský trh nebyl schopen uspokojit. Americká propaganda využila Americkou národní výstavu v Moskvě jako strategickou ideologickou akci v kontextu mírového soutěžení studené války. Hlavním cílem bylo demonstrovat ekonomickou nadřazenost USA a „americký životní styl“. Američané usilovali o delegitimizaci socialistického zřízení v očích veřejnosti tím, že zdiskreditovali sovětskou ekonomiku a její schopnost zajistit obyvatelům žádoucí životní standard a všeobecnou dostupnost spotřebního zboží. Představení americké nabídky mělo rovněž zvýšit zájem sovětských spotřebitelů o americké výrobky, které na sovětském trhu byly nedostupné.

<sup>403</sup> Poté, co se v 50. letech zlepšily hospodářské podmínky, byla celá řada nových technologií vyvinutých za války k vojenským účelům, využita k vývoji spotřebního zboží (např. pračky). Na obou stranách železné opony se také začalo hodně využívat nových materiálů (např. umělých hmot). Došlo k rozvoji spotřební technologie, bytové výstavby a designu, a k většímu zapojení vědy problematiky domácnosti. Americká propaganda využila Americkou národní výstavu v Moskvě jako strategickou ideologickou akci v kontextu mírového soutěžení studené války. Hlavním cílem bylo demonstrovat ekonomickou nadřazenost USA a „americký životní styl“. Američané usilovali o delegitimizaci socialistického zřízení v očích veřejnosti tím, že zdiskreditovali sovětskou ekonomiku a její schopnost zajistit obyvatelům žádoucí životní standard a všeobecnou dostupnost spotřebního zboží. Představení americké nabídky mělo rovněž zvýšit zájem sovětských spotřebitelů o americké výrobky, které na sovětském trhu byly nedostupné. Viz REID, Susan E.: „Our Kitchen Is Just as Good“, s. 86–87.

myšlenek symbolizovaly americké kulturní a ekonomické úspěchy. Během tzv. kitchen debate Nixon otevřeně spojil myšlenku svobody s kapitalistickým trhem, svobodným podnikáním a demokratickým zřízením. Masová spotřeba dle Nixona představuje základní občanské svobody. Volba spotřebitelů je jejich demokratickým právem. Konzum byl chápán jako prostředek k dosažení individuality, většího množství volného času a rostoucí mobility. Nixonovo zaměření diskuse na domácí spotřebiče nebylo zvoleno náhodně. Téma z oblasti zbrojení mohlo odhalit zranitelnost USA v případě jaderné války mezi supervelmocemi, zatímco poměrně bezpečná diskuse o konzumním zboží poskytovala uklidňující vizi kvalitního života dostupného i v „atomovém“ věku.<sup>404</sup>

Americká národní výstava měla být jakousi výkladní skříní amerického konzumního zboží a vybavení pro volný čas. Nejnavštěvovanější atrakcí se stal model šestipokojového rančerského domu v plném měřítku, vybavený vynálezy šetřícími čas a údajně dostupnými Američanům všech společenských vrstev, dle Nixona hmatatelný důkaz převahy svobodného podnikání nad komunismem. Během diskuse Nixona a Chruščova v modelové kuchyni tohoto domu byly zřetelné odlišné perspektivy jejich znesvářených ideologických systémů. Zatímco Nixon se pyšnil moderním vybavením usnadňujícím ženám práci v domácnosti a artikuloval tak americký poválečný rodinný sen, v němž úspěšní živitelé podporují atraktivní ženy v domácnosti v bohatých maloměstských rodinných domech, Chruščov mu oponoval, že v jeho zemi není rozšířen stejný kapitalistický postoj k ženám jako v Americe, a že Sovětský svaz stejně nemá využití pro hospodyně na plný úvazek.<sup>405</sup>

Představa ženy v domácnosti, která je ušetřena tvrdé práce díky domácích spotřebičům, a která se rovněž nemusí zabývat problémy mužů, například politikou a dalšími otázkami veřejné sféry, a může tak věnovat veškerý čas kultivaci svého vzhledu, aby se stala atraktivní hospodyní a manželkou, totiž neodpovídala sovětským představám o společenské roli žen. Jak na Západě, tak na Východě samozřejmě ženy pracovaly v domácnosti i mimo domov, a žena měla stále hlavní zodpovědnost za chod domácnosti. Společenské postavení žen, zejména jejich role ve veřejném prostoru, jejich zapojení do výroby, obraz manželky a matky, celková realita ženské sociální otázky byla v obou znesvářených ideologických táborech vnímána silně odlišně. Američtí žurnalisté přítomní v Moskvě popisovali sovětské ženy jako upracované a neupravené dělnice v protikladu k sexuálně atraktivním americkým hospodyním. Tento obraz se do značné míry uchytil a část americké veřejnosti spojovala

---

<sup>404</sup> MAY, Elaine T.: *Homeward Bound: American Families in the Cold War Era*, s. 21–23: Nixon byl přesvědčen, že americká převaha ve studené válce nespočívala ve zbrojení, ale právě na bezpečném a blahobytném rodinném životě moderních předměstských domácností. K tématu též REID, Susan E.: „Our Kitchen Is Just as Good“, s. 83 a 87.

<sup>405</sup> REID, Susan E.: „Our Kitchen Is Just as Good“, s. 89.

představu tvrdě pracující sovětské ženy se situací v nerozvinutých zemích. Sovětská propaganda naopak tvrdila, že americké ženy byly emancipovány od domácích prací pouze proto, aby jim bylo umožněno stát se otrokem konzumního průmyslu.<sup>406</sup>

Krátce po otevření Americké národní výstavy, 26. července 1959, vyšel v ruském deníku *Известия* (v překladu *Zprávy*) článek s fotografií usmívající se ruské hospodyně Zinajdy Michajlovny, která peče s dcerkou koláč pro jejího otce, doprovázenou titulkem „*Naše kuchyně je stejně dobrá jako ta americká*“. Zinajdina sovětská kuchyně na fotografii se pyšnila mnohými moderními vynálezy a spotřebiči usnadňujícími hospodyně práci, stejně jako racionální organizací kuchyňského prostoru. Článek měl v první řadě upozornit na plán masové výstavby, proměnu vybavení kuchyně, racionalizaci organizace práce, zvýšení dostupnosti spotřebního zboží a vědecko-technické inovace ulehčující a zefektivňující práci, které se staly ústředním cílem pro XXI. sjezdu ÚV KSSS v roce 1959.<sup>407</sup>



**Příloha 44** – Fotografie Zinajdy Michajlovny publikovaná v deníku *Известия* 26. července 1959.

<sup>406</sup> REID, Susan E.: „Our Kitchen Is Just as Good“, s. 105: Sovětská propaganda reagovala na americký ideologický útok tvrzením, že právě americká domácnost a kuchyně symbolizují ideologický rozpor mezi oběma tábory, socialistickým a kapitalistickým. Americká kuchyně byla dle sovětského názoru navržena nikoli tak, aby pomohla pracujícím ženám v dosažení seberealizace, ale aby podpořila vznik středostavovských profesionálních žen v domácnosti, které si kompenzují nedostatek možností prosadit se ve veřejném prostoru až přehnanou péčí o vlastní domácnost.

<sup>407</sup> REID, Susan E.: „Our Kitchen Is Just as Good“, s. 83–85.

Sovětské politické vedení povolilo organizaci Americké národní výstavy v Moskvě v očekávání, že sovětské vědci, inženýři a projektanti dostanou možnost studovat americké kulturní a průmyslové vynálezy z bezprostřední blízkosti. Výstavu pojali jako příležitost „studovat zblízka svého nepřítele“ ve snaze poučit se z jeho objevů a pokroků. Sledovaným záměrem byla snaha překonat USA na poli životní úrovně (resp. využití vědeckého pokroku v domácnosti a v oblasti využití volného času). Spíše než přehlídka nabídky amerického průmyslu („výkladní skříň amerického obchodu“), tak byla výstava v SSSR pojímána jako ukázka a návrh, jakým směrem by se sovětský technický pokrok měl vydat. Velmi silně byla přitom v sovětském tisku akcentována skutečnost, že Amerika představila hodně komerčních výtvarků, ale již méně vědeckých objevů. Sovětský tisk konstatoval, že spíše než o prezentaci vědecko-technického pokroku USA se jednalo spíše o propagandu amerického životního stylu. Tento životní styl rovněž sovětský tisk zhusta kritizoval. Moderní technické výtvarky měly prý zamaskovat sociální nespravedlnost – zejména rasovou, třídní a genderovou, v USA. Současně se sovětská propaganda prostřednictvím novinových článků, radiových pořadů a výstav snažila upozornit na úspěchy sovětské. Jedním z příkladů takové propagandy byl již zmíněný článek se Zinajdou Michajlovnou. Sověti dokonce instalovali na promenádě vedoucí k místu konání Americké národní výstavy svoji vlastní expozici s názvem „Vše pro sovětského člověka“, která prezentovala kromě Zinajdiny miniaturní elektrické kuchyně další sovětské úspěchy v oblasti produkce, bytové problematiky, péče o zdraví a dalších „výhod“ socialismu, které byly pro názornost demonstrovány prostřednictvím množství fotografií, statistik a informačních tabulí.<sup>408</sup>

Nicméně v USA byly Nixonova návštěva v SSSR a Americká národní výstava v Moskvě vnímány jako obrovský politický triumf, kterým Nixon získal kredit pro svoji další politickou kariéru. Média vychvalovala jeho diplomatické i rétorické dovednosti při osobní konfrontaci s Chruščovem a americká veřejnost považovala tzv. kitchen debate za velice významnou událost v kontextu studené války. Představený modelový rančerský dům vybavený moderními elektrospotřebiči ztělesňoval americký poválečný sen – bezstarostný životní styl, jehož středem a symbolem byl obdobně jako v Sovětském svazu domov. Ačkoli Nixon značně přeháněl, když přesvědčoval Chruščova o dostupnosti amerického modelového maloměstského domova, přesto popsal typ domácího života, který se stal realitou pro mnoho amerických bílých příslušníků dělnické a buržoazní třídy a mocnou aspirací pro mnoho dalších. Příslib stabilního domova a důraz na rodinný život byl po hospodářské depresi

---

<sup>408</sup> REID, Susan E.: „Our Kitchen Is Just as Good“, s. 95–97. Novinové reportáže informující sovětskou veřejnost o probíhající výstavě byla plná hesel „Překonáme Ameriku“ nebo „Toho, co máte vy teď, budeme mít my více v budoucnu.“

z přelomu 20. a 30. let a po druhé světové válce snem mnoha Američanů a obraz domova a kuchyně jako jejího ústředního prostoru měl tak trvalé místo rovněž v kapitalistické propagandě.<sup>409</sup>

### 6.3 Kitchen Debate

V této kapitole připojuji přepis tzv. „kitchen debate“ mezi Richardem Nixonem a Nikitou S. Chruščovem na Americké ambasádě v Moskvě (1959). Zvýrazněné pasáže se vztahují k příslušné kapitole diplomové práce a odhalují pozadí, argumentaci i stanoviska účastníků ideologické diskuse.<sup>410</sup>

[Both men enter kitchen in the American exhibit.]

Nixon: I want to show you this kitchen. It is like those of our houses in California.

[Nixon points to dishwasher.]

Khrushchev: We have such things.

Nixon: This is our newest model. This is the kind which is built in thousands of units for direct installations in the houses. In America, we like to make life easier for women...

Khrushchev: Your capitalistic attitude toward women does not occur under Communism.

Nixon: I think that this attitude towards women is universal. What we want to do, is make life more easy for our housewives.....

Nixon: This house can be bought for \$14,000, and most American [veterans from World War II] can buy a home in the bracket of \$10,000 to \$15,000. Let me give you an example that you can appreciate. Our steel workers as you know, are now on strike. But any steel worker could buy this house. They earn \$3 an hour. This house costs about \$100 a month to buy on a contract running 25 to 30 years.

Khrushchev: We have steel workers and peasants who can afford to spend \$14,000 for a house. Your American houses are built to last only 20 years so builders could sell new houses at the end. We build firmly. We build for our children and grandchildren.

Nixon: American houses last for more than 20 years, but, even so, after twenty years, many Americans want a new house or a new kitchen. Their kitchen is obsolete by that time....The American system is designed to take advantage of new inventions and new techniques.

Khrushchev: This theory does not hold water. Some things never get out of date—houses, for instance, and furniture, furnishings—perhaps—but not houses. I have read much about America

---

<sup>409</sup> MAY, Elaine T.: *Homeward Bound*, s. 22–23. Více k problematice OLDENZIEL, Ruth – ZACHMANN, Karin: *Cold War Kitchen: Americanization, Technology, and European Users*. Cambridge, MA, MIT Press, 2009.

<sup>410</sup> Pramen: <http://teachingamericanhistory.org/library/document/the-kitchen-debate> (dostupné online 1. 7. 2014)

and American houses, and I do not think that this is exhibit and what you say is strictly accurate.

Nixon: Well, um...

Khrushchev: I hope I have not insulted you.

Nixon: I have been insulted by experts. Everything we say [on the other hand] is in good humor. Always speak frankly.

Khrushchev: The Americans have created their own image of the Soviet man. But he is not as you think. You think the Russian people will be dumbfounded to see these things, but the fact is that newly built Russian houses have all this equipment right now.

Nixon: Yes, but...

Khrushchev: In Russia, all you have to do to get a house is to be born in the Soviet Union. You are entitled to housing...In America, if you don't have a dollar you have a right to choose between sleeping in a house or on the pavement. Yet you say we are the slave to Communism.

Nixon: I appreciate that you are very articulate and energetic...

Khrushchev: Energetic is not the same thing as wise.

Nixon: If you were in the Senate, we would call you a filibusterer! You—[Khrushchev interrupts]—do all the talking and don't let anyone else talk. This exhibit was not designed to astound but to interest. Diversity, the right to choose, the fact that we have 1,000 builders building 1,000 different houses is the most important thing. We don't have one decision made at the top by one government official. This is the difference.

Khrushchev: On politics, we will never agree with you. For instance, Mikoyan likes very peppery soup. I do not. But this does not mean that we do not get along.

Nixon: You can learn from us, and we can learn from you. There must be a free exchange. Let the people choose the kind of house, the kind of soup, the kind of ideas that they want.

[Translation lost as both men enter the television recording studio.]

Khrushchev: [In jest] You look very angry, as if you want to fight me. Are you still angry?

Nixon: [in jest] That's right!

Khrushchev:...and Nixon was once a lawyer? Now he's nervous.

Nixon: Oh yes, [Nixon chuckling] he still is [a lawyer].

Other Russian speaker: Tell us, please, what are your general impressions of the exhibit?

Khrushchev: It's clear to me that the construction workers didn't manage to finish their work and the exhibit still is not put in order...This is what America is capable of, and how long has she existed? 300 years? 150 years of independence and this is her level. We haven't quite reached 42 years, and in another 7 years, we'll be at the level of America, and after that we'll go farther. As we pass you by, we'll wave "hi" to you, and then if you want, we'll stop and say, "please come along behind us." ...If you want to live under capitalism, go ahead, that's your



question, an internal matter, it doesn't concern us. We can feel sorry for you, but really, you wouldn't understand. We've already seen how you understand things.

Other U.S speaker: Mr. Vice President, from what you have seen of our exhibition, how do you think it's going to impress the people of the Soviet Union?

Nixon: It's a very effective exhibit, and it's one that will cause a great deal of interest. I might say that this morning I, very early in the morning, went down to visit a market, where the farmers from various outskirts of the city bring in their items to sell. I can only say that there was a great deal of interest among these people, who were workers and farmers, etc... I would imagine that the exhibition from that standpoint would, therefore, be a considerable success. As far as Mr Khrushchev's comments just now, they are in the tradition we learned to expect from him of speaking extemporaneously and frankly whenever he has an opportunity. I can only say that if this competition which you have described so effectively, in which you plan to outstrip us, particularly in the production of consumer goods...If this competition is to do the best for both of our peoples and for people everywhere, there must be a free exchange of ideas. There are some instances where you may be ahead of us—for example in the development of the thrust of your rockets for the investigation of outer space. There may be some instances, for example, color television, where we're ahead of you. But in order for both of us benefit...

Khrushchev: [interrupting] No, in rockets we've passed you by, and in the technology...

Nixon: [continuing to talk] You see, you never concede anything.

Khrushchev: We always knew that Americans were smart people. Stupid people could not have risen to the economic level that they've reached. But as you know, "we don't beat flies with our nostrils!" In 42 years we've made progress.

Nixon: You must not be afraid of ideas.

Khrushchev: We're saying it is you who must not be afraid of ideas. We're not afraid of anything....

Nixon: Well, then, let's have more exchange of them. We all agree on that, right?

Khrushchev: Good. [Khrushchev turns to translator and asks:] Now, what did I agree on?

Nixon: [interrupts] Now, let's go look at our pictures.

Khrushchev: Yes, I agree. But first I want to clarify what I'm agreeing on. Don't I have that right? I know that I'm dealing with a very good lawyer. Therefore, I want to be unwavering in my miner's girth, so our miners will say, "He's ours and he doesn't give in!"

Nixon: No question about that.

Khrushchev: You're a lawyer of Capitalism, I'm a lawyer for Communism. Let's kiss.

Nixon: All that I can say, from the way you talk and the way you dominate the conversation, you would have made a good lawyer yourself. What I mean is this: Here you can see the type of tape which will transmit this very conversation immediately, and this indicates the

possibilities of increasing communication. And this increase in communication, will teach us some things, and you some things, too. Because, after all, you don't know everything.

Khrushchev: If I don't know everything, then you know absolutely nothing about Communism, except for fear! But now the dispute will be on an unequal basis. The apparatus is yours, and you speak English, while I speak Russian. Your words are taped and will be shown and heard. What I say to you about science won't be translated, and so your people won't hear it. These aren't equal conditions.

Nixon: There isn't a day that goes by in the United States when we can't read everything that you say in the Soviet Union...And, I can assure you, never make a statement here that you don't think we read in the United States.

Khrushchev: If that's the way it is, I'm holding you to it. Give me your word...I want you, the Vice President, to give me your word that my speech will also be taped in English. Will it be?

Nixon: Certainly it will be. And by the same token, everything that I say will be recorded and translated and will be carried all over the Soviet Union. That's a fair bargain.

[Both men shake hands and walk off stage, still talking.]

## 6.4 Zdomácnění vědecko-technické revoluce v SSSR

Ve výše popsaném kontextu mírového soutěžení mezi SSSR a USA v období studené války je patrné, jak obrovský význam a důležitost pro sovětský režim mělo dosažení vyššího a kvalitnějšího životního standardu pro co největší množství obyvatel, se kterým byl spojován blízký přechod ke komunismu, dosažení hojnosti, nebývalé prosperity a globálního vítězství socialismu. Na rozdíl od stalinského režimu, který usiloval o získání převahy zejména vojenskou mocí, věnoval Chruščovův režim mimořádnou pozornost podmínkám spotřeby a každodenního domácího života. V četných prohlášeních Chruščov sliboval usnadnění ženské práce a nebývalou hojnost spotřebního zboží, které měly pomoci socialismu vyhrát studenou válku, a kterých mělo být dosaženo s využitím úspěchů moderní vědy a technologie.<sup>411</sup> Jedním z pilířů víry v úspěch socialistické myšlenky bylo předsvědčení, že režim dokáže zaručit co nejlepší životní podmínky pro co největší množství lidí.<sup>412</sup>

Již v červenci roku 1956 na zasedání ÚV KSSS tehdejší přední sovětský politik Nikolaj Bulganin (1895–1975) deklaroval počátek nové vědecko-technologické a průmyslové

---

<sup>411</sup> BUCHLI, Victor: *An Archaeology of Socialism*. Berg, Oxford 1999, s. 138.

<sup>412</sup> REID, Susan E.: „Our Kitchen Is Just as Good“, s. 83–84. Dále k tématu např. REID, Susan E.: *Cold War in the Kitchen. Gender and the De-Stalinization of Consumer Taste in the Soviet Union under Khrushchev*. *Slavic Review* 61, 2002 (2), s. 212–252.

revoluce.<sup>413</sup> V následujících letech se vědecko-technologická revoluce, a rychlost probíhajících změn, stala ústředním pojmem většiny z oficiálních projevů Chruščovovy éry a symbolizovala a charakterizovala socialistickou modernu období 50. a 60. let. V poválečném světě se moderní věda a technologie stala zásadní pro zbrojní a vesmírný zápas, stejně jako pro mezinárodní prestiž. Komunistický režim byl přesvědčen, že pouze socialistický systém, založený na vědeckých principech, je schopen plně aplikovat technologickou revoluci ke zlepšení lidského života.<sup>414</sup>

V roce 1961 byl přijat třetí program KSSS, který byl rozhodujícím ideologickým prohlášením Chruščovovy éry a který ztotožnil společenský pokrok s pokrokem vědeckým a technologickým.<sup>415</sup> Uskutečnění svého cíle chtěla KSSS dosáhnout především skrze pokračující elektrifikaci celého území<sup>416</sup>, komplexní mechanizaci produkce a civilní využití atomové energie<sup>417</sup> a chemie. Nová víra ve vědu jako prostředek k urychlení přechodu ke komunismu se rozšířila také na nově rehabilitované sociální vědy, které měly zajistit vědecký základ pro řízený společenský pokrok. Skrze organizaci produkce a sociálního života obecně měla být spontaneita a dosud neregulované pracovní postupy nahrazeny vědomými, kodifikovanými a založenými na vědecké analýze. U všech pracujících lidí v sovětské společnosti měl být vědomě záměrně utvářen vědecký světový názor, aby se mohli efektivněji podílet na budování socialistické společnosti. Představa vědecky a technologicky vzdělané společnosti v poválečném světě získala značnou hodnotu a pokud měl Sovětský svaz modernizovat svůj civilní průmysl a udržet krok s mezinárodním zbrojním a vesmírným závodem, musel v první řadě převychovat a disciplinovat své vlastní občany. Vědecké uvědomění bylo proklamováno jako charakterizující znak budoucího komunistického občana. Do modernizačního a vzdělávacího procesu byly zapojeny také ženy, které byly tradičně zodpovědné za vedení domácnosti, považované dosud za sféru soukromého, neuvědomělého a zvnějšku neregulovaného každodenního, domácího života. Jádrem tohoto soukromého prostoru – domácnosti – se stala kuchyně, na kterou socialistická věda nově upřela svoji pozornost.

Vědecké řízení a racionální plánování prostoru se stalo prostředkem, jak přenést socialistickou industriální organizaci a standardizaci, disciplínu práce, moderní pracovní

---

<sup>413</sup> Více k problematice např. HODNETT, Grey (ed.): *Resolutions and Decisions of the Communist Party of the Soviet Union, vol. 4, The Khrushchev Years 1953 – 1964*. Toronto, Toronto University Press 1974.

<sup>414</sup> „Rech“ tovarishcha N. S. Khrushcheva, In: *Izvestija*, 2. a 3. července 1959.

<sup>415</sup> TITOV, Alexander: The 1961 Party Programme and the fate of Khrushchev's reforms. In: ILIC, Melanie – SMITH, Jeremy: *Soviet State and Society Under Nikita Khrushchev*. Routledge, London – New York 2011, s. 8–25.

<sup>416</sup> V otázce elektrifikace ruského území navazoval Chruščov na přechozí úsilí Lenina.

<sup>417</sup> K otázce využití atomové energie, výrobě atomových zbraní a světové politice viz ARON, Raymond: *Historie XX. století*. Academia, Praha 1996, s. 257–328.

tempo a komunistické povědomí do lidských domovů. Vědecké řízení samo o sobě by však k tomuto cíli nestačilo, neboť vysoce produktivní společnost je založena na předpokladu technologického pokroku. V Sovětském svazu panovalo přesvědčení, že pouze socialistický systém může ovládnout a využít technickou revoluci ke zlepšení lidského života. V reakci na sovětské úspěchy ve vesmírných objevech se zrodilo přesvědčení, že vyspělá technologie vstoupí rovněž do každodenních lidských životů. Skrze mechanizaci a automatizaci všech aspektů lidského života mělo být dosaženo zvýšení produktivity práce a lepších životních podmínek pro co největší množství lidí. Přičemž největšího úspěchu vědecko-technické revoluce bylo dosaženo v oblasti kuchyně, kde byl proces modernizace a současně socializace domácího, každodenního života zahájen. Racionální plánování kuchyňské pracovní plochy mělo racionalizovat pohyby hospodyňky a spojit ji tak s vědeckou, moderní a průmyslovou organizací, zatímco využívání domácích technologií mělo pomoci přetvořit ji do oběra připraveného na heroický věk vesmírných letů, počítačů a atomové energie. Kuchyně tak byla ideologicky integrována do širšího vývoje sovětské společnosti směrem k moderní racionální organizaci, na které byl založen přechod ke komunismu, spojovaný s konečným vítězstvím ve studené válce. Racionalizace a modernizace domácnosti byly rovněž propagovány jako prostředek emancipace a cesta k plné realizaci ve vytváření komunismu; ve skutečnosti však mělo být emancipace, kterou vize nové sovětské kuchyně sledovala, dosaženo bez zásadní změny v genderových strukturách každodenního života. Navzdory všem výhodám tento proces, jak bylo již výše zmíněno, v důsledku pouze podřídil ženu dalším požadavkům, odpovědnosti a novým režimům.<sup>418</sup>

Se zdomácněním vědecko-technické revoluce jsou spojeny další dva související fenomény, za prvé spotřební využití zásadních investic do chemického průmyslu a rozvoj nových syntetických materiálů, a za druhé zavedení technologie do domácnosti skrze rostoucí produkci elektrických spotřebičů.<sup>419</sup> Jak vize „plastového domova budoucnosti“, tak i „automatizovaná utopie elektrického domova“ v oficiální ideologii symbolizovaly vizi lepšího, komunistického zítřka. Vize elektrického domova byla přijímána globálně v kontextu studené války a soutěžení o lepší životní standard. Využití nových zdrojů elektřiny, včetně jaderné energie, se stalo ústředním tématem sedmiletého plánu přijatého v roce 1959. Strana slibovala zlepšení veřejných služeb a nárůst produkce konzumního zboží, speciálně zboží pro domácnost a hlavně domácích spotřebičů. Elektřina a moderní elektrické spotřebiče měly pomoci sovětské hospodyně usnadnit práci. Bylo rozhodnuto o zvýšené produkci lednic,

---

<sup>418</sup> ILIC, Melanie: What did women want? Khrushchev and the revival of the *zhensoveti*. In: ILIC, Melanie – SMITH, Jeremy: *Soviet State and Society Under Nikita Khrushchev*. Routledge, London – New York 2011, s. 104–121.

<sup>419</sup> NOVE, Alec: *An Economic History of the USSR*. Penguin Books, London 1982, s. 354–355.

praček, vysavačů, šicích strojů, elektrických leštičů podlahy, dalších kuchyňských spotřebičů na loupání zeleniny, šlehání bílků apod., náhradních dílů pro kuchyňské spotřebiče, smaltovaného nádobí, kuchyňského náčiní, domácích chemikálií, preparátů, televizí, rádií a nábytku. Kompaktní, standardizovaná a dle zásad hygieny projektovaná kuchyně vybavená elektrickými přístroji se tak stala klíčovým symbolem Chruščovovy éry a modernizačních změn pronikajících do soukromého prostoru domácího života.<sup>420</sup>

Konečného vítězství vědecko-technické revoluce na poli kuchyně se Sovětský svaz v 50. a 60. letech nedočkal. Důvodem nezdaru vědecko-technické revoluce v ovládnutí domácností každodenního života nebyl ani tak odpor občanů, kteří by se této změně bránili, ale spíše sovětská ekonomická realita – neboli velmi špatná dostupnost a nedostatek konzumního zboží, problémy sovětského centrálního plánování, časté nedodržování předepsaných standardů při výrobě a tím vznikající častá dysfunkčnost vyrobených produktů.

Jako zvláštní paradox se jeví skutečnost, že stejné faktory – příslib štěstí a představa ideálních lepších zítřků, které na začátku režim legitimizovaly v očích veřejnosti a které vedly k jeho vzestupu, nakonec posloužily k jeho delegitimizaci a stály na počátku kolapsu celého sovětského bloku. Faktory, které vedou společnost k vzestupu, se v určité fázi jejího vývoje stanou pro společnost přítěží a způsobí její konečný rozpad. V tomto případě příslib lepších zítřků socialistickou ideu na začátku legitimizoval, ale nenaplnění tohoto příslibu, resp. neschopnost komunistického režimu zajistit slibovanou životní úroveň a dostupnost především spotřebního zboží, ve finále tento režim zdiskreditovala a delegitimizovala ho v očích veřejnosti.<sup>421</sup>

## 6.5 Obraz socialistické ženy, domácnosti a kuchyně

Poválečný vývoj využíval obrazu ženy v domácnosti jako symbol návratu období míru a budování lepších zítřků. Po marxistických a stalinských experimentech vrátil ženu k její „přirozené“ ženské povinnosti a obraz demobilizované a do středu domácnosti umístěné ženy se stal ústředním motivem normalizační ikonografie, která měla vzbudit dojem návratu předválečné situaci a umožnit zapomenout na traumata z války, teroru a sociálního otřesu.<sup>422</sup>

---

<sup>420</sup> REID Susan E.: *The Khrushchev Kitchen*, s. 310–315.

<sup>421</sup> K teorii kolapsů společností viz BÁRTA, Miroslav – KOVÁŘ, Martin: *Kolaps a regenerace: cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních systémů*. Academia, Praha 2011.

<sup>422</sup> REID Susan E.: *The Khrushchev Kitchen*, s. 292. Více k problematice vývoje ženské otázky v SSSR např. BROWN, Donald R.: *The Role and Status of Women in the Soviet Union*. New York: Teachers College Press, 1968; též WARSHOFSKY LAPIDUS, Gail: *Women in Soviet Society. Equality, Development and Social Change*. Berkeley, University of California 1979.

Přístup poststalinického režimu k ženské emancipaci, otázce rodiny, bydlení a každodenních povinností se vyznačoval značnou rozpolceností. Na jedné straně navazoval na projekty z přelomu 20. a 30. let<sup>423</sup> a usiloval o nový životní styl a vymanění žen z otročiny domácích prací, ale současně svými reformami usiloval o potvrzení a ukotvení představy domova jako individuálního rodinného prostoru, jako místa reproduktivního úsilí, a hospodyní jako izolovaných a neplacených pracovních sil.<sup>424</sup> Právě tato rozpolcenost je velmi významná pro pochopení problematiky vedení domácnosti a kuchyně v průběhu Chruščovovy éry. Ženské problematice, včetně otázky rozvodu, potratu, péče o děti a jejich druhé pracovní směny v domácnosti, byla věnována velká pozornost<sup>425</sup>, a byla začleněna do širšího záměru rozšíření socialistické demokracie a formování nového sovětského člověka. Kombinace odborné profese, péče o děti a domácích prací mohla bránit mnohým ženám v plném zapojení se do sociálního a politického života a v plném angažování se v budování socialismu. Plné uvědomění si sebe sama a svého potenciálu, stejně jako integrace jednotlivce do socialistické společnosti předpokládala aktivní účast jednotlivce v oblasti výroby a ve veřejném životě.<sup>426</sup>

Řešení obou naléhavých problémů tehdejší doby, zvýšení životních standardů a pomoci ženám v péči o domácnost, mělo přinést rozšíření veřejných služeb a institucí (např. dostupnější a kvalitnější zdravotní péče, bezplatné veřejné stravování nebo masová bytová výstavba), které bylo součástí sedmiletého plánu přijatého v roce 1959.

Utopické vize z 20. let, které počítaly se zánikem klasické kuchyně pro individuální přípravu jídla, se v Chruščovově éře nenaplnily. Přesun k veřejnému zajištění každodenní péče se nezdařil zejména kvůli odmítání hospodyní, které nedůvěřovaly veřejným službám a nadále si zajišťovaly vaření a péči o domácnost samy (nevěřily předpřipraveným jídlům, nechodily prát do veřejných prádelen apod.). Domácí stravování se udrželo navzdory rozvoji polotovarů a společných domovních kuchyní (společná kuchyně pro bytový dům sloužila jako restaurace, ale lidé měli také možnost odnést si jídlo s sebou), jejichž počet a zájem strany o ně na počátku 60. let rapidně klesal.<sup>427</sup>

Intenzivní bytová kampaň v pozdních 50. letech nebyla založena na modelu společných obecních domů z 20. let, které se pokoušely o radikální restrukturalizaci každodenního života,

---

<sup>423</sup> Chruščovovův program navazoval na experimenty z 20. a 30. let, které usilovaly o restrukturalizaci domácího života skrze vytváření veřejných, společných příbytků s kolektivní kuchyní a prostory pro domácí práce.

<sup>424</sup> REID, Susan E.: *The Meaning of Home: „The Only Bit of the World You Can Have to Yourself“*. In: Siegelbaum, Lewis H. (ed.): *Borders of Socialism. Private Spheres of Soviet Russia*. Palgrave Macmillan, New York, 2006, s. 145–147; od stejné autorky rovněž *The Khrushchev Kitchen*, s. 293.

<sup>425</sup> Viz např. již zmíněná, *Rech“ tovarishcha N. S. Khrushcheva*, In: Pravda, 15. března 1958.

<sup>426</sup> BROWN, Donald R.: *The Role and Status of Women in the Soviet Union*, s. 15.

<sup>427</sup> HOLT, Alix: *Domestic Labour and Soviet Society*. In: BRINE, Jenny J. – PERRIE, Maureen – SUTTON, Andrew (eds.): *Home, School and Leisure in the Soviet Union*. Routledge, London 1980, s. 30.

ale na malometrážních bytech navržených pro samostatnou nukleární rodinu.<sup>428</sup> Naprostou novinkou, pro některé lidi poprvé v životě, se stala možnost samostatné kuchyně pro jednu rodinu.<sup>429</sup> Heslem kampaně byl „samostatný byt a kuchyně pro každou rodinu“. V rozporu s dřívější snahou o prosazení veřejného stravování a internátních školek pro děti se rozšířila tendence ke kultivaci rodiny a snaha poskytnout každé rodině samostatný byt. Ačkoli byla opuštěna kolektivistická vize sovětského bydlení, víra v sociální dopad správně designovaného a postaveného prostoru zůstala zachována. Nové byty byly navrženy podle moderních, racionálních a ekonomických kritérií a měly přinést očekávanou změnu životního způsobu. V ideologické rovině byly nové byty cestou sovětského člověka k novému, komunistickému zítřku. Režim předpokládal, že pokud bude lidem dopřáno soukromí jejich vlastního domova, budou pak lépe kontrolovatelní a ovladatelní v oblasti veřejného diskurzu. Neplánovaným důsledkem nového, izolovaného typu bydlení bylo rozšíření nové, izolované, mentality a uzavírání se do rodinného kruhu.<sup>430</sup>

Součástí masové bytové kampaně byla rovněž výchovná a vzdělávací kampaň, zaměřená na šíření vědeckého povědomí a správného přístupu k domovu a snaha představit moderní uvědomělou organizaci domácí práce.<sup>431</sup> Dosud především ženská oblast se tak měla přiblížit vědeckému komunismu, hlavnímu projektu Chruščovovy éry.<sup>432</sup> Oblast kuchyně tak byla propojena s ostatními rozsáhlými projekty daného období: industrializací, technologickým pokrokem, převahou v mírovém soutěžení v kontextu studené války a blízkým přechodem ke komunismu. V následujícím textu představím hlavní principy modernizačního projektu, zdomácnění vědecko-technické revoluce skrze mechanizaci domácí práce: tj. rady a doporučení v oblasti péče o domácnost, nauku o vedení domácnosti jako vědní obor a vzdělávací proces a v neposlední řadě vědecké projektování kuchyně a racionální vedení domácnosti.

---

<sup>428</sup> Nukleární jednotkou je myšlena rodina složená z rodičů, matky a otce, a jejich dětí (nikoli vícegenerační rodina).

<sup>429</sup> REID Susan E.: *The Khrushchev Kitchen*, s. 295; od stejné autorky rovněž „Our Kitchen Is Just as Good“, s. 92.

<sup>430</sup> REID, Susan E.: *The Meaning of Home*, s. 145–146: Chruščovova éra je charakterizována mnoha rozpory a oblast domácnosti není výjimkou... Jeden z rozporů představuje právě skutečnost, že masová bytová výstavba vyhlášená Chruščovem v roce 1957 postavená na principech průmyslové výroby, na tvorbě standardních plánů a na prefabrikovaných standardních modelech, vytváří z domácnosti pro jednu nukleární rodinu normativní a základní společenskou jednotku. Tato skutečnost je vška v hrubém rozporu se socialistickým pojetím kolektivismu.

<sup>431</sup> BUCHLI, Victor: *Khrushchev, Modernism, and the Fight against Petit-Bourgeois Consciousness in the Soviet Home*. *Journal of Design History*, 10, č. 2, roč. 1997, s. 161–176.

<sup>432</sup> REID Susan E.: *The Khrushchev Kitchen*, s. 296.

### 6.5.1 Racionální organizace práce v domácnosti a kuchyni

Masová bytová kampaň v 50. a 60. letech přinesla zrychlený proces urbanizace, adaptaci rodin na bydlení v bytě, větší dostupnost bytů pro jednu rodinu a bytů pro novomanžele a řadu dalších změn. Tento proces vedle sociálního a demografického otřesu z poválečných let, který způsobil ztrátu moci tradičních vzorů rodinného života, otevřel možnost proměny tradiční sféry domácnosti, ve které se pracovní postupy předávaly nezměněné po generace z matky na dceru. Otevřel také prostor pro profesionální a odborné rady a doporučení v oblasti péče o domácnost, ve snaze aplikovat moderní poznatky do tradiční a dlouho neměnné domény žen. Problematice péče o domácnost se nevěnovaly pouze magazíny určené ženám, například *Работница* (v překladu *Dělnice*) nebo *Семья и школа* (v překladu *Rodina a škola*), rady a doporučení vycházely například také v populárním obrázkovém časopise *Огонёк* (v překladu *Ohýnek*) nebo ve státním deníku *Известия*<sup>433</sup>. Vycházela rovněž řada knižních publikací určených ženám, které se zabývaly různými aspekty péče o domácnost, správnou organizací každodenního života a výchovy a záležitostmi estetického vkusu; také televize zařazovala do vysílání vzdělávací pořady s touto tematikou.

Tato doporučení zdůrazňovala, že sovětská hospodyně není stejná jako v minulosti nebo jako západní hospodyňka buržoazní společnosti<sup>434</sup>, protože zatímco v minulosti dobrá hospodyňka soustředila veškerý čas a energii pouze na péči o domácnost, nyní pracuje rovněž mimo domov, je zapojena do výrobního procesu, a proto nesmí obětovat tolik času domácím pracím. Cílem modernizačního procesu bylo ulehčení socialistické ženě v péči o domácnost, aby mohla být aktivněji zapojena nejen do výrobního procesu, ale také do politického a společenského života a budování nové komunistické společnosti.<sup>435</sup>

Komunistická strana slibovala pro každou rodinu, včetně mladých párů, dobře vybavený byt odpovídající hygienickým a kulturním požadavkům kvalitního života. Součástí nového způsobu života se totiž stal také důraz na hygienu, který se objevil jako významný aspekt modernizace v západních společnostech během 19. a 20. století. V Rusku bylo zavádění minimálních hygienických standardů do značné míry motivováno snahou vyrovnat se Západu a naučit dřívější většinou nekulturní zemědělské obyvatelstvo modernímu, městskému způsobu života. Vycházelo rovněž z širšího kontextu zdůrazňování vědy jako zdroje sociálního pokroku a reagovalo na objektivní problémy vyplývající z tehdejších podmínek života – rychlé tempo urbanizace a přelidněnost způsobily rozšíření řady mikrobu a

---

<sup>433</sup> Státní deník *Известия* zavedl v červenci roku 1959 rubriku „Domov a rodina“.

<sup>434</sup> REID, Susan E.: *The Meaning of Home*, s. 145.

<sup>435</sup> REID Susan E.: *The Khrushchev Kitchen*, s. 297.



virů, se kterými se věda pustila do boje. Veřejnost byla informována a odborníci radili hospodyním jak dodržovat pravidla hygieny při přípravě, konzumaci a uchování potravin. Součástí této kampaně byla i propagace racionální výživy.<sup>436</sup>

### 6.5.2 Nauka o vedení domácnosti

V rámci Chruščovovy kampaně za modernizaci a racionalizaci domácí práce získal ústřední místo nový vědní obor *Домоводство* neboli nauku o vedení domácnosti. Vznikla řada studijních osnov a učebnic, byli vychováni odborníci, kteří měli tyto znalosti šířit mezi veřejnosti, a také se zakládaly školy, kde se tento obor vyučoval. V médiích probíhala kampaň rozšiřující a systematizující formální výchovu a vzdělávání v nauce o vedení domácnosti; a média tak sloužila jako informační kanál, přes který se přenášely informace od odborníků a státních institucí mezi veřejnost a do soukromé sféry. Cílem kampaně byla profesionalizace oblastí dříve výhradně ženských a laických; proměna spontánních, neregulovaných zvyků, založených na předávané tradici, na vědomé, kodifikované a vědecky doporučené postupy (konzultace s lékaři, pedagogy a dalšími experty). Mezi studijní obory patřila nauka o organizaci domácích prací, zásady hygieny, kurz vaření ad.<sup>437</sup>

Cílem vzdělávacích institucí bylo zajištění poučených a uvědomělých sovětských hospodyněk (rusky *хозяйка*) a snaha předat moderní a socialistické normy hygieny a dobového vkusu. Tradiční ženská doména se ve veřejném diskurzu proměnila ve veřejnou, státní záležitost. Postupně mizela také identifikace domácí práce s ženskou prací. Praktické dovednosti byly delegitimizovány odbornými poznatky získanými vědci, doktory, architektky, sociálními vědci a ostatními profesionály.<sup>438</sup>

Kampaň za disciplinaci a organizaci domácího prostoru měla rovněž svoji imperiální dimenzi. Sloužila jako nástroj vnitřní integrace relativně nedávno připojených, geograficky periferních území do sovětského bloku. Šíření socialistických představ o životním stylu, vedení domácnosti a postavení žen ve společnosti bylo prezentováno jako aspekt civilizačního a modernizačního poslání sovětizace.<sup>439</sup>

Proces integrace a přejímání kulturních hodnot probíhal však také obráceně, ve skutečnosti se Sovětský svaz u svých periferií výrazně inspiroval právě v oblasti vedení

---

<sup>436</sup> COUMEL, Laurent: The scientist, the pedagogue and the Party official: interest groups, public opinion and decision-making in the 1958 education reform. In: ILIC, Melanie – SMITH, Jeremy: *Soviet State and Society Under Nikita Khrushchev*. Routledge, London – New York 2011, s. 66–85.

<sup>437</sup> REID Susan E.: *The Khrushchev Kitchen*, s. 299–300.

<sup>438</sup> Více k tématu např. SCOTT, James C.: *Seeing Like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. Yale University Press: New Haven 1998, zejména kapitola 9, s. 309–341.

<sup>439</sup> KOTKIN, Stephen: *Magnetic Mountain. Stalinism as a civilization*. University of California Press: Berkeley 1997, s. 19.

domácnosti. Například v Estonsku nebo Litvě vznikaly odborné školy vyučující nauky o vedení domácnosti jako součást procesu normalizace, návratu k tradičním institucím. Tento typ výchovných ústavů, kde se dívky vzdělávaly ve vaření, v obsluze při stolování, ve vyšívání, v zahrádkaření, v péči o děti, v otázce hygieny a dalších aspektech domácí nauky, jako i samotná nauka, byly v těchto zemích zakotveny již dlouho před druhou světovou válkou. Jejich rozvoj byl součástí hnutí za vědecké řízení a racionalizaci kuchyně rozšířeného v Evropě i v Americe. Pobaltské republiky v 50. a 60. letech sloužily jako bohatý zdroj inspirace sovětským modernizačním snahám zaměřeným na oblast domácnosti a jejího jádra kuchyně.<sup>440</sup>

### 6.5.3 Vědecké projektování kuchyně a racionální vedení domácnosti

Vědci z rozmanitých profesí dodávali odborníkům v nauce o domácnosti potřebné podklady a empirická data – např. statistiky domácností, průzkumy o chování hospodynek, studie o jejich pracovním harmonogramu, detailní analýzy každodenní domácí rutiny, apod. – k vytvoření co nejrationálnější a nejefektivnější organizace domácnosti a kuchyně. Představa správné kuchyně odpovídala vědecké laboratoři, kde mělo být vše dokonale čisté, úsporné a redukováno pouze na to nezbytné. Velká pozornost se věnovala zátěži hospodynek a délce času, který musí trávit v domácím pracovním prostoru a který je povinností navíc k jejich pracovnímu dni. A jelikož jejich práce byla zásadní jak pro národní ekonomiku, tak pro jejich osobní realizaci jako celistvého člověka, cílem odborných studií bylo hledání řešení, jak usnadnit ženám jejich práci v domácnosti.<sup>441</sup>

Odborníci došli k závěru, že v odlišných kuchyních zaberou stejné úkoly různě dlouhou dobu a různou míru energie. Ve špatně organizované kuchyni se hospodyně například více nachodí, takže nevyhovující uspořádání kuchyně připravuje ženu o čas. Řešení měla přinést racionální organizace pracovního prostoru a vybavení, tak aby každý pohyb hospodyně byl efektivní a produktivní a pomohl jí ušetřit čas a energii vynaložené na práci v domácnosti. Inspiraci pro racionální organizaci kuchyně našli sovětské vědci v nauce o vědeckém řízení podniku, tzv. taylorismu<sup>442</sup>, mezi jehož hlavní principy patří racionální uspořádání a

---

<sup>440</sup> REID Susan E.: *The Khrushchev Kitchen*, s. 299–302.

<sup>441</sup> REID Susan E.: *The Khrushchev Kitchen*, s. 302.

<sup>442</sup> Frederick Winslow Taylor (1856–1915) byl původně technický dělník, který se vypracoval na hlavního strojního inženýra Midvale Steel Works, velké americké ocelářské korporace. Řadil se mezi nejvýznamnější postavy v oblasti managementu a zastupoval školu klasického řízení. Byl stoupencem technokratického přístupu, u dělníků v hromadné výrobě se snažil eliminovat všechny nadbytečné pohyby a nalézt pohyb, co možná nejefektivnější. Velký důraz kladl na normování a ergonomii pracovních pohybů. Za podmínku trvalého zachování vysokého výkonu považoval fakt, že dělníci přesně vědí, co a jak dělat, dodržují předem stanovené postupy a používají normalizované pomůcky a materiál. Jako taylorismus bývá označována teorie vedení podniku (vědecké řízení podniku), který analýzou a syntézou pracovního procesu, usiluje o zvýšení

organizace prostoru každého pracovníka a zvýšení efektivity práce. Pod vlivem taylorismu začali odborníci na vedení domácnosti zkoumat a propočítávat ideální normy, rozměry a umístění vybavení v kuchyni.<sup>443</sup>

Studie například odhalily, že nejčastěji se hospodyně v kuchyni pohybuje mezi kuchyňskou linkou, dřezem a sporákem. Vědci proto navrhli umístění pracovní plochy a kuchyňských spotřebičů podle posloupnosti pracovního procesu (výběr, očištění a omytí, příprava, vaření surovin) tak, aby vše bylo co nejbližší u sebe a hospodyně tak byla nucena udělat co nejméně pohybů. Byly vytvořeny abstraktní kategorie ideálních a normovaných rozměrů využitých při organizaci kuchyně. Jako vzorová hospodyně byla určena průměrná moskevská žena, vysoká 158 cm, a na její míry byly přizpůsobeny rozměry kuchyně – odborníci stanovili ideální výšku kuchyňské linky na 85 cm, stejná výška byla přijata také pro kuchyňské spotřebiče (dřez, sporák atd.), a standardní vzdálenost mezi kuchyňskou linkou a nástěnnými skříňkami na 40–50 cm. Rozměry kuchyně obvykle nepřevyšovaly 4, 5 m<sup>2</sup>. Racionální organizace pracovního prostoru v oblasti kuchyně měla zajistit úsporu prostoru, usnadnění práce hospodyňkám a také jejich disciplinaci (hospodyně se měla po kuchyni pohybovat přesnými a efektivními pohyby, redukovanými na minimum). Volně stojící vybavení bylo umístěno kompaktně vedle sebe do jedné řady a nad ním byly umístěny nástěnné skříňky. Tato instalace zaručovala úsporu na kanalizačním a elektrickém vedení, úsporu pohybů a času a lepší hygienické podmínky. Kompaktnost obecně byla jedním ze základních principů racionální kuchyně vytvořených pro sociální bydlení v mnoha částech Evropy nejprve ve 20. letech a znovu v poválečném období. Ideální, jednotné normy měly zajistit maximální efektivitu a hygienu v kuchyňském prostoru a staly se základem standardizované státní produkce. Standardizace rozměrů učinila masovou produkci efektivní a rentabilní a ujala se proto jako obecný princip architektonického designu daného období.<sup>444</sup>

Koncepce nové sovětské kuchyně byla projektována na ženskou velikost a předpokládala tak jednoho izolovaného ženského pracovníka, obhospodařujícího celou rodinu. Normované rozměry určovaly a limitovaly využití kuchyně, neboť při více lidech již byl prostor přeplněn a práce více lidí se tak stávala neefektivní. Socialistická, normovaná koncepce kuchyně však svým pojetím posilovala a potvrzovala domácnost jako prostor ženské práce. Nové nároky na vedení domácnosti, zvýšené hygienické standardy a rostoucí

---

produktivity práce. Více o zásadách vědeckého řízení a organizace práce TAYLOR, Frederick Winslow: *The principles of scientific management*. Harper & Brothers, London – New York: 1919.

<sup>443</sup> REID Susan E.: *The Khrushchev Kitchen*, s. 303.

<sup>444</sup> REID Susan E.: *The Khrushchev Kitchen*, s. 303–304. K tématu racionalizace a organizace prostoru domácnosti a kuchyně např. BAJAR, Olga Grigorijevna: *Kvartira i jeje ubranstvo*. Gosstrojizdat, Moskva 1962.

estetické požadavky společně vytvořily novou, dodatečnou zodpovědnost, která rovněž připadla na starost ženám.<sup>445</sup>

Prosazování principů racionální kuchyně se stalo pevnou součástí Chruščovovy modernizační snahy. Tyto principy nebyly ničím novým ani specifickým pro sovětský socialismus, ale byly součástí širšího hnutí mezinárodního modernismu, který ovlivnil evropskou a americkou kulturu během celého 19. a 20. století. V ruském prostředí byl modernistický proud velmi dlouho odmítán, a to i v domácí variantě, konstruktivismu, architektonickém a uměleckém hnutí, které se začalo rozvíjet po Říjnové revoluci, a které bylo od 30. let vládou potlačováno. Za Chruščovovy vlády došlo k přehodnocení postoje k modernizačnímu hnutí a ke konstruktivismu a v roce 1954 Chruščov naznačil, že kritické přehodnocení odkazu konstruktivismu by mohlo pomoci obnovit sovětskou výstavbu na industriálním základě.<sup>446</sup> Sovětský zájem na racionální organizaci kuchyně tak nebyl ničím specificky ruským, ale byl spíše jakýmsi usmířením a návratem k mezinárodnímu trendu.

Tuto skutečnost potvrzuje například sovětská inspirace zahraniční literaturou. Jako příklad lze zmínit americkou redaktorku a autorku naučné literatury o vedení domácnosti Christine Frederick. Její kniha o vedení domácnosti z roku 1915<sup>447</sup> byla přeložena do mnoha jazyků, ve 20. letech zažila obrovský čtenářský ohlas a měla značný vliv na vědy o vedení domácnosti zejména v USA a v pobaltských státech, odkud se rozšířila také do SSSR.<sup>448</sup> Autorka ve svém díle aplikovala tayloristické principy řízení továrny na péči o domácnost, a jelikož nadšení pro tuto klasickou teorii sdíleli jak kapitalisté, tak komunisté, velmi brzy se stala inspirací pro modernistické a racionalizační reformy probíhající ve 20. a 30. letech a později znovu v poválečném období 50. a 60. let, v obou ideologických táborech.

Přestože ideologické pozadí a rétorická propaganda byly v obou táborech velmi odlišné, principy modernizačních procesů vycházely jak v kapitalistickém, tak v socialistickém táboře z velmi podobných zdrojů. Navzdory ideologické propasti a mírovému soutěžení v kontextu studené války sovětsí designéři a projektanti pečlivě studovali americké modely a napodobovali jejich zdařilé a užitečné nápady. Sovětská ideologie si však byla současně vědoma značného rozdílu mezi sovětským a americkým modelem kuchyně, role ženy v ní a rovněž obecně v celé společnosti. Americká kuchyně, přizpůsobená potřebám profesionálních hospodyní, nespĺňovala nároky kladené na pracující socialistickou ženu (příliš velké množství

---

<sup>445</sup> REID Susan E.: *The Khrushchev Kitchen*, s. 306.

<sup>446</sup> CHRUŠČOV, Nikita S.: *O širokom vnedrenii industrial'nykh metodov, uluščenií kačestva i sniženija strmosti stroitel'stva*. Gospolitizdat, Moskva 1954, s. 24–25.

<sup>447</sup> FREDERICK, Christine: *Household Engineering: Scientific Management in the Home*. George Routledge & Sons, London 1922.

<sup>448</sup> REID Susan E.: *The Khrushchev Kitchen*, s. 308.

kuchyňských spotřebičů, které byly na Východě chápány jako jistá forma kompenzace pro ženy za absenci postavení ve veřejné sféře; životní naplnění skrze dosažení konzumního blahobytu ad.). Komunistický režim odmítal převzít americký model domova a rodiny, který považoval pro ženy za znevažující; sovětsí stoupenci vědecké organizace kuchyně naopak považovali strohou, standardizovanou formu kuchyně za osvobozující. Jejich cílem bylo vytvoření racionální kuchyně, ve které by hospodyně pracovala nikoli více, ale méně. K menšímu zatížení žen v rámci domácnosti měla přispět také větší dostupnost konzumního zboží a výstavba nových bytů, určených k obývání jednou rodinou.<sup>449</sup>

---

<sup>449</sup> REID Susan E.: *The Khrushchev Kitchen*, s. 308–310.

## 7 Závěr

V předložené diplomové práci jsem se věnovala tématu „zdomácnění“ vědeckotechnické revoluce v 50. a 60. letech 20. století v Československu. Zadané téma jsem sledovala v širším kontextu politických, hospodářských a sociálních změn, které u nás probíhaly v období po druhé světové válce a po nastolení komunistické diktatury na konci 40. let. Tyto změny velice úzce souvisely s ideologickou krizí socialistického zřízení v Československu. Tato krize se poprvé projevila na počátku 50. let v souvislosti s hospodářskými problémy a neschopností vládnoucí moci naplnit svůj program – KSČ po druhé světové válce získala pro svoji politickou koncepci poměrně velkou podporu československého obyvatelstva, převážně dělnické třídy, díky slibům o zajištění kvalitativně vyšší životní úrovně širokým vrstvám obyvatelstva. Přetrvávající problémy se zásobováním, trvalý nedostatek vhodných bytů, měnová reforma a znehodnocení úspor velké části obyvatelstva na počátku 50. let – přičemž stagnace životní úrovně byla v přímé souvislosti s centrálně řízenou ekonomikou a rozsáhlými investicemi do těžkého průmyslu a do zbrojení (v kontextu tzv. studené války a mírového soutěžení SSSR a USA, resp. Východního a Západního bloku) – značně oslabily víru československé veřejnosti ve schopnost KSČ naplnit tato očekávání. Ideologická krize komunistického zřízení se ještě vyostřila po Stalinově smrti v roce 1953 a po Chruščovově „tajném“ proslovu z roku 1956, jehož obsah unikl na veřejnost a podpořil skeptické hlasy pochybující o schopnosti komunistické vlády zajistit dostatečnou životní úroveň obyvatelstva a vyřešit tehdejší palčivé hospodářské a sociální problémy. Tato ideologická krize a nedůvěra ze strany části veřejnosti přetrvávala v Československu po celý zbytek sledovaného období. Reformní snahy, které vzešly z vládnoucích kruhů, u nás vedly ke dvěma ekonomickým reformám, respektive pokusům o částečnou reformu hospodářského zřízení a demokratizaci politického zřízení – Rozsypalově reformě realizované v letech 1956–1960 a Šikově reformě z let 1965/66–1968. Tyto reformní tendence vyvrcholily tzv. Pražským jarem v roce 1968, byly však potlačeny vojenskou invazí vojsk tzv. Varšavské smlouvy v srpnu téhož roku.

Potřeba legitimizovat socialistické zřízení v očích československých občanů vedla představitele komunistické moci u nás k většímu důrazu na sociální problematiku (zkvalitnění pracovních podmínek, sociálního a nemocenského pojištění, zdravotní péče, osobních služeb a možností pro využití volného času) a kvalitu životního stylu, k rozvoji bytové výstavby, architektury a designu, modernizaci vybavení kuchyně a vývoji v oblasti alimentárního chování. Proměna představ o žádoucích životních standardech a příslib kvalitnějšího života

pro každého občana měla pomoci překonat potíže stalinského utopismu a legitimizovat tak poststalinské uspořádání a komunistickou vládnoucí ideologii v očích československých občanů.

V předložené diplomové práci jsem se pokusila zachytit jak strukturální změny, k nimž u nás ve sledovaném období docházelo, tak i jejich ideologické aspekty. Věnovala jsem se pouze jazykově českému prostředí, slovenský kontext je zmíněn pouze okrajově a to v případech, kdy je v souvislosti s obecně československým kontextem.

Významnou skutečností, kterou bych zde ráda zdůraznila, je fakt, že zmíněná ideologie nebyla ve sledovaném období v Československu pouze souborem doktrinálních principů, které se jakoby zvnějšku snášely na aktéry, ale naopak byla ve sledovaném období v Československu „žitou zkušeností“. Jak odborníci, tak samotní aktéři, tedy českoslovenští strážníci, tuto realitu intenzivně vnímali a používali ji, aby podpořili své právo vyjadřovat se k dané problematice. Ideologie tak nebyla pouhou teorií, o které se bavili „někde nahoře“, ale byla součástí každodenní reality, v níž všichni žili, všichni ji vnímali, byli jí neustále vystaveni v běžném životě, stala se součástí jejich životů a tak vlastně přijali za přirozené, nebo jim připadalo přirozené, v jejím rámci diskutovat, vypovídat, psát o teorii i praxi, resp. jak by měla správná výživa vypadat a jaká je skutečnost (viz např. „knedlíky v české kuchyni“). Jak odborníci na výživu, tak strážníci se stali součástí této ideologie.

V oblasti alimentárního chování vedl výše zmíněný proces k racionalizaci a mechanizaci práce v domácnosti, k většímu důrazu na hygienu a výživu, na kvalitu uchování a přípravy potravin, k proměně složení potravin (více masa; zdravá výživa; objev vitaminů, enzymů, minerálů, tuků, cukrů a bílkovin), k rozvoji nauk o vedení domácnosti atd. Souběžným procesem se stala proměna stravovacích a spotřebitelských trendů u populace, náběhy na konzumní způsob života a rovněž proměna obrazu ženy a jejího postavení jak v rámci domácnosti, tak ve veřejném prostoru. Významným momentem byla rovněž „materialita“ ideologie, respektive hmotné projevy této ideologické koncepce, především úspěšná československá účast na dvou světových výstavách Expo 1958 a 1967 a propagace československé haute cuisine neboli gastronomie té nejvyšší úrovně. Další projev spatřuji např. v budování Domu potravin s nabídkou luxusního dovozového sortimentu a gastronomických služeb moderního typu. Uvedené skutečnosti dokládají, že komunistický režim u nás operoval s myšlenkou jakéhosi „civilizačního výkonu“, který tak v kontextu ideologické krize komunistického zřízení získal velkou legitimizační funkci. Tento aspekt by si však zasloužil hlubšího zkoumání, než které umožňuje doporučený rozsah diplomové práce. Otvírají se zde tak nové a další možnosti pro studium legitimizačních procesů v 50. a

60. letech u nás, které by mohl přinést zejména pečlivý průzkum archivních pramenů ústředních orgánů KSČ.

V širším kontextu mezinárodního vývoje sledované téma souvisí s vrcholnou fází tzv. vědecko-technické revoluce neboli procesu, který během více než dvou století proměnil většinu evropské společnosti ze zemědělské na průmyslovou a v jehož průběhu věda postupně získávala stále větší slovo při formování požadavků na životní styl společnosti a zasahovala čím dál hlouběji do každodenního života jejích obyvatel.

V poválečném období nedostatku a bídy patřilo mezi akutní problémy tzv. vědy o výživě zajištění stravy dostatečného množství a výživové hodnoty pro obyvatelstvo. Po překonání poválečných obtíží se odborníci soustředili na formování požadavků na podobu stravy a problematiku racionální výživy lidského organismu. V této diplomové práci jsem sledovala nejen postoje odborníků ke změnám ve výživě a jejich hodnocení tehdejší situace ve stravování, ale i to, jak byli tito odborníci úspěšní ve snaze o zavedení novinek do praxe.

Navzdory úsilí politického vedení však po celé sledované období panoval u nás zoufalý nedostatek nabídky velké části placených služeb – od dostupnosti samostatného a moderního bydlení, přes kvalitu infrastruktury a komunikace, možnosti rekreace a volnočasových aktivit jako sport a cestování, nabídku textilního a dalšího spotřebního zboží, zejména elektroniky, dostupnost a dlouhou čekající dobu na automobily ad. V celkovém hodnocení panovala obdobně neuspokojivá situace rovněž v oblasti výživy, resp. v otázce prosazování vědeckého přístupu a racionalizaci stravy. Po celé sledované období u nás nebyla podpora názorů odborníků na výživu ze strany vládnoucích kruhů nijak výrazná, resp. žádný z vrcholných představitelů komunistické moci se osobně o tuto problematiku nějak výrazněji nezasadil. Několikrát se otázky spojené s problematikou správné výživy staly námětem politických diskusí, obecně však lze říci, že v konkrétních případech sporu odborníků s hospodářskými kruhy se politické vedení postavilo na stranu ekonomů a podpořilo jejich hospodářské cíle. Světlou výjimkou byla kampaň propagující vyšší spotřebu mléka, při níž se zájmy odborníků na výživu a hospodářských kruhů vzácně spojily, a která tak získala silnou politickou podporu.

Obecně lze říci, že v kontextu československého vývoje ve sledovaném období u nás problematika racionalizace výživy neměla v porovnání s vývojem v SSSR tak vyostřený legitimizační náboj. Jednou z příčin byl nepochybně odlišný modernizační a vědecko-technický vývoj, stejně jako obecně vyšší životní úroveň v předválečném období. Otázka správné výživy se proto v Československu spíše než prostředkem legitimizace komunistické moci stala nástrojem hospodářské manipulace s trhem, resp. s cenami a s poptávkou, dle



aktuálních potřeb a zájmů především hospodářských kruhů. Velmi častým jevem byly propagační kampaně podpořené politickými kruhy, které propagovaly určité typy surovin a potravin, jichž byl aktuální přebytek nebo jejichž spotřeba výrazně poklesla.

V 50. a 60. letech u nás vznikla stabilní institucionální základna, jejímž cílem bylo skrze ovlivňování životních návyků obyvatelstva regulovat poptávku na trhu s potravinami a současně zvýšit vliv vládnoucí moci při kontrole soukromé sféry života československých občanů. Ve sledovaném období se u nás prosadily dvě hlavní koncepce směru racionalizace výživy, a sice tradicionalistická koncepce Marie Úlehlové-Tilschové inspirovaná výběrem slovanské tradiční lidové kuchyně a vědecky orientovaná koncepce Josefa Maška využívající moderní poznatky především z oblasti medicíny a chemie. Představitelé obou směrů však akcentovali stejná hlavní témata – požadavkem doby se stalo volání po střídmosti; maximalizace pestrosti v jídelníčku; propagace určitých typů potravin, jejich spotřeba klesala v souvislosti s růstem životní úrovně (např. mléka, chleba, brambor, luštěnin a zeleniny); rostoucí potíže s obezitou a požadavek na snížení celkového energetického příjmu. Prudký rozvoj moderní vědy a technologie po druhé světové válce umožnil kromě nabídky nových druhů potravin a možností jejich zpracování a konzervace také lepší využití stávajících potravin coby nových zdrojů živin. Z důvodu zmíněných hospodářských a politických omezení však mnohé z těchto vědecko-technických objevů nenalezly uplatnění v praxi.

Obecně lze říci, že sledované období bylo charakteristické velkými změnami v charakteru spotřeby obyvatel a tendencemi k náběhu ke konzumnímu způsobu života jako důsledku trvalého nedostatku velké části spotřebního zboží (obyvatelstvo se tak orientovalo na uspokojení svých spotřebních tužeb právě prostřednictvím zvýšené konzumace potravin a nápojů). I přes dílčí úspěchy je však nutné konstatovat, že odborníkům na výživu u nás se ve sledovaném období nepodařilo výrazněji změnit stávající a v mnoha směrech nevyhovující stav výživy obyvatel.

## 8 Seznam použitých zkratek

ČSAV	Československá akademie věd
ČSFR	Československá federativní republika
ČSR	Československá republika
ČSSR	Československá socialistická republika
FAO	Organizace pro výživu a zemědělství OSN ( <i>Food and Agriculture Organization</i> )
IKEM	Institutu klinické a experimentální medicíny v Praze-Krči
IUNS	International Union of Nutritional Sciences
KSČ	Komunistická strana Československa
LF UK	Lékařská fakulta Univerzity Karlovy v Praze
NDR	Německá demokratická republika
NS (ČSSR)	Národní shromáždění Československé socialistické republiky
OSN	Organizace spojených národů ( <i>United Nations</i> (UN))
RVHP	Rada vzájemné hospodářské pomoci
SAV	Slovenská akadémia vied
SRN	Spolková republika Německo
SRV	Společnost pro racionální výživu
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik neboli Sovětský svaz ( <i>Союз Советских Социалистических Республик</i> (СССР))
UK	Univerzita Karlova v Praze
UNRRA	Správa Spojených národů pro pomoc a obnovu ( <i>United Nations Relief and Rehabilitation Administration</i> )
USA	Spojené státy americké ( <i>United States of America</i> )
ÚV KSČ	Ústřední výbor Komunistické strany Československa
ÚV KSSS	Ústřední výbor Komunistické strany Sovětského svazu

## 9 Seznam příloh

**Příloha 1** – Bytový fond podle sčítání domů a bytů z 1. března 1950.

PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*. Doplněk, Brno 2009, s. 611.

**Příloha 2** – Byty odevzdané do užívání v letech 1948–1957.

RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu*. FF UK, Praha 2010, s. 456.

**Příloha 3** – Bytový výstavba v letech 1948–1968 (roční průměry).

PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, s. 617.

**Příloha 4** – Srovnání úrovně bydlení kolem roku 1960 v ČSR a ve vybraných zemích.

RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu*, s. 465.

**Příloha 5** – Přebal a titulní list knihy *Naše domácnost*.

BŘÍZOVÁ, Joza – KRCHOVÁ, Božena: *Naše domácnost*. Práce, Praha 1958.

**Příloha 6** – Model moderní účelně zařízené kuchyně s plynovým sporákem a závěsnou chladničkou.

BŘÍZOVÁ, Joza – KRCHOVÁ, Božena: *Naše domácnost*. Práce, Praha 1958

**Příloha 7** – Tzv. sektorová kuchyně.

BŘÍZOVÁ, Joza – KRCHOVÁ, Božena: *Naše domácnost*. Práce, Praha 1958, s. 58.

**Příloha 8** – Etiketa na zápalky s heslem „*Tloustnout znamená stárnout*“.

FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky? Výzkumné centrum pro dějiny vědy – Scriptorium*, Praha 2003, s. 46.

**Příloha 9** – Propagační plakát ministerstva informací a osvěty z února 1951. Kampaň „*Nasytit, ale nepřlýtvat*“.

FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky? Výzkumné centrum pro dějiny vědy – Scriptorium*, Praha 2003, s. 22.

**Příloha 10** – Obálky časopisu *Výživa lidu* z let 1952 a 1957.

FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky? Výzkumné centrum pro dějiny vědy – Scriptorium*, Praha 2003, s. 11.

**Příloha 11** – Marie Úlehlová-Tilschová kolem roku 1970.

FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky? Výzkumné centrum pro dějiny vědy – Scriptorium*, Praha 2003, s. 15.

**Příloha 12** – Obálka knihy *Česká strava lidová* z roku 1945, která poskytla odborný základ pro koncepci racionálního stravování, které preferovalo tzv. lidovou stravu.

ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Česká strava lidová*. Družstevní práce, Praha 1945.

**Příloha 13** – Vilém Hons.

KRUTA, Vladislav: *Prof. dr. Vilém Hons sedmdesátníkem*. *Výživa lidu* 15, 1960, č. 6, s. 87.

**Příloha 14** – Josef Mašek v roce 1958.

FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky? Výzkumné centrum pro dějiny vědy – Scriptorium*, Praha 2003, s. 18.

**Příloha 15** – Budova Ústavu pro výzkum výživy lidu kolem roku 1958.

FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky? Výzkumné centrum pro dějiny vědy – Scriptorium*, Praha 2003, s. 16.

**Příloha 16** – Kolektiv pracovníků klinického oddělení Ústavu pro výzkum výživy lidu s ředitelem ústavu Josefem Maškem v roce 1958.

FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky? Výzkumné centrum pro dějiny vědy – Scriptorium*, Praha 2003, s. 25.

**Příloha 17** – Obálka časopisu *Naše domácnost* z roku 1948.

**Příloha 18** – Obálka knihy *Vaříme zdravě, chutně a hospodárně*.

KLIMENTOVÁ, Maryna a kol.: *Vaříme zdravě, chutně a hospodárně*. Avicenum, Praha 1974.

**Příloha 19** – Upoutávky na přednášky Marie Úlehlové-Tilschové propagující zásady racionálního stravování. Heslem kapmaně byl slogan „*Střídmě z bohatého stolu*“.

FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky? Výzkumné centrum pro dějiny vědy – Scriptorium*, Praha 2003, s. 173.

**Příloha 20** – Plakát ze světové výstavy Expo 58.

<http://leikoo.deviantart.com/art/Retrostyle-poster-EXPO-58-310013323>

**Příloha 21** – Plakát ze světové výstavy Expo 58.

[www.moravska-galerie.cz/media/633765/anonym-velka-cena-expo-58-rok-1958-moravska-galerie-v-brne.jpg](http://www.moravska-galerie.cz/media/633765/anonym-velka-cena-expo-58-rok-1958-moravska-galerie-v-brne.jpg)

**Příloha 22** – Bruselská restaurace na Expo 58 v Bruselu.

<http://cunakus.wz.cz/gc/Expo%2058/Images/EXPO%2058%201963.jpg>

**Příloha 23** – Bruselská restaurace v Praze v Letenských sadech.

[www.madness.cz/snauacer/modul/photo\\_preview.php?id=103&sekce=13](http://www.madness.cz/snauacer/modul/photo_preview.php?id=103&sekce=13)

**Příloha 24** – Obálka kuchařky *Československá kuchyně* od Ladislava Korečka.

KOREČEK, Ladislav – NESTÁVAL, Antonín – SYROVÝ, František: *Československá kuchyně*. Merkur, Praha 1968.

**Příloha 25** – Obálka kuchařky *Velká kuchařka* od Viléma Vrabce.

VRABEC, Vilém: *Velká kuchařka*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1968.

**Příloha 26** – Dům potravin na Václavském náměstí v Praze.

[http://neviditelnypes.lidovky.cz/vzpominka-dum-potravin-0v8-/p\\_spolecnost.aspx?c=A090405\\_221212\\_p\\_spolecnost\\_wag](http://neviditelnypes.lidovky.cz/vzpominka-dum-potravin-0v8-/p_spolecnost.aspx?c=A090405_221212_p_spolecnost_wag)

**Příloha 27** – Dům potravin na Václavském náměstí v Praze.

<http://stary-web.zastarouprahu.cz/ruzne/dum-potravin.htm>

**Příloha 28** – Reklama na Jesenku v časopise *Výživa lidu*.

Jesenka. *Výživa lidu* 15, 1960, č. 6, s. 54.

**Příloha 29** – Kampaň propagující konzumaci mléka ve školách.

*Výživa lidu* 22, 1967, č. 4, s. 56.

**Příloha 30** – Těstoviny na československém trhu ve 2. polovině 50. let.

FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky?* Výzkumné centrum pro dějiny vědy – Scriptorium, Praha 2003, s. 205.

**Příloha 31** – Zdeněk Blažek.

[www.kofola.cz/web/history](http://www.kofola.cz/web/history)

**Příloha 32** – Josef Knap.

[www.novinky.cz/veda-skoly/196801-socialisticti-vedci-trumfli-kapitalistickou-limonadu-pred-50-lety-vznikla-kofola.html](http://www.novinky.cz/veda-skoly/196801-socialisticti-vedci-trumfli-kapitalistickou-limonadu-pred-50-lety-vznikla-kofola.html)

**Příloha 33** – Kofola PF 1970.

<http://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/ceska-ekonomika/kofola-je-tu-pul-stoleti-podivejte-jak-se-zmenila/r~i:gallery:14511/r~i:photo:302608/>

**Příloha 34** – Neprodejná reklamní deska Kofola.

**Příloha 35** – Potravinářská výstava EX-Plzeň.

[www.kofola.cz/web/history](http://www.kofola.cz/web/history)

**Příloha 36** – Propagační letáček *Desatero o jídle*, vydaný Ústředním ústavem zdravotnické osvěty v roce 1957.

Propagační letáček *Desatero o jídle*, vydaný Ústředním ústavem zdravotnické osvěty v roce 1957. Národní zemědělské muzeum, fond Marie Úlehlové-Tilschové.

**Příloha 37** – Obálka knihy *Elektrická kuchyně* od Blanky Podlešákové s předmluvou Marie Úlehlové-Tilschové.

PODELŠÁKOVÁ, Blanka: *Elektrická kuchyně*. Práce, Praha 1951.

**Příloha 38 a 39** – Reklamní letáky s instantními polévkami Vitana.

FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky?* Výzkumné centrum pro dějiny vědy – Scriptorium, Praha 2003, s. 109.

**Příloha 40** – Krabička na hovězí bujon Vitana.

FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky?* Výzkumné centrum pro dějiny vědy – Scriptorium, Praha 2003, s. 109.

**Příloha 41** – Chruščov a Nixon při slavnostním zahájení Americké národní výstavy v Moskvě roku 1959.

[www.kitchendebate.org/pictures-from-an-exhibition](http://www.kitchendebate.org/pictures-from-an-exhibition)

**Příloha 42** – Setkání N. Chruščova a R. Nixona v modelové kuchyni General Electric, na Americké národní výstavě v Moskvě roku 1959.

MAY, Elaine T.: *Homeward Bound: American Families in the Cold War Era*. Basic Books, New York 2008, s. 20.

**Příloha 43** – Modelová kuchyně General Electric, Americká národní výstava v Moskvě roku 1959.

<http://fathom.info/latest/2237>

**Příloha 44** – Fotografie Zinajdy Michajlovny publikovaná v deníku Известия 26. července 1959.

REID, Susan E.: „*Our Kitchen Is Just as Good*“: *Soviet Responses to the American Kitchen*. In: OLDENZIEL, Ruth – ZACHMANN, Karin: *Cold War Kitchen: Americanization, Technology, and European Users*. Cambridge, MA, MIT Press, 2009, s. 84.

## 10 Seznam literatury

### 10.1 Primární prameny

#### 10.1.1 Diskurz o výživě v ČSSR

- ADAMEC, Čeněk: *Dobré a zlé v naší kuchyni*. Výživa lidu 12, 1957, č. 7–8, s. 105.
- ADAMEC, Čeněk: *Jak vzniká pověra v otázkách výživy*. Výživa lidu 18, 1963, č. 9, s. 131–132.
- ADAMEC, Čeněk: *Kurs správné výživy a účelného vaření*. Osvětový ústav, Praha 1961.
- ADAMEC, Čeněk: *Některé lidové názory o výživě a zdravotnická osvěta*. Výživa lidu 10, 1955, č. 12, s. 177–178.
- ADAMEC, Čeněk: *Osnovy kursu správné výživy a účelného vaření*. VOÚ: Praha 1957.
- ADAMEC, Čeněk: *Slabikář správné výživy*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1960 a 1962.
- ADAMEC, Čeněk: *Veřejné mínění a otylost*. Ústav zdravotnické výchovy, Praha 1969.
- ADAMEC, Čeněk: *Veřejné mínění a otylost: vědomí vysokého příjmu stravy*. Výživa lidu 23, 1968, č. 10, s. 174.
- ADAMEC, Čeněk: *Významné jubileum nositelky Řádu práce M. Úlehlové-Tilschové*. Výživa lidu 21, 1966, č. 7, s. 104.
- ADAMEC, Čeněk: *Zdravotnická osvěta v otázkách výživy*. Ústřední ústav zdravotnické osvěty, Praha 1957.
- ARON, Jiří: *Nakupujeme v samoobsluze*. Výživa lidu 12, 1957, příloha Výživa v rodině 1, 1957, č. 3, s. 9
- ARON, Jiří: *Samoobsluha přichází do našeho obchodu*. Výživa lidu 10, 1955, č. 10, s. 147.
- BALÁK, Jaroslav: *O propagaci potravin*. Výživa lidu 19, 1964, č. 3, s. 36–37.
- BÁRTA, Vladimír: *Příjmy mladých domácností a výživa*. Výživa lidu 21, 1966, č. 10, s. 155.
- BEDRNA, Jaromír – FRANĚK, Milan: *Co se skrývá za průměrem*. Výživa lidu 23, 1968, č. 10, s. 171–173.
- BIČÍK, Josef: *K některým problémům výroby nealkoholických nápojů*. Výživa lidu 19, 1964, č. 11, s. 162–163.
- BITTERMANN, Josef: *Kuchařský lexikon*. Vydavatelství obchodu, Praha 1967.
- BLAŽKOVÁ, Květa: *Na okraj výzkumu výchovných metod k správné výživě*. Výživa lidu 6, 1951, č. 7–8, s. 175.
- BRDEK, Miroslav – ZÁPOTOCKÝ, Václav: *Problémy výživy v ČSSR*. Průmysl potravin 20, 1969, s. 9, s. 257–260.
- BRIMER-ORLOVSKÝ, A. M.: *Stav výživy lidu je nejlepším dokladem kulturní úrovně národa*. Výživa lidu 8, 1953, č. 5, s. 78–79.
- BŘÍZOVÁ, Joza.: *Chyby, které děláme při stravování dětí*. Výživa lidu 12, 1957, příloha Výživa v rodině 1, 1957, č. 11, s. 37.
- BŘÍZOVÁ, Joza – KRCHOVÁ, Božena: *Naše domácnost*. Práce, Praha 1958.
- BUČKO, Andrej: *Vývoj vědy o výživě na Slovensku po roku 1945*. Výživa lidu 15, 1960, č. 5, s. 66–68.
- DĚDEK, Miroslav: *K připravované novelizaci usnesení vlády č. 69/65*. Výživa lidu 23, 1968, č. 11, s. 185.
- FIALA, Antonín: *Naše vinařství a víno*. Výživa lidu 8, 1953, č. 12, s. 186.

- FRANCOVÁ, Božena: *Na skok u sousedů*. Výživa lidu 19, 1964, č. 10, s. 152–153.
- HALAČKA, Karel – ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Hygienu a sanitaci při prodeji potravin: pro kursy hygienického minima a pro lidové hygieniky*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1953.
- HALAČKA, Karel – ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Hygienu a sanitaci při společném stravování: pro kursy hygienického minima a pro lidové hygieniky*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1953.
- HALAČKA, Karel – ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Hygienu a sanitaci v potravinářské výrobě: pro kursy hygienického minima a pro lidové hygieniky*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1953.
- HEJDA, Stanislav.: *Spotřeba potravin z hlediska zdravotního uvědomění obyvatelstva*. Výživa lidu 21, 1966, č. 5, s. 72.
- HEJDA, Stanislav: *Zásady výživy v létě*. Výživa lidu 15, 1960, č. 7, s. 25.
- HEŘMAN, Miroslav: *Anna Marie Tilschová*. Ministerstvo informací a osvěty, Praha 1949.
- HOLEČEK, Jaroslav: *Potraviny v zahraničním obchodě členských zemí RVHP*. Výživa lidu 20, 1965, č. 11, s. 175–176.
- HONS, Vilém: *K životnímu jubileu M. Úlehlové-Tilschové*. Výživa lidu 11, 1956, č. 7, s. 102–103.
- HONS, Vilém: *K vzácnému životnímu jubileu M. Úlehlové-Tilschové*. Výživa lidu 21, 1966, č. 7, s. 103.
- HONS, Vilém: *Správnou výživou ke zdraví a zvýšené výkonnosti – otázky a odpovědi*. Orbis, Praha 1950.
- HONS, Vilém: *Tabule výživy*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1954.
- HONS, Vilém: *Význam vitaminů pro životosprávu v jídle*. František Odkolek, Praha 1926.
- HONS, Vilém: *Výživnost a hygiena potravin – zdravotní průvodce s tabulkami pro velké kuchyně i domácnost*. Orbis, Praha 1944.
- HONS, Vilém – ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Méně ztrát – více zisků na výživné hodnotě!* Výživa lidu 17, 1962, č. 7, s. 98.
- HONS, Vilém, ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Správná výživa a stravování*. Vydavatelství obchodu, Praha 1961.
- HONS, Vilém, ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Výživa a potrava*. Zdravotnické nakladatelství, Praha 1951.
- HOUSKOVÁ, Hana: *Zelenina v závodním stravování*. Výživa lidu 5, 1950, č. 6, s. 128–129.
- HRDLIČKA, J.: *Vliv tepelných zásahů při zpracování potravin*. Výživa lidu 20, 1965, č. 8, s. 124–125.
- HROMÁDKO, Josef: *Užitečné hodnoty potravin a vývoj jejich maloobchodních cen*. Výživa lidu 24, 1969, č. 2, s. 28–29.
- HRUBÁ, Marie: *Co znamenají výrobky z mouky a obilovin pro naši výživu*. Výživa lidu 18, 1963, č. 10, s. 147–148.
- HRUBÁ, Marie: *Cukr a jeho spotřeba*. Výživa lidu 21, 1966, č. 4, s. 53–54.
- HRUBÁ, Marie: *Dosavadní výsledky výchovy k správné výživě*. Výživa lidu 6, 1951, č. 4, s. 89.
- HRUBÁ, Marie: *Krátké zamyšlení nad velkým problémem*. Výživa lidu 22, 1967, č. 8, s. 129–130.
- HRUBÁ, Marie: *Patnáct let výzkumu ve výživě i v potravinářství*. Výživa lidu 15, 1960, č. 5, s. 68–70.
- HRUBÁ, Marie: *Polotovary v naší kuchyni*. Výživa lidu 19, 1964, č. 8, s. 120–121.
- HRUBÁ, Marie: *Vývoj spotřeby zeleniny*. Výživa lidu 24, 1969, č. 6, s. 88–89.
- HRUBÁ, Marie: *Zamyšlení nad propagací správné výživy*. Výživa lidu 11, 1956, č. 10, s. 142.

- HRUBÝ, Jiří: *K otázce cen potravin*. Výživa lidu 20, 1965, č. 12, s. 195–197.
- HRUBÝ, Jiří: *Otázky spotřeby vitamínu C v doporučených dávkách potravin*. Výživa lidu 23, 1968, č. 2, s. 28–29.
- HRUBÝ, Jiří: *Spotřeba potravin z roku 1967 a doporučené dávky potravin*. Výživa lidu 23, 1968, č. 7, s. 119.
- HRUBÝ, Jiří: *Význam naší zemědělské výroby pro výživu obyvatelstva*. Výživa lidu 19, 1964, č. 7, s. 97–100.
- HŘÍBEK, Miroslav: *Hostili jsme svět*. Merkur, Praha 1970.
- HUBATKOVÁ, Dana: *A ještě jednou k racionalizaci výživy obyvatelstva*. Výživa lidu 20, 1965, č. 6, s. 85.
- JANÁČKOVÁ, Marie: *Koření v hotových výrobcích*. Výživa lidu 10, 1955, č. 9, s. 137.
- JANÍČEK, Gustav: *K šedesátým narozeninám prof. MUDr. Josefa Maška, DrSc.* Výživa lidu 23, 1968, č. 2, s. 17–18.
- JANÍČEK, Gustav: *Vývoj chemie potravin v Československu v letech 1945–1960*. In: *Věda v Československu 1945–1960*, sv. II (Práce z přírodních věd, sv. 15), Ústav československých a světových dějin ČSAV, Praha 1982, s. 7.
- JANKŮ-SANDTNEROVÁ, Marie: *Kniha rozpočtů a kuchařských předpisů všem hospodyním k bezpečné přípravě dobrých, chutných i levných pokrmů*. Unie, Praha 1925.
- JAREŠOVÁ, Jiřina: *Nezapomínejme na pokrmy české kuchyně*. Výživa lidu 21, 1966, stálá příloha Výživa v rodině 10, 1966, č. 3, s. 10.
- KABELÍK, Jan: *Několik poznámek k výživě venkova a též města*. Výživa lidu 5, 1950, č. 5, s. 103–104.
- KAIZL, Ladislav: *M. Úlehlová-Tilschová – 60 let*. Výživa lidu 11, 1956, č. 6, s. 84–85.
- KLIMENTOVIČ, Maryna a kol.: *Vaříme zdravě, chutně a hospodárně*. Práce, Praha 1952.
- KLIMENTOVIČ, Maryna: *Výživa lidu 20, 1965, příloha Výživa v rodině 9, 1965, č. 8, s. 30–31*.
- KNĚŽ, Václav: *Měkký tvaroh – zdravý a levný zdroj plnohodnotných živočišných bílkovin*. Výživa lidu 17, 1962, č. 2, s. 25.
- KOREČEK, Ladislav – NESTÁVAL, Antonín – SYROVÝ, František: *Československá kuchyně*. Merkur, Praha 1968.
- KOREČEK, Ladislav – NESTÁVAL, Antonín – SRKALA, Antonín: *Od Montrealu k Osace: Československá kuchyně na světové výstavě*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1969.
- KRCHOVÁ, Božena: *Problémy stravování a ženy*. Výživa lidu 20, 1965, příloha Výživa v rodině 4, 1960, č. 2, s. 5.
- KREJČÍ, Karel: *A. M. Tilschová*. Československý spisovatel, Praha 1959.
- KRUPIČKA, Jiří: *Perspektivní úkoly v racionalizaci přípravy pokrmů ve veřejném stravování*. Výživa lidu 20, 1965, č. 4., s. 60–61.
- KRUTA, Vladislav: *Prof. dr. Vilém Hons sedmdesátníkem*. Výživa lidu 15, 1960, č. 6, s. 87–88.
- LARSENOVÁ, Libuše: *Využívejme všech zdrojů bílkovin*. Výživa lidu 17, 1962, č. 4, s. 60.
- LENER, Jaroslav: *Rýže a její význam*. Výživa lidu 21, 1966, č. 8, s. 126–127.
- LUHANOVÁ, Zdeňka – HRUBÝ, Jiří: *Brambory biologicky i ekonomicky nejvhodnější pokrm*. Výživa lidu 12, 1957, s. 180.
- LUKAVEC, Aleš: *Usměrnování spotřeby prostřednictvím závodů veřejného stravování*. Výživa lidu 12, 1957, č. 12, s. 181–182.
- MÁLEK, Ivan: *Josef Mašek, DrSc., šedesátiletý*. Časopis českých lékařů 107, 1968, č. 10, s. 311–312.



- MALKUS, Z.: *Kyselina sorbolová – nová konzervační látka pro potraviny*. Výživa lidu 12, 1957, č. 3, s. 44.
- MAŇAS, František: *Výživa a spotřeba v číslech*. Výživa lidu 21, 1966, č. 1, stálá příloha *Výživa a spotřeba v číslech I*, s. 2.
- MAŘÍK, Jaromír – SVÁTEK, Petr – ŠRAML, Petr: *Zdravotní péče, nemocenské pojištění a sociální zabezpečení zaměstnanců*. Práce, Praha 1960.
- MAŠEK, Josef: *Biologická hodnota potravin*. Výživa lidu 21, 1966, č. 4, s. 49.
- MAŠEK, Josef: *Co víme a nevíme o výživě?* Výživa lidu 17, 1962, č. 9, s. 129.
- MAŠEK, Josef a kol.: *Člověk, společnost a výživa*. Orbis, Praha 1971.
- MAŠEK, Josef: *Čtvrtstoletí vývoje a činnosti našeho časopisu*. Výživa lidu 24, 1969, č. 12, s. 181.
- MAŠEK, Josef: *Linie výzkumu správné výživy v Československu*. Výživa lidu 11, 1956, č. 1, s. 2.
- MAŠEK, Josef: *Nové objevy ve výživě*. Výživa lidu 12, 1957, č. 10, s. 138.
- MAŠEK, Josef: *O našem výzkumu výživy*. Výživa lidu 6, 1951, č. 1, s. 5–6.
- MAŠEK, Josef: *O protikladných funkcích tenkého střeva*. Spolek českých lékařů, Praha 1964.
- MAŠEK, Josef: *O současné problematice racionalizace výživy*. Výživa lidu 23, 1968, č. 5, s. 78.
- MAŠEK, Josef: *O střevním vstřebávání*. Spolek českých lékařů, Praha 1945; *Gastroskopie*. Zdravotnické nakladatelství, Praha 1951.
- MAŠEK, Josef: *O trávení, zažívání a vitamínech*. Orbis, Praha 1953.
- MAŠEK, Josef: *O významu letošní pracovní konference SRV*. Výživa lidu 5, 1950, č. 10, s. 212–213.
- MAŠEK, Josef: *O výživě mládeže*. Výzkumný ústav zdravotnické osvěty, Praha 1955 (*další vydání Ústřední ústav zdravotnické osvěty, Praha 1959*).
- MAŠEK, Josef: *Ovoce na jaře*. Výživa lidu 22, 1967, č. 5, s. 69.
- MAŠEK, Josef: *Padesát let výzkumu výživy v SSSR*. Výživa lidu 22, 1967, č. 11, s. 169.
- MAŠEK, Josef: *Péče o výživový fond národa*. Výživa lidu 19, 1964, č. 2, s. 17–19.
- MAŠEK, Josef: *Pijeme dosti ovocných šťáv?* Výživa lidu 22, 1967, č. 3, s. 41.
- MAŠEK, Josef: *Podklady racionální výživy člověka – úvaha o vhodných dávkách živin*. Ústav pro výzkum výživy lidu, Praha 1960.
- MAŠEK, Josef: *Správně jíst – zdravě žít*. Výživa a životospráva. Společnost pro racionální výživu, Praha 1964.
- MAŠEK, Josef: *Stav výživy venkovského obyvatelstva*. Výživa lidu 10, 1955, č. 10, s. 141.
- MAŠEK, Josef: *Stručná dietetika – zásady léčebné výživy*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1953 (*další vydání 1954, 1956 a 1960*).
- MAŠEK, Josef: *Usnesení vlády o opatřeních k racionalizaci výživy obyvatelstva*. Výživa lidu 20, 1965, č. 3, s. 33–35
- MAŠEK, Josef: *Výživa a růst mládeže z hlediska výživy obyvatelstva*. Výživa lidu 15, 1960, č. 11, s. 161.
- MAŠEK, Josef: *Výživa na našem venkově*. Výživa lidu 5, 1950, č. 5, s. 98–99.
- MAŠEK, Josef: *Zásady správné výživy*. Výzkumný ústav zdravotnické osvěty, Praha 1954.
- MAŠEK, Josef: *Zásady správné výživy a stravování našich pracujících*. Výživa lidu 17, 1962, č. 1, s. 19–20.
- MAŠEK, Josef: *Zdravá výživa*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1962.

- MELKES, Vladimír: *K problémům struktury naší výživy*. Výživa lidu 21, 1966, č. 6, s. 85; Výživa lidu 21, 1966, č. 7, s. 106.
- MOURALOVÁ, Věra: *Orgány Národního shromáždění k otázkám výživy lidu*. Výživa lidu 17, 1962, č. 9, s. 150–151.
- NEDVĚD, Miloš: *Výživa*. Výživa lidu 8, 1953, č. 5, s. 71–76.
- NOVÁK, Bohumil: *Nové zásady výroby a prodeje zeleniny a ovoce*. Výživa lidu 20, 1965, č. 5, s. 66–67.
- NOVÁK, Miroslav: *Technické předpoklady zajištění racionální výživy*. Výživa lidu 22, 1967, č. 12, s. 189–190.
- NOVOTNÝ, Jaromír: *Spotřeba cukru a vznik zubního kazu*. Výživa lidu 21, 1966, č. 10, s. 156–157.
- OŠANCOVÁ, Kateřina: *Mění se směry spotřeby potravin*. Výživa lidu 19, 1964, č. 2, s. 22
- PETRÁSEK, R.: *Nadměrný podíl tuku v těle naší populace a faktory, které se na tomto stavu podílejí*. Výživa lidu 23, 1968, č. 2, s. 35.
- PILÁŘ, Jan: *Hvězda života. Verše z let 1950 – 1953*. Československý spisovatel, Praha 1953.
- PODEHRADSKÝ, Vratislav: *Vývoj jakosti potravinářských výrobků v ČSSR*. Průmysl potravin 20, 1969, č. 5, s. 131–135.
- PODLEŠÁKOVÁ, Blanka: *Vařím elektricky!* Elektrické podniky hl. města Prahy, Praha 1939.
- POUPA, Otakar: *Čtení o výživě*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1956, s. 96.
- POUPA, Otakar: *Minulost, přítomnost a budoucnost naší vědy o výživě*. Výživa lidu 10, 1955, č. 1, s. 4.
- POUPA, Otakar: *O nutriční hodnotě chleba*. Výživa lidu 5, 1950, č. 2, s. 30.
- POUPA, Otakar: *Syndrom kolibříka. Neveselé kapitoly o vědě a moci aneb šedesát let zkušeností*. Galén, Praha 2000, s. 171–172.
- PRUGAR, Jaroslav: *Žito versus pšenice*. Výživa lidu 21, 1966, č. 2, s. 30.
- RATH, Ratmír: *Otylost a její následky*. Výživa lidu 22, 1967, č. 5, s. 70–71.
- RETTIGOVÁ, Magdaléna Dobromila: *Domácý Kuchařka, aneb Pogenánj o masytých a postnjch pokrmech pro dcerky České a Morawské*. J. J. pospišil, Hradec Králové 1826 (1. vydání).
- REŽ, Jindřich: *Jakost a výživa*. Výživa lidu 23, 1968, č. 8, s. 133–134.
- SEDLÁKOVÁ, Radomíra: *Architektura československého pavilonu na EXPO 58*. In: SEDLÁKOVÁ, Radomíra – VÁŇA, Radek: *Život v rytmu atomu*. Výstava věnovaná 40. Výročí československé účasti na Světové výstavě EXPO '58 v Bruselu. Národní galerie, Praha 1998, nestránkováno.
- SOLNAŘOVÁ, Božena: *Je u nás zelenina oblíbená?* Výživa lidu 5, 1950, č. 4, s. 129–130.
- SOLNAŘOVÁ, Božena: *Nahlížíme do dějin chleba*. Výživa lidu 5, 1950, č. 2, s. 32–35.
- SOLNAŘOVÁ, Božena: *Malá úvaha o propagaci správné výživy*. Výživa lidu 21, 1966, č. 9, s. 145.
- SOLNAŘOVÁ, Božena: *Vývoj výživy za posledních patnáct let*. Výživa lidu 15, 1960, č. 5, s. 70–72.
- SOLNAŘOVÁ, Božena: *Výživa československé mládeže*. Výživa lidu, 1955, č. 4, s. 17–19.
- SOLNAŘOVÁ, Božena – HRUBÝ, Jiří: *Výživa jako ekonomický problém*. Praha 1967.
- SOLNIČKOVÁ, Zdenka: *Potřeby a zájmy pracujících zákonem potravinářskému průmyslu*. Výživa lidu 8, 1953, č. 1, s. 2–3.
- SOLNIČKOVÁ, Zdeňka: *Výživa ve státě spějícím k socialismu*. Výživa lidu 7, 1952, č. 11, s. 154–157.
- ŠÁRKA, Josef: *Význam samoobsluhy v pohostinství z hlediska správné výživy*. Výživa lidu 15, 1960, č. 4, s. 57–58.

- ŠÍMA, Jaroslav: *Poslední vývoj spotřeby potravin v cizině a u nás*. Výživa lidu 5, 1950, č. 3, s. 56–58.
- ŠÍMA, Jaroslav: *Spotřební zvyky ve výživě z hlediska sociálně ekonomického*. Výživa lidu 5, 1950, č. 4, s. 73–77.
- ŠIMKOVÁ, Věra: *Kefír – mléčné šampaňské*. Výživa lidu 5, 1950, č. 5, s. 116–117.
- ŠKOPKOVÁ, M. M.: *Jak se jí na venkově?* Výživa lidu 5, 1950, č. 5, s. 113.
- ŠPALKOVÁ, Božena: *Minutková jídla na elektrickém roštu*. Výživa lidu 6, 1951, č. 1, s. 19–20.
- ŠPALKOVÁ, Božena: *Tři léta pražského Domu potravin*. Výživa lidu 15, 1960, č. 6, s. 92–94.
- ŠTAMPACH, Svatopluk: *Rovnoměrnější a jakostnější dodávky zeleniny*. Výživa lidu 22, 1967, č. 4, s. 58.
- TEPLÝ, Miloš: *Kultury k domácí přípravě kefiru (ev. jiných zkysaných mlék)*. Výživa lidu 19, 1964, č. 6, s. 92.
- THOMAYER, Josef: *Skeptické kapitoly o výživě*. In: THOYMAER, Josef: *Pestré spisy*, sv. I, Unie, Praha 1919, s. 89.
- TUČAN, J.: „*Otázky výživy lidu*“ ve zdravotním výboru NS. Výživa lidu 17, 1962, č. 8, s. 125.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Česká strava lidová*. Družstevní práce, Praha 1945.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Člověk roste stínem*. Výživa lidu 24, 1969, č. 9, s. 139–140.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Chuťový místopis – československý místopis dobrého jídla pítí*. Avicenum, Praha 1970.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Desatero zlovyků v jídle*. Výživa lidu 6, 1951, č. 2, s. 85–86.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Drobným ovocem proti nedostatku vitamínu C*, Výživa lidu 20, 1965, č. 10, s. 168.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Jak a čím se živit – zdravá výživa dneška*. Družstevní práce, Praha 1935 a 1937.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Med a jeho význam pro zdraví*. Výživa lidu 15, 1960, č. 2, s. 31–32.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Mléko jako lidová potravina*. Výživa lidu 23, 1968, č. 5, s. 83.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Moderní kuchařka – systém racionálního vaření*. Československý kompas, Praha 1930.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Naše cesta k lepší výživě*. Výživa lidu 5, 1950, č. 1, s. 3–4.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Naše ryba – naše chloubka*. Výživa lidu 24, 1969, č. 11, s. 165.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Naše výživová tradice: M. D. Rettigová*. Výživa lidu 10, 1955, č. 3, s. 48–49.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: „*Otázky výživy lidu*“ ve zdravotním výboru NS. Výživa lidu 17, 1962, č. 7, s. 109–110.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Ovoce na zimu kdysi a nyní*. Výživa lidu 22, 1967, č. 10, s. 156.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Rok v české kuchyni*, Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1957 a 1959.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Rok v naší kuchyni*. Brázda, Praha 1949.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Více zeleniny! Ale jak?* Výživa lidu 22, 1967, č. 4, s. 54–55.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Vitamíny v potravě*. Dělnické nakladatelství, Praha 1947.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Výživa ve světle věků*. Česká grafická unie, Praha 1944.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: *Výživou ke zdraví*. Státní zdravotnický úřad, Praha 1952.

- VANČUROVÁ, Ludmila: *Letošní akce „Výživa a zdraví“*. Výživa lidu 12, 1957, č. 9, s. 122.
- VELTRUBOVÁ, M.: *Pro úspěšnou spolupráci*. Výživa lidu 18, 1963, č. 9, s. 129–130.
- VRABEC, Vilém: *Velká kuchařka*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1968.
- ZADRAŽILOVÁ, Lucie: K sociologii bydlení v padesátých letech. In: In: JANOVSKEÝ, Igor – KLEINOVÁ, Jana – STRÍTESKÝ, Hynek: *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960*. Národní technické muzeum, Praha 2010, s. 151.
- ZÁPOTOCKÝ, Václav: *Postavení ČSSR ve spotřebě potravin*. Výživa lidu 25, 1970, č. 8, s. 118–119.
- ZÁPOTOCKÝ, Václav: *Skladba výživy v krajích*. Výživa lidu 19, 1964, č. 8, s. 113.
- ZÁPOTOCKÝ, Václav: *Spotřeba mléka a mléčných výrobků*. Výživa lidu 20, 1965, č. 6, s. 82.
- ZÁPOTOCKÝ, Václav: *Spotřeba potravin v ČSSR a ve světě*. Výživa lidu 19, 1964, č. 1, s. 1.
- ZÁPOTOCKÝ, Václav: *Spotřební tendence ve výživě obyvatelstva v roce 1967*. Výživa lidu 23, 1968, č. 7, s. 118.
- ZÁVODNÝ, Oldřich: *Nápoje v dlouhodobém výhledu potravinářské výroby v ČSSR*. Výživa lidu 23, 1968, č. 9, s. 160.
- ZEMAN, František Karel: *Dobře hospodařit – lépe žít*. Výživa lidu 6, 1951, č. 3, s. 49–50.
- ZEMAN, František Karel.: *Snížením cen k blahobytu pracujícího lidu*. Výživa lidu 9, 1954, č. 4, s. 49–51.

### 10.1.2 Další odborné prameny a prameny bez autorství

- Elektrický rožeň – Grillux*. Naše domácnost 5, 1950, č. 19, s. 299.
- Podnikový archivní fond Galena s. p., Opava – Komárov. Sbirka rukopisů inv. č. 86.
- Propagační letáček Desatero o jídle, vydaný Ústředním ústavem zdravotnické osvěty v roce 1957*. Národní zemědělské muzeum, fond Marie Úlehlové-Tilschové.
- „Rech“ *tovarishcha N. S. Khrushcheva*, In: Pravda, 15. března 1958
- „Rech“ *tovarishcha N. S. Khrushcheva*, In: Izvestija, 2. a 3. července 1959
- Soubor prací Ústavu pro výzkum výživy lidu v Praze (1950–1955)*. Acta Institutionis nutrimenti humani Pragae, Tomus I. Ústav pro výzkum výživy lidu, Praha 1956
- Soubor prací Ústavu pro výzkum výživy lidu v Praze (1956–1957)*. Acta Institutionis nutrimenti humani Pragae, Tomus II. Ústav pro výzkum výživy lidu, Praha 1958
- Soubor prací Ústavu pro výzkum výživy lidu v Praze (1958–1961)*. Acta Institutionis nutrimenti humani Pragae, Tomus III. Ústav pro výzkum výživy lidu, Praha 1962.
- Statistické ročenky republiky Československé (pro roky 1945–1959), resp. Československé socialistické republiky (pro roky 1959–1960)*.
- Úryvek z projevu Klementa Gottwalda*. Výživa lidu 6, 1951, č. 1, s. 10.
- Usnesení pracovní konference SRV ve Františkových lázních*. Výživa lidu 5, 1950, č. 10, s. 215.
- Závěrečné usnesení XVII. celostátního sjezdu SRV, konaného 11., 12. a 13. října v Brně*. Výživa lidu 22, 1967, č. 11, s. 180.
- Ze vzpomínek na V. I. Lenina*. Výživa lidu 15, 1960, č. 4, s. 53.

## 10.2 Sekundární literatura

### 10.2.1 Československo

- BERAN, Jiří: Perspektivy a dobová i dějinná omezení ČSAV v období jejího vzniku. In: *Věda v Československu v letech 1945-1953. Sborník z konference. (Praha, 18. - 19. listopadu 1998.* Karolinum, Praha 1999, s. 121–137.
- BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956.* Prostor, Praha 2001.
- CIHELSKÝ, Lubomír: *15 budovatelských let – Stručný statistický přehled 1945–1960.* Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1960.
- FRANC, Martin: *Ivan Málek a vědní politika 1952–1989 aneb Jediný opravdový komunista?* Masarykův ústav, Archiv AV ČR: Praha 2010.
- FRANC, Martin: *Řasy nebo knedlíky? Postoje odborníků na výživu k inovacím a tradicím v české stravě v 50. a 60. letech 20. století.* Výzkumné centrum pro dějiny vědy – Scriptorium, Praha 2003.
- FRANC, Martin: *Tloustnout znamená stárnout. Hubnutí a politika v Československu 50. a 60. let 20. století.* Dějiny a současnost 27, 2005, č. 7, s. 34–37.
- GALUŠKA, Miroslav: *Vavříny z Montrealu. Československý novinář,* Brno 1968.
- JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk: *Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie.* Karolinum, Praha 2006.
- JAKUBEC, Ivan: Proměny techniky v Československu 1945–1960. In: : JANOVSKEÝ, Igor – KLEINOVÁ, Jana – STRÍTESKÝ, Hynek: *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960.* Národní technické muzeum, Praha 2010, s. 13–19.
- JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1.* Svítání, Ostrava 1992.
- KALINOVÁ, Lenka a kol.: *Lidský potenciál v podmínkách přestavby.* Svoboda, Praha 1989.
- KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969.* Academia, Praha 2007.
- KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1948–1953, 2. část. Zakladatelské období komunistického režimu.* Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1991.
- KAPLAN, Karel: *K politickým procesům v Československu 1948–1954. Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci.* Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1994.
- KAPLAN, Karel – PALEČEK, Pavel: *Komunistický režim a politické procesy v Československu.* Barrister & Principal, Praha 2008.
- KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy 1968.* Doplněk, Brno 2000.
- KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti 1948–1960. Část 1. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,* Praha 2007.
- KLIKA, Gustav: *Svět a my na EXPO 67.* Sportovní a turistické nakladatelství.
- KNAP, Jaroslav: *Kofola v historii a současnosti.* Vlastivědné listy, roč. 2004, č. 1, s. 27.
- KUBÍN, Miroslav a kol.: *Rozvoj energetiky v Československu.* ČEZ, Praha 1989.
- MACURA, Vladimír: *Šťastný věk a jiné studie o socialistické kultuře.* Academia, Praha 2008.
- NOVOTNÝ, Michal: Bytová výstavba v padesátých letech. In: JANOVSKEÝ, Igor – KLEINOVÁ, Jana – STRÍTESKÝ, Hynek: *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960.* Národní technické muzeum, Praha 2010, s. 128–150.
- PAVLÍČEK, Václav: *Politické strany po Únoru. Příspěvek k problematice Národní fronty I.* Svobodné slovo, Praha 1966.

- PECHAR, Josef: *Československá architektura 1945–1977*. Odeon, Praha 1979.
- PERNES, Jiří: *Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Praha 2008.
- PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*. Doplněk, Brno 2009.
- RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. FF UK, Praha 2010.
- SEDLÁKOVÁ, Radomíra – VÁŇA, Radek: *Život v rytmu atomu*. Výstava věnovaná 40. výročí československé účasti na Světové výstavě EXPO '58 v Bruselu. Národní galerie, Praha 1998.
- SZOBI, Pavel: Hospodářský vývoj v českých zemích v období 1945–1992, in: JAKUBEC, Ivan a kol.: *Hospodářský vývoj v českých zemích v období 1848–1992*. Oeconomica, Praha 2008, s. 198–267.
- ŠUSTEK, Vít – KARASIEWIC, Martin: *Odběrní poukazy Tuzexu*. Merkur Revue, Brno 2005.
- TOMEŠ, Josef: *Český biografický slovník XX. století*. I. díl (A–J). Paseka, Praha 1999.
- TOMEŠ, Josef: *Český biografický slovník XX. století*. II. díl (K–P). Paseka, Praha 1999
- TOMEŠ, Josef: *Český biografický slovník XX. století*. III. díl (Q–Ž). Paseka, Praha 1999.

### 10.2.2 Sovětský svaz a tzv. studená válka

- BROWN, Donald R.: *The Role and Status of Women in the Soviet Union*. New York: Teachers College Press, 1968.
- BUCHLI, Victor: *An Archaeology of Socialism*. Berg, Oxford 1999.
- BUCHLI, Victor: *Khrushchev, Modernism, and the Fight against Petit-Bourgeois Consciousness in the Soviet Home*. Journal of Design History, 10, č. 2, roč. 1997, s. 161–176.
- CADBURY, Deborah: *Space Race: The Epic Battle Between America and the Soviet Union for Dominance of Space*. Harper Collins Publishers, New York 2006.
- CAUTE, David: *The Dancer Defects. The Struggle for Cultural Supremacy during the Cold War*. Oxford University Press, Oxford – New York, 2003.
- COUMEL, Laurent: The scientist, the pedagogue and the Party official: interest groups, public opinion and decision-making in the 1958 education reform. In: ILIC, Melanie – SMITH, Jeremy: *Soviet State and Society Under Nikita Khrushchev*. Routledge, London – New York 2011, s. 66–85.
- CROWLEY, David – REID, Susan E.: Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc. In: CROWLEY, David – REID, Susan E.: *Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. Berg, Oxford 2002, s. 1–22.
- CROWLEY, David – REID, Susan E.: *Style and socialism: Modernity and Material Culture in Post-War Eastern Europe*. Berg, Oxford 2000.
- GADDIS, John Lewis: *Russia, the Soviet Union and the United States. An Interpretative History*. McGraw-Hill, New York 1990.
- GADDIS, John Lewis: *Studená válka*. Slovart, Praha 2006.
- HODNETT, Grey (ed.): *Resolutions and Decisions of the Communist Party of the Soviet Union, vol. 4, The Khrushchev Years 1953 – 1964*. Toronto, Toronto University Press 1974.
- HOLT, Alix: Domestic Labour and Soviet Society. In: BRINE, Jenny J. – PERRIE, Maureen – SUTTON, Andrew (eds.): *Home, School and Leisure in the Soviet Union*. Routledge, London 1980, s. 26–54.
- CHRUŠČOV, Nikita S.: *O širokom vnedrenii industrial'nykh metodov, uluščenii kačestva i sniženija strmosti stroitel'stva*. Gospolitizdat, Moskva 1954, s. 24–25.

- ILIC, Melanie – SMITH, Jeremy: *Soviet State and Society Under Nikita Khrushchev*. Routledge, London – New York 2011.
- ILIC, Melanie: What did women want? Khrushchev and the revival of the zhensoveti. In: ILIC, Melanie – SMITH, Jeremy: *Soviet State and Society Under Nikita Khrushchev*. Routledge, London – New York 2011, s. 104–121.
- KORT, Michael: *The Columbia Guide to the Cold War*. Columbia University Press, New York 2001.
- LUŇÁK, Petr: *Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*. Libri, Praha 1997.
- MASTNÝ, Vojtěch: *Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947-53. Stalinova léta nejistoty*. Aurora, Praha 2001.
- MILLER, Wright: *Russians as People*. Phoenix House, London 1960.
- MOULIS, Vladislav: *Neobyčejný život Nikity Sergejeviče. N. S. Chruščov a jeho doba*. Dokořán, Praha 2006.
- NÁLEVKA, Vladimír: *Horké krize studené války*. Vyšehrad, Praha 2010.
- NÁLEVKA, Vladimír: *Kapitoly z dějin studené války*. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 1997.
- NÁLEVKA, Vladimír: *Karibská krize*. ISV, Praha 2001.
- NÁLEVKA, Vladimír: *Studená válka*. Triton, Praha 2003.
- REID, Susan E.: *Cold War in the Kitchen. Gender and the De-Stalinization of Consumer Taste in the Soviet Union under Khrushchev*. *Slavic Review* 61, 2002 (2), s. 212–252.
- REID, Susan E.: The Meaning of Home: „The Only Bit of the World You Can Have to Yourself“. In: Siegelbaum, Lewis H. (ed.): *Borders of Socialism. Private Spheres of Soviet Russia*. Palgrave Macmillan, New York, 2006, s. 145–170.
- REID, Susan E.: „Our Kitchen Is Just as Good“: Soviet Responses to the American Kitchen. In: OLDENZIEL, Ruth – ZACHMANN, Karin: *Cold War Kitchen: Americanization, Technology, and European Users*. Cambridge, MA, MIT Press, 2009, s. 83–112.
- REID, Susan E.: *The Khrushchev Kitchen: Domesticating the Scientific-Technological Revolution*. *Journal of Contemporary History*, Volume 40 (2), 2005, p. 289–316.
- SMITH, Mark B.: Khrushchev's promise to eliminate urban housing shortage. Rights, rationality and the communist future. In: ILIC, Melanie – SMITH, Jeremy: *Soviet State and Society Under Nikita Khrushchev*. Routledge, London – New York 2011, s. 26–45.
- STRUMILIN, Stanislav Gustavovič: *Promyšlennij perevorot v Rossii*. Gos izdat. polit. literatury, Moskva 1944.
- TITOV, Alexander: The 1961 Party Programme and the fate of Khrushchev's reforms. In: ILIC, Melanie – SMITH, Jeremy: *Soviet State and Society Under Nikita Khrushchev*. Routledge, London – New York 2011, s. 8–25.
- VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav: *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Libri, Praha 2000.
- WARSHOFSKY LAPIDUS, Gail: *Women in Soviet Society. Equality, Development and Social Change*. Berkeley, University of California 1979.

### 10.2.3 Spojené státy americké, Evropa a obecné dějiny

- ARON, Raymond: *Historie XX. století*. Academia, Praha 1996, s. 257–328.
- BÁRTA, Miroslav – KOVÁŘ, Martin: *Kolaps a regenerace: cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních systémů*. Academia, Praha 2011.

CAMERON, Rondo: *Stručné ekonomické dějiny světa. Od doby kamenné do současnosti*. Victoria Publishing, Praha 1996.

MAY, Elaine T.: *Homeward Bound: American Families in the Cold War Era*. Basic Books, New York 2008.

MAY, Jacques M.: *The Ecology of Malnutrition in Central and Southeastern Europe. Austria, Hungary, Rumania, Bulgaria, Czechoslovakia* (Studies in Medical Geography, Vol. 6). Hafner, New York – London 1966.

NOLAN, Mary: *Visions of modernity. American business and the modernization of the Germany*. Oxford University Press, New York 1994.

OLDENZIEL, Ruth: Exporting the American Cold War Kitchen: Challenging Americanization, Technological Transfer, and Domestication. In: OLDENZIEL, Ruth – ZACHMANN, Karin: *Cold War Kitchen: Americanization, Technology, and European Users*. Cambridge, MA, MIT Press, 2009, s. 315–340.

PAULINYI, Ákoš: *Průmyslová revoluce. O původu moderní techniky*. ISV, Praha 2002.

SCOTT, Alison M. – GEIST, Christopher D. (eds.): *The Writing on the Cloud. American Culture Confronts the Atomic Bomb*. Lanham, MD, University Press of America.

SCOTT, James C.: *Seeing Like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. Yale University Press: New Haven 1998.

TAYLOR, Frederick Winslow: *The principles of scientific management*. Harper & Brothers, London – New York: 1919.

### 10.3 Internetové zdroje

Všechny zde uvedené internetové zdroje byly online dostupné dne 1. 7. 2014.

#### 10.3.1 Internetové zdroje diplomové práce

Internetový archiv ČT: [www.ceskatelevize.cz/ct24/kalendarium/85255-byla-namichana-prvni-kofola](http://www.ceskatelevize.cz/ct24/kalendarium/85255-byla-namichana-prvni-kofola)

Food and Agriculture Organization (FAO): [www.fao.org/home/en](http://www.fao.org/home/en)

Hnutí nezúčastněných zemí: <http://csstc.org/i-about.html>

Internetový archiv NS ČSSR: [www.psp.cz/eknih/1964ns/tisky/t0052\\_03.htm](http://www.psp.cz/eknih/1964ns/tisky/t0052_03.htm)

Internetový archiv OSN: [archives.un.org/content/predecessor-organizations](http://archives.un.org/content/predecessor-organizations)

Internetové stránky AVČR: [www.avcr.cz/o\\_avcr/historie](http://www.avcr.cz/o_avcr/historie)

Internetové stránky společnosti Kofola: [www.kofola.cz](http://www.kofola.cz)

[www.kofola.cz/index.cfm/historie/historie-znacky](http://www.kofola.cz/index.cfm/historie/historie-znacky) (tento odkaz dostupný dne 20. 7. 2010)

Kanál Youtube, The Kitchen Debate [www.youtube.com/watch?v=D7HqOrAakco](http://www.youtube.com/watch?v=D7HqOrAakco);  
[www.youtube.com/watch?v=z6RLCw1OZfw](http://www.youtube.com/watch?v=z6RLCw1OZfw)

The Teaching American History: <http://teachingamericanhistory.org/library/document/the-kitchen-debate>

The American Institute of Nutrition: [www.nutrition.org](http://www.nutrition.org)

The Truman Library: [www.trumanlibrary.org/whistlestop/study\\_collections/doctrine/large/index.php](http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/doctrine/large/index.php)



### 10.3.2 Internetové zdroje příloh

<http://cunakus.wz.cz/gc/Expo%2058/Images/EXPO%2058%201963.jpg>

<http://fathom.info/latest/2237>

<http://leikoo.deviantart.com/art/Retrostyle-poster-EXPO-58-310013323>

[http://neviditelnypes.lidovky.cz/vzpominka-dum-potravin-0v8-/p\\_spolecnost.aspx?c=A090405\\_221212\\_p\\_spolecnost\\_wag](http://neviditelnypes.lidovky.cz/vzpominka-dum-potravin-0v8-/p_spolecnost.aspx?c=A090405_221212_p_spolecnost_wag)

<http://stary-web.zastarouprahu.cz/ruzne/dum-potravin.htm>

<http://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/ceska-ekonomika/kofola-je-tu-pul-stoleti-podivejte-jak-se-zmenila/r~i:gallery:14511/r~i:photo:302608/>

[www.kitchendebate.org/pictures-from-an-exhibition](http://www.kitchendebate.org/pictures-from-an-exhibition)

[www.kofola.cz/web/history](http://www.kofola.cz/web/history)

[www.madness.cz/snaucer/modul/photo\\_preview.php?id=103&sekce=13](http://www.madness.cz/snaucer/modul/photo_preview.php?id=103&sekce=13)

[www.moravska-galerie.cz/media/633765/anonym-velka-cena-expo-58-rok-1958-moravska-galerie-v-brne.jpg](http://www.moravska-galerie.cz/media/633765/anonym-velka-cena-expo-58-rok-1958-moravska-galerie-v-brne.jpg)

[www.novinky.cz/veda-skoly/196801-socialisticti-vedci-trumfli-kapitalistickou-limonadu-pred-50-lety-vznikla-kofola.html](http://www.novinky.cz/veda-skoly/196801-socialisticti-vedci-trumfli-kapitalistickou-limonadu-pred-50-lety-vznikla-kofola.html)